

Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában

A leányoktatás kérdése ugyan már korábban is felvetődött Magyarországon, de igazából csak a 19. század második felében került az érdeklődés középpontjába. A nőnevelés fejlesztésének szorgalmazása szoros kapcsolatban állt a nőemancipációs törekvések – elsősorban az 1870-es évektől érzékelhető – megélénkülésével. Ezek ugyanis elsősorban két tárgyra irányultak. Az egyik a nők munkalehetőségeinek bővítése, a másik a nők iskoláztatásának fejlesztése volt. E két törekvés szorosan összekapcsolódott, hiszen a nők megfelelő szintű képzése előfeltétele volt annak, hogy az eddigiéknél jobban fizetett és nagyobb presztízsű pályákra léphessenek. A leányoktatás fejlesztését azonban nemcsak a munkalehetőségek bővítésének igénye motiválta, hanem a műveltség, szaktudás felértékelődése is a modernizáció során, ami az iskolarendszer a dualizmus időszakában végrehajtott nagyarányú fejlesztésében is megnyilvánult. E fejlődés fontos eleme, hogy az iskolázást a társadalom alsóbb rétegeire is kiterjesztették. Ilyen körülmények között a nők műveltségével szemben is megnövekedtek az elvárások.

Tanulmányomban megpróbálok áttekintést nyújtani az alap- és középfokú leányoktatás helyzetéről és azokról a változásokról, amelyek e téren a dualizmus időszakában végbementek. Mindenekelőtt a lányok középszintű képzésének szentelek nagy teret, mivel a középszintű végzettség megszerzése előfeltétele volt annak, hogy nők is az eddigiéknél magasabb pozíciókba jussanak. Dolgozatomban elsősorban arra koncentrálok, mennyiben különbözött fiúk és lányok képzése, mennyire szolgálta az iskolázás a nemek felkészítését eltérő társadalmi szerepükre. Nemcsak a magyarországi nőoktatással foglalkozom, hanem az itthoni helyzetet összevetem Európa más országaival is.

1. Az alap- és középfokú oktatás helyzete Magyarországon

1.1. Népoktatás

A polgárosodás Magyarországon is a műveltség, szaktudás felértékelődéséhez vezetett a 19. század második felében. A gazdasági fejlődés, a polgári állam kiépülése megnövelte a képzettebb munkaerő iránti igényt. Ráadásul a polgári társadalomban csak bizonyos szintű műveltség birtokosai lehettek teljes értékű polgárok.

A polgári iskolarendszer kiépítésére Magyarországon a kiegyezést követő időszakban került sor. Az állami oktatáspolitikai első feladata a 1867 után az alapismereteket nyújtó népoktatás általánossá és kötelezővé tétele, valamint

állami felügyelet alá helyezése volt. E cél érdekében született meg az 1868. évi népoktatási törvény (1868. évi 38. tc.). Ennek értelmében a népiskolai szervezet az alapismereteket közvetítő elemi népiskolából (mindennapos és ismétlő iskola), valamint a magasabb ismeretszerzés céljából szervezett felső népiskolából, polgári iskolából és tanítóképzőből állt. A törvény mind a fiúk, mind a lányok számára tankötelezettséget vezetett be. 6–12 éves korban a mindennapos elemi népiskolát, 13–15 éves korban az ismétlő iskolát voltak kötelesek látogatni. Az utóbbit azonban csak akkor, ha nem tanultak tovább valamely más típusú iskolában.

A mindennapos elemi népiskola hat osztályos volt, és az alapismereteket (írás-olvasás, számolás alapelemei) oktatta. Befejezése után a máshol tovább tanulni nem kívánó gyermekek az ismétlő iskolát látogatták. Az ismétlő iskolában, mint neve is mutatja, a mindennapi elemi népiskola anyagát ismételték át.

Az elemi iskolák hálózata 1867–1918 között jelentősen bővült. Számuk 1869-ben még 13 788, 1890-ben pedig már 16 805 volt.¹ Ez sem bizonyult azonban elégségesnek, sok iskola túlszűfolt volt, nagyobb részük egy tanítós osztatlan elemi iskolaként működött,² megoldatlan maradt a tanyai lakosság oktatása. E gondokat némileg enyhítette, hogy Wlassics Gyula minisztersége alatt újabb kb. 1000 elemi népiskolát építtetett az állam.³ További problémát jelentett, hogy a tankötelezettségnek nem sikerült teljes mértékben érvényt szerezni, bár a fejlődés így is igen jelentős volt. Míg 1870-ben a tanköteleseknek csak 50%-a járt iskolába, ez az arány 1896-ra már 79,5%-ra emelkedett, 1913-ban pedig 93% volt.⁴

A nagyarányú községi és állami iskolaépítkezések ellenére továbbra is felekezeti kézben maradt az elemi népiskolák túlnyomó része. Még 1912/13-ban is csak 19,6%-uk volt állami, 8,4%-uk községi, 0,2%-uk társulati és 1,5%-uk magán kézben, a többi iskola fenntartója valamely felekezet volt.⁵

A népoktatás eleminél magasabb szintjét jelentette a felső népiskola. Ide az elemi 6. osztályának elvégzése után léphettek a diákok. Ez az iskolatípus nem örvendett nagy népszerűségnek. Sok helyütt fel sem állították, de a beindult felső népiskolák sem bizonyultak életképesnek, s elsorvadtak. Helyüket a polgári iskoláknak adták át. 1909/10-ben már csak 12 felső népiskola működött.⁶ Eltűnésüket a szakirodalom azzal magyarázza, hogy az elemi ismereteken ugyan túlmenő, de gyakorlatilag nem hasznosítható képzést nyújtottak. Így azok a társadalmi csoportok, amelyeknek ezt az iskolatípust szánták (parasztság felső rétege, kispolgárság), értelmetlennek találták ide járattani gyermekeiket.

A magasabb szintű népoktatás igazán népszerű intézményévé a polgári iskola vált, amely felállításáról szintén az 1868. évi 38. tc. rendelkezett. Az oktatás

1 VÖRÖS, 1987. 1400.

2 1905-ben az elemi népiskolák 67%-a volt osztatlan. PUKÁNSZKY – NÉMET, 1997. 422.

3 FELKAI, 1994. 13.

4 VÖRÖS, 1987. 1400.; *Magyar Statisztikai Évkönyv* (a továbbiakban: MSÉ) 1896. Budapest, 1897. 416.; PUKÁNSZKY – NÉMET, 1997. 419.

5 SZABÓ, 1983. 877.

6 KÖTE, 1994. 106.

hierarchiájába való besorolása nem könnyű. 1868-ban ugyan népoktatási intézményként hozták létre, de célkitűzései, tananyaga túlmutattak a népoktatás körén. Ezt erősítette a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1877-es rendelete is, mely inkább a középiskolai képzés egy speciális formájának tekintette a polgári iskolát.⁷ Az 1883. évi középiskolai törvény azonban kirekesztette a polgárit a középiskolák köréből, a népoktatás magasabb intézményének tekintette.⁸ Annyi bizonyos, hogy a polgári az elemi népiskola és a középiskola (gimnázium, reáliskola) között helyezkedett el.

A polgári elsősorban általános műveltség közvetítésére törekedett, nagy súlyt helyezve arra, hogy a megszerzett ismeretek jól hasznosíthatók legyenek a gyakorlati életben. Az itt elsajátítható műveltség szűkebb körű volt, mint a középiskolában megszerezhető, de elégséges a közéletben való eligazodáshoz. A polgári bizonyos fokú szakképesítést is nyújtott, felkészített az alsóbb fokú hivatali adminisztráció elvégzésére. Elvégzése után lehetőség nyílt alacsonyabb tisztviselői pályák betöltésére.⁹ A polgári a középfokú szakképzés bázisát is jelentette, a 4. osztály befejezése után a többség valamely szakiskolában (tanítóképző, felső kereskedelmi stb.) tanult tovább. Lehetőség volt arra is, hogy a polgári elvégzése után a gimnázium vagy a reáliskola 5. osztályába lépjen át a diák. Mivel ehhez különbözeti vizsgát kellett tenni, ezt a lehetőséget csak kevesen használták ki. A polgári iskola elsősorban a paraszti, kisalkalmazotti, kispolgári rétegek igényeit elégítette ki.¹⁰

A polgári iskolába az elemi népiskola 4. osztályának elvégzése után lépett a diák. A népoktatási törvény szerint ez az iskolatípus fiúk számára hat osztályos volt, de felső két osztálya gyakorlatilag elsorvadt. Ennek oka, hogy az első négy osztály zárt egészet alkotott, s megadta a képesítést a továbblépésre. Az 5–6. osztály elvégzése nem képesített többre, mint az 1–4. osztályé. A kialakult állapotot rögzítette az 1916-os reform, mely a polgári fiúiskolák képzési idejét négy évben határozta meg.¹¹ A polgári iskolák hálózata gyorsan bővült. Többségüket az állam vagy valamely város alapította.

Az 1868. évi 38. tc. a népoktatás körébe sorolta a tanítóképzőket is. A tanítóképzés már a reformkorban megindult, az 1868-ban fennálló 26 tanító- és 5 tanítónőképző közül azonban csak egy volt állami kézben. A népoktatási törvény 20 állami tanítóképző felállítását rendelte el – ezt 1890-re sikerült megvalósítani – és tantervüket kötelezővé tette a felekezeti tanítóképzők számára is.¹²

7 NAGYNÉ, 1969. 217.

8 NAGYNÉ, 1969. 264.

9 Mazsu János adatai szerint a polgári 4. osztályát elvégzők 5%-a lépett 1900/01-ben kishivatalnoki pályára, arányuk 1914/15-ben 7,1% volt. MAZSU, 1980. 296.

10 KARÁDY, 1997a. 184.

11 Ez a reform ugyanakkor lehetővé tette, hogy a polgári fiúiskolák fölé gazdasági irányú önálló három évfolyamos szakiskolákat szervezzenek. NAGYNÉ, 1969. 267–268.

12 VÖRÖS, 1987. 1404.

1.2. Középiskola

A modern középiskola alapkövét Magyarországon az abszolutista kormányzat 1849 végén kiadott rendelkezése, a „*Grundsätze für die provisorische Organisation des Unterrichtswesens in dem Kronlande Ungarn*” tette le. E rendelkezéssel poroszstrák mintára az egyetemi tanulmányokra előkészítő középiskolának két típusa jött létre: a gimnázium és a reáliskola. A gimnázium már ekkor nyolc osztályos volt és minden felsőoktatási intézményben továbbtanulásra jogosító érettségit adott. A reáliskola első változata ezzel szemben csak hat évfolyamra terjedt és nem képesített továbbtanulásra. Ez az iskolatípus 1878-ban nyerte el a nyolc osztályossá bővítés lehetőségét, és ettől kezdve joga volt érettségit adni.¹³

A dualizmus időszakában az 1883. évi 30. tc. szabályozta a középiskolai oktatást. A kialakult helyzetnek megfelelően a nyolc osztályos gimnáziumot és reáliskolát tekintette a középiskolai képzés színterének. A középiskolai képzés céljául a törvény magasabb általános műveltség nyújtását és a felsőbb tudományos képzésre való felkészítést szabta meg.¹⁴

A középiskola nyolc osztályossága csak fokozatosan valósult meg, a folyamat körülbelül a 20. század második évtizedére fejeződött be, addig sok iskola csak négy vagy hat osztállyal alreáliskolaként, illetve alreálgimnáziumként működött.¹⁵ Az érettségi monopolisztikus szerepe a továbbtanulásra képesítésnél szintén csak a századforduló éveiben szilárdult meg. Ez az eddig érettségi nélkül elérhető szakfőiskolák (pl. mezőgazdasági akadémiák, selmechányai erdő- és bányamérnök-képző főiskola stb.) felfelé minősítésével járt együtt. A középiskolák minősítő és képzési monopóliumán némi rést ütött, hogy az 1890-es évektől a felső kereskedelmi iskolák is nyújtottak érettségit.¹⁶

A felsőfokú tanulmányokra való felkészítésen túl a középiskola igen fontos társadalmi funkcióval is bírt. A középiskolai végzettség az elithez tartozás definíciójának szerves részévé vált. A századfordulótól a középiskola nyújtotta igazolt műveltség és érettségi a férfiak esetében az „úri” középosztályhoz tartozás szükséges és elégséges ismerve volt.¹⁷

A középiskolának tehát a dualizmus éveiben két típusa létezett: a gimnázium és a reáliskola. A gimnázium a klasszikus humanista műveltséget közvetítette, a görög és a latin nyelvi-irodalmi tanulmányokat helyezte a középpontba. Latint 1. osztálytól, görögöt pedig 5. osztálytól kezdve tanultak a gimnazisták. Már az 1880-as évektől viták folytak arról, megfelel-e ez a modell a polgárosuló társadalom igényeinek. Bizonyára ezek a viták is szerepet játszottak abban, hogy 1890-ben megszüntették a görög kötelező tanítását a gimnáziumokban, helyette egy görögpótló tárgyat választhattak a diákok. Ez görög irodalom (magyarul) és rajz lehetett. A „görögpótlósoknak” kiegészítő érettségit kellett tenniük

13 KARÁDY, 1997a. 169.

14 FEJKAI – ZIBOLEN, 1993. 122.

15 KARÁDY, 1997a. 169.

16 KARÁDY, 1997a. 170.

17 KARÁDY, 1997a. 171.

görögből, ha a hittudományi karra vagy a bölcsészkar bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakcsoportjaira akartak beiratkozni.

A századelőn valóságos reformmozgalom indult a középiskolai képzés megújítására, amely az oktatás életszerűségének fokozását, a valós társadalmi igények figyelembevételét és a gyermek életkori sajátosságainak szem előtt tartását követelte. Csökkenteni kívánták a latin oktatását és helyette inkább élő nyelveket akartak tanítani, illetve bővíteni kívánták a természettudományok oktatását. Fontosnak tartották a tananyag jogi, közgazdasági, szociológiai ismeretekkel való bővítését is.¹⁸ Egységes középiskola létrehozásának gondolata is felmerült. A középiskolai reform azonban korszakunkban már nem valósult meg. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1913-ban megbízta ugyan az Országos Köznevelési Tanácsot kidolgozásával, ez a munka azonban az első világháború miatt elakadt.¹⁹

A gimnáziumnál gyakorlatibb képzést nyújtott a reáliskola. A latin és a görög helyett a hangsúlyt a modern nyelvekre (német és francia), a mennyiségtanra és a természettudományokra helyezte. A gimnáziumi érettségivel szemben a reáliskolai érettségi nem jogosított továbbtanulásra bármely felsőoktatási intézményben, csak a műegyetemre és a gazdasági-műszaki jellegű főiskolákra (bányászati, erdészeti és gazdasági akadémiák, illetve főiskolák) tette lehetővé a felvételt.²⁰

1867 után a középiskolai hálózat Magyarországon jelentős mennyiségi és minőségi fejlődésen ment át. Különösen az 1890-es évektől volt nagy mértékű az iskolák és a tanulók számának növekedése. Erőteljesen motiválta e folyamatot a gazdasági modernizáció és a nemzetállam hivatali apparátusának kiépítése, amely megnövelte a képzett szakemberek iránti igényt. A középiskolák fejlesztésében központi szerepet játszott az állam, ami azért is figyelmet érdemel, mert a magyar középfokú oktatás (akárcsak az elemi szintű) 1867 előtt szinte teljesen az egyház kezében volt. A mennyiségi fejlesztés részét képezte új intézmények létrehozása, a nem teljes iskolák nyolc osztályossá fejlesztése, a tantermek számának növelése. A vallás- és közoktatásügyi kormányzat nagy erőfeszítéseket tett a középiskolák minőségi fejlesztésére is. Így az osztályok zsúfoltságának csökkentésére párhuzamos osztályokat állítottak föl, a tanárok számát a diákokét meghaladó mértékben növelték, egységesítették a tananyagot. Igen fontos lépés volt a tanárképzés fejlesztése és rendezése. Európában akkoriban egyedülálló módon a bölcsészkar mellett tanárképző intézetet állítottak fel. Az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság létrehozásával bevezették a tanárok egységes minősítési rendszerét. Ezeknek az intézkedéseknek köszönhetően gyorsan javult az oktatói gárda minősége. Míg 1882-ben még csak 60%, 1886-ban már 76% volt az okleveles tanárok aránya a középiskolai

18 A kérdés nemcsak a pedagógiai szakembereket mozgatta meg, foglalkozott vele a Társadalomtudományi Társaság is. 1905-ben ankétot tartott e kérdéskörrel. A reformmozgalomra vonatkozóan ld. KÖTE, 1994.

19 1924-ben került sor középiskolai reformra.

20 FELKAI – ZIBOLEN, 1993. 122.; KÖTE, 1994. 116.

oktatók között.²¹ Mindezen erőfeszítéseknek köszönhetően Magyarországon kialakult egy nyugat-európai színvonalú középiskolai hálózat.

1.3. Szakoktatás

Az eddigiekben az általánosan képző iskolákról esett szó. Mellettük korszakunkban kialakult a szakoktatás intézményrendszere is. Az általánosan képző iskolához hasonlóan a szakoktatásnak is három szintje volt. Az alapfokú ipari szakoktatás legfontosabb iskolatípusa a tanonciskola volt. Ide a valamely iparosmesternél kiképzést kapó, 12. életévüket betöltött, elemi végzett tanoncok jártak. Az alsófokú ipari iskolák közé tartoztak még a kézművesiskolák és az ipari tanműhelyek. Az ipari képzés ennél magasabb szintjét jelentették a négy éves ipari szakiskolák és a felső ipariskolák. Az utóbbiba a polgári iskola vagy a középiskola 4. osztályának elvégzése után vették fel a növendékeket. Az előzetes gyakorlati év után három évig tartott a képzés. Az első ilyen típusú iskolát 1872-ben hozták létre Kassán, de még 1914-ben is csak négy felső ipariskola működött.²²

Az ipari oktatáshoz hasonlóan a kereskedelmi szakoktatás alsó szintjét is a tanonciskolák, a kereskedőtanonc-iskolák jelentették. Itt az ismétlő iskola tananyaga mellett kereskedelmi ismereteket is tanultak a növendékek. A középfokú kereskedelmi képzés színtere a polgári iskolára épülő három évfolyamos felső kereskedelmi iskola volt, amely 1895-től rendelkezett az érettségiztetés jogával is. Az itt szerzett érettségi bizonyítvány azonban csak egyes felsőfokú intézményekben tette lehetővé a továbbtanulást.

A mezőgazdasági szakoktatás kevésbé épült ki, mint az ipari és a kereskedelmi. Az alsó szintet a földművesiskolák jelentették, melyeket az 1880-as években kezdtek felállítani. Itt két év alatt gazdasági altszettek képeztek, valamint felkészítették a növendékeket önálló kisbirtok kezelésére. Ezenkívül a gazdasági ismétlő iskolák is nyújtottak bizonyos fokú mezőgazdasági ismereteket.²³ A földművesiskolánál magasabb szintű képzést az ún. gazdasági középiskolák nyújtottak, ahol a képzési idő három év volt. Ide a legalább hat középiskolát végzett fiúkat vették fel.²⁴

Mint már utaltam rá, nem mindig egyszerű az egyes iskolatípusok besorolása az oktatás intézményi hierarchiájába. A törvények az általánosan képző iskolák esetében megkülönböztettek népoktatási intézményeket és középiskolákat. Igazából egyik kategóriába sem tartozott azonban a speciálisan nők számára létrehozott felsőbb leányiskola, amelyet eredetileg középiskolának szántak, ezt a

21 KARÁDY, 1997a. 174.

22 FELKAI – ZIBOLEN, 1993. 116.

23 Az ún. gazdasági ismétlő iskola, melyet a VKM 1896-ban hozott létre, az ismétlő iskola sajátos típusa volt. A növendékeket itt a gazdálkodásra próbálták felkészíteni. A minisztérium szándéka szerint ilyen típusú iskolákat mezőgazdasági jellegű településeken kellett létrehozni. MÉSZÁROS, 1991. 27.

24 VÖRÖS, 1987. 1408.

szintet azonban valójában nem érte el. Hasonlóképpen kérdéses, népoktatási intézménynek vagy középiskolának tekintjük-e a polgári iskolát. Ezek az iskola-típusok az elemi és a középiskola között helyezkedtek el. További probléma a tanítóképző besorolása, melyet az 1868. évi 38. tc. népoktatási intézménynek tekintett, pedig szakképzést nyújtott.

A szakirodalom sem egységes e probléma kezelésében. Az oktatás alap- és középszintje közötti iskolákat Mészáros István középfokú iskoláknak nevezi, rámutatva, hogy ezek nem középiskolák. Ide sorolja a felső népiskolát, a polgári iskolát és a felsőbb leányiskolát. Tágabb értelemben középfokú iskolának tekintti az elemi népiskola és a felsőoktatás között elhelyezkedő szakirányú képzést nyújtó iskolatípusokat is, mint például a tanító- és tanítónőképző, óvónőképző, felső ipariskola, felső kereskedelmi iskola stb.²⁵ Karády Viktor gyakorlatilag szinonimaként használja a középiskola és a középfokú iskola elnevezést. Ide sorolja az elemi meghaladó, de a felsőoktatás szintje alatti általánosan képző és szakiskolákat, tehát a felső népiskolát, a polgárit, a tanítóképzőt, a felső kereskedelmit, a középszintű ipariskolákat, a gimnáziumot és a reáliskolát. Elkülöníti ezen belül az érettségit nyújtó, általánosan képző iskolákat: a gimnáziumot és a reáliskolát, ezeket elit középiskolának nevezi. Külön a leányiskolákkal nem foglalkozik.²⁶ Dolgozatomban a továbbiakban az 1868. évi népoktatási törvényt és az 1883. évi 30. törvénycikket veszem alapul. Középiskola alatt csak a gimnáziumot és a reáliskolát értem. Az elemi, a felső népiskolát, a polgárit és a tanító-, illetve tanítónőképzőt népoktatási intézménynek tekintem. Amennyiben a középfokú iskola megfogalmazást használom, ezzel arra utalok, hogy az adott intézmény az oktatás elemi és felső szintje között helyezkedik el.

2. Leányoktatás

2.1. Népoktatás

2.1.1. Elemi és felső népiskola

Mint láttuk, az 1868. évi 38. tc. a lányok alacsony fokú oktatásáról is rendelkezett. Akárcsak a fiúk, a lányok esetében is bevezette a tankötelezettséget, mindkét nem számára azonos szabályozást léptetett életbe.

Tehát a lányok számára is az elemi népiskola jelentette az oktatás legalsó szintjét. Ezt 6–12 éves korban voltak kötelesek látogatni. Az elemi 6. osztályának elvégzése után, 13–15 éves korban az ún. ismétlődő elemi népiskolát kellett látogatniuk, hacsak nem folytattak valamely más iskolában tanulmányokat.

Az elemiben a tananyag fiúk és lányok számára csaknem azonos volt. A gyakorlati irányú képzés azonban lányoknál a házi és ház körüli gazdasszonyi teendők ellátására irányult. Az 1905-ös elemi népiskolai tanterv bevezette az

25 Mészáros, 1991.

26 Karády, 1997a.

anya-, csecsemő- és gyermekvédelmi ismeretek oktatását is, amit a lányoknak kellett elsajátítaniuk.²⁷

Az elemi népiskolában fiúk és lányok többnyire együtt tanultak. Így például a főváros által fenntartott 101 elemi iskola közül 1911-ben 73 volt koedukált, 14 leányiskola és 14 fiúiskola.²⁸ Vidéken – különösen az apró falvakban – bizonyára még magasabb volt a koedukált iskolák aránya.

Említettem már, hogy a tankötelezettségnek nem sikerült teljes mértékben érvényt szerezni. Különösen a lányok esetében volt ez igaz. Szuppán Vilmos szerint 1892/93-ban a tanköteles lányok 76%-a járt iskolába, míg a fiúknál ez az arány 85% volt.²⁹ Thirring Gusztáv 1905/06-os adatai is mutatják, a lányok között alacsonyabb volt az iskolalátogatók aránya. Thirring szerint Budapesten az 1905/06-os tanévben az iskolaköteles fiúk 4,2%-a, a lányok 11,7%-a nem járt iskolába.³⁰ Különösen az ismétlő iskolát látogatta kevés lány.

Az elemi iskolák gyakran igen rosszul felszereltek voltak. E tekintetben a leányiskolák még rosszabb helyzetben voltak, mint a fiúiskolák. A *Nemzeti Nénevelés* egyik cikkírója az Alföldön uralkodó szomorú állapotokról beszámolva megállapította, a meglévő kevés pénzt a fiúiskolákra költik, mivel általános az a vélemény, hogy a lányoknak nincs szükségük annyi tudásra, mint a fiúknak. Sok leányiskolai tanító is osztja ezt az álláspontot, ezért a lányoknak kevesebbet tanít, mint a fiúknak.³¹

Bár az elemi iskolázásnak számos hiányossága volt, a dualizmus évtizedeiben mégis jelentős előrelépés történt e téren, amit lemérhetünk az írni-olvasni tudók számának és arányának növekedésén. (ld. 1. táblázat) Míg 1870-ben a hat

Írni-olvasni tudók aránya (%)	1870	1880	1890	1900	1910
Teljes népesség	33,2	43,5	53,2	61,4	68,7
Férfiak	41,2	51,4	60,2	67,5	73,4
Nők	25,3	35,8	46,5	55,4	64,1

éves és ennél idősebb népesség harmada tudott írni-olvasni, 1910-re ez az arány kétszeresére emelkedett.³² Különösen dinamikus volt a növekedés a nők körében, meghaladta a férfi népességnél tapasztalható növekedés ütemét. 1870-ben még csak a nők negyede tudott írni-olvasni, 1910-ben azonban már 64%-uk. A növekedés tehát 2,5-szeres volt. Csökkent a se írni, se olvasni nem tudó nők

27 SCHADT, 1997. 256.

28 RAJ Ferenc, ifj.: A főváros iskolái. In: *Nemzeti Nénevelés* (a továbbiakban: NN), 32. (1911) 7–8. sz. 340–344.

29 SZUPPÁN, 1895. 24.

30 Idézi: NAGYNÉ, 1969. 239.

31 JÁMBOR Lajos: Nénevelésünk hiányai. In: NN, 18. (1897) 6. sz. 257–264.

32 Ezek és a további adatok a hat éves és idősebb népességre vonatkoznak, így kiszűrhetjük a hat éven aluli gyermekeket, akik már koruknál fogva sem tudhattak írni-olvasni.

aránya is, 59,2%-ról (1870) 35,9%-ra (1910).³³ A nőknél megfigyelhető gyorsabb fejlődés bizonyára azzal magyarázható, hogy ők eleve alacsonyabb szintről indultak, mint a férfiak. A nők iskolázása 1868 előtt nagyon elmaradott volt, a népoktatási törvény végrehajtása ezen a téren különösen nagy fejlődést hozott.

A gyorsabb fejlődés ellenére sem érte el azonban a női népesség a férfiak műveltségi szintjét, az írni-olvasni tudók aránya a férfiak körében mindvégig magasabb, az analfabéták aránya pedig alacsonyabb volt. A nemek közötti különbség azonban csökkent. Különösen a városokban és az ország azon részein (Dunántúl, Felvidék, Duna-Tisza köze) nőtt gyorsan a nők írni-olvasni tudása, ahol a lakosság egészének műveltsége is a legmagasabb volt. Tehát a műveltebb népesség nagyobb gondot fordított a nők iskolázására.

Az elemi 6. osztályának elvégzése után a fiúkhöz hasonlóan a lányok is folytathatták tanulmányaikat valamely felső népiskolában. Itt a képzési idő fiúk és lányok esetében különbözött. A fiúk három, a lányok azonban csak két évig látogatták ezt az iskolatípust. Nemcsak a képzési idő tért el, hanem a fiúkat és lányokat a népoktatási törvény rendelkezése szerint külön is kellett oktatni. Különbözött a tananyag is, férfi és nő eltérő társadalmi feladatainak megfelelően. Így például míg a fiúk politikai és közéleti ismeretekre is szert tehetek, a lányok tantervéből ez teljesen hiányzott.³⁴ Ez nem is meglepő, hiszen a nők politikai jogokkal csak minimális mértékben rendelkeztek a múlt század második felében Magyarországon.

A felső népiskolák tanulóinak száma folyamatosan csökkent, 1917/18-ban már csak 166 fiú és 116 lány látogatta ezt az iskolatípust. (ld. 2. táblázat)

Tanév	Fiú	Lány	Összesen	Fiú (%)	Lány (%)
1900/01	450	1096	1546	29,11	70,89
1904/05	431	657	1088	39,61	60,39
1908/09	308	287	595	51,76	48,24
1912/13	243	236	479	50,73	49,27
1916/17	209	166	375	55,73	44,27
1917/18	166	116	282	58,87	41,13

2. TÁBLÁZAT

Különösen a lányok esetében volt gyors a csökkenés. A leánytanulók 1900/01-ben még csaknem 2,5-szer annyian voltak, mint a fiúk, számuk azonban az 1900-as évek végére a fiútanulók száma alá esett. Így arányuk a felső népiskola tanulói között 71%-ról (1900/01) 41%-ra (1917/18) esett vissza. Főleg a század első éveiben csökkent rohamosan számuk és arányuk. A felső népiskolát a 20. század első két évtizedében csak jelentéktelen számú – néhány száz – leány látogatta. A leánytanulók létszámának drasztikus csökkenése azzal függhet össze,

³³ *Történeti statisztikai idősorok*. 1. köt. Budapest, 1992. 232.

³⁴ NAGYNÉ, 1969. 210–211.

hogy a századfordulóra a lányok oktatásánál is a gyakorlati szempontok – felkészítés kenyérkereső pályára – kerültek előtérbe.³⁵ Ezeket az igényeket pedig a polgári iskola sokkal inkább kielégítette, mint a felső népiskola. Míg a felső népiskolában csökkent, a polgáriban rohamosan növekedett a leánytanulók száma és aránya.

2.1.2. Polgári leányiskola

A leány polgári iskola koncepciója alapvetően megegyezett ugyan a fiú polgáriéval, azonban eltéréseket is találunk. Az 1868. évi 38. tc. a polgári iskolát mind fiúk, mind lányok számára létrehozta. Míg azonban a fiú polgárit eredetileg hat osztályosra tervezték, a leány polgári már a népoktatási törvény szerint is csak négy évfolyamos volt. A képzési időn túl eltért a tananyag is: bár a lányok számára is az elemi túlmenő általános műveltséget kívánt közvetíteni ez az iskolatípus, ez a nők speciális (családi) hivatására való felkészítés jegyében történt. Akárcsak a fiú polgári iskola, a leány polgári is a gyakorlati készségek közvetítésére helyezte a hangsúlyt, ezek azonban a háziasszonyi teendőkkel kapcsolatos gyakorlati ismeretek voltak (például kézimunka, háztartástan stb.).³⁶ A polgári leányiskola elvégzése után is lehetséges volt a továbbtanulás középfokú szakiskolákban (például tanítónőképző, felső kereskedelmi, különböző szaktanfolyamok), bár ezek a korszak elején még alig léteztek. Eltérés azonban, hogy míg a polgári fiúiskolákban az ipari fejlődés követelményeinek megfelelően a szakképzés mind nagyobb teret kapott, a leányiskolákban továbbra is a családban élő nő ideáljából indultak ki.³⁷ Így még az 1908-as új tantervben is növekedett (megduplázódott) a női hivatásra felkészítő órák száma,³⁸ az új tantervhez 1914-ben kiadott végrehajtási utasítás pedig „a művelt, magyar, polgári háziasszony” ideálját állította a polgári leányiskola elé.³⁹

A polgári leányiskola tanterve tehát nem alkalmazkodott kellőképpen ahhoz a tényhez, hogy a századfordulóra igen megnövekedett a pénzkereső munkát folytatni kénytelen nők száma. E hiányosság pótlására egyes polgári leányiskolák mellett szaktanfolyamokat szerveztek (például ipartanfolyam, kereskedelmi tanfolyam). Már a kortársak is rámutattak a polgári leányiskola e hiányosságára. Megszüntetése érdekében javasolták, az eddigi négy osztály fölé szervezzenek két vagy három éves szakképzést.⁴⁰

A polgárit Sebestyén Gyula megállapítása szerint mindenekelőtt a „szerényebb és közép módú polgári körök (kisiparos, vállalkozó, kereskedő, tisztviselő stb.)” leányai

35 Ezt a tendenciát jelzik a Mazsu János által közölt adatok, melyek szerint a polgári negyedik osztályát végzett lányok között csökkent az otthon maradók aránya: 1900/01-ben 44,8%, 1908/09-ben 40,9%, 1914/15-ben 33,4% választotta ezt a lehetőséget. MAZSU, 1980. 296.

36 SEBESTYÉN, 1898

37 NAGYNÉ, 1969. 262.

38 Apponyi Albert gróf költségvetési beszéde. In: *NN*, 29. (1908) 5–6. sz. 244–260.

39 A 4000. rendelet. In: *NN*, 35. (1914) 3. sz. 85–91.

40 Ld. pl. MITA, Relkovic: A polgári leányiskolák továbbfejlesztése. In: *NN*, 34. (1913) 5–6. sz. 205–216.; A polgári leányiskola reformja. In: *A Nő*, 1. (1914) 1. sz. 9. – Mint említettem, az 1916-os reform a fiú polgári iskolák esetében megvalósította ezt az elképzelést.

látogatták.⁴¹ A Magyar Statisztikai Évkönyv (MSÉ) adatai is alátámasztják ezt a megállapítást. A polgáriba járó leányok többnyire köztisztviselők, önálló iparosok és kereskedők családjaiból jöttek. E csoportokon belül is inkább a kisebb egzisztenciák küldték ide leányaikat. 1904/05-ben például a polgárista lányok 13,3%-ának édesapja volt kiskereskedő (és fuvaros), és csak 1,6%-é nagykereskedő és vállalkozó. Hasonlóképpen a lányok 15,9%-a volt kisiparos (és bányász), de csak 1,6%-a nagyiparos (és bányavállalkozó) gyermeke.

A leány polgáristák azonban még így is magasabb társadalmi szintet képviseltek, mint a fiúk. Így 1904/05-ben a fiúk közül csak 0,7%-nak volt nagykereskedő és vállalkozó, 0,4%-nak pedig nagyiparos (és bányavállalkozó) az édesapja. Jól mutatja a különbséget a köztisztviselők és az egyéb értelmiség részesedése is. 1904/05-ben a lányok 16,2%-a volt köztisztviselő, 10,8%-a pedig egyéb értelmiségi gyermeke. A fiúknál ez az arány csak 9,8%, illetve 4,6% volt.⁴²

A polgári a lányok körében még nagyobb népszerűségnek örvendett, mint a fiúk között. Mind a fiú, mind a leány polgári iskolai tanulók száma folyamatosan emelkedett korszakunkban, a lányok esetében azonban a növekedés valamivel gyorsabb volt. (ld. 3. táblázat) Ennek megfelelően a lányok aránya a polgáristák

Tanév	Abszolút szám			Arány (%)		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összes
1900/01	21420	27574	48994	43,72	56,28	100
1904/05	23614	33647	57261	41,24	58,76	100
1908/09	31902	44064	75966	42,00	58,00	100
1912/13	42654	57147	99801	42,74	57,26	100
1916/17	47288	73835	121123	39,04	60,96	100
1917/18	52891	84895	137786	38,39	61,61	100

3. TÁBLÁZAT

között emelkedett. Már az 1900/01-es tanévben is a polgári iskolai tanulók több mint fele lány volt (56%), arányuk 1917/18-ra elérte a 62%-ot. Az eleminél magasabb szintű iskolák közül a polgári volt a legnépszerűbb a lányok körében. 1900/01-ben is már 27.574 fő (a leány felső népiskolák, a felsőbb leányiskolák, a leánygimnáziumok tanulólétszámának többszöröse) látogatta. A leány polgáristák száma a vizsgált időszakban dinamikusan emelkedett. 1900/01 és 1912/13 között megkétszereződött, majd az első világháború végéig 1900/01-hez képest megháromszorozódott. A polgári leányiskola népszerűsége minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy a múlt század utolsó harmadában a középosztály mind szélesebb köreiben fogalmazódott meg az igény a lányok elemi túlmenő iskolázására. A legtöbb család a polgárit választotta, mivel az a felsőbb leányiskolánál gyakorlatiasabb és olcsóbb képzést kínált.

41 SEBESTYÉN, 1898. 195.

42 MSÉ 1905. Budapest, 1906. 368.

2.1.3. Tanítónőképző

Az 1868. évi 38. tc. a népoktatási intézmények közé sorolta a tanító- és a tanítónőképzőket is. Vitatható ez a besorolás, mivel ezek az iskolák valójában túlnóttek a népoktatás szintjén. Ráadásul akár szakiskolának is tekinthetjük őket, hiszen egy adott szakma gyakorlására készítették fel diákjaikat. Ezek az intézmények ugyanakkor jelentős általános műveltségi anyagot is közvetítettek. Sőt, az első leánygimnázium létrejöttéig a tanítónőképzők nyújtották a nők számára elérhető legmagasabb műveltséget. Sok leány ezért, és nem a szakképesítés miatt választotta ezt az iskolatípust. Jogos tehát az általánosan képző iskolák között tárgyalni őket.

A tanítónőképzésre vonatkozóan az első átfogó állami intézkedést a népoktatási törvény tartalmazta. A törvény rendelkezett állami tanítónőképezdek felállításáról, melyek elsősorban a felső nép- és polgári leányiskolák számára voltak hivatottak tanítónőket képezni. Kezdetben tehát nem vált szét az elemi és a felső népiskolai, valamint a polgári iskolai tanítónők képzése. A képzési időt – akárcsak a tanítóképzők esetében – három évben szabták meg. A felvétel feltételül a 15. életév betöltését és a felső népiskola elvégzését követelte meg a törvény. Ez némileg eltért a férfiak esetében alkalmazott követelménytől. Ők ugyanis csak a gimnázium, a reálistkola vagy a polgári iskola négy alsó osztályának elvégzése után kerülhettek be a tanítóképzőbe. Az eltérés oka valószínűleg az, hogy a leányok iskolázása még annyira alacsony szinten állt, hogy nem lett volna reális számukra is a férfiakéval azonos feltételeket szabni.⁴³ Később azután lányok számára is megszigorították és a férfiakéhoz igazították a bejutás feltételeit. Az 1880-as évektől emelkedett a képzés időtartama is. 1881-től megkezdődött ugyanis az állami elemi iskolai tanítónőképző intézetek átszervezése négy évfolyamossá.⁴⁴

Az első állami tanítónőképző intézetet Budán nyitották meg 1869-ben.⁴⁵ Vezetője a magyar nőnevelés kiemelkedő alakja, Zirzen Janka lett. Az 1892/93-as tanévben már 15 elemi iskolai tanítónőképző működött Magyarországon.⁴⁶ Közülük csak hat volt állami, kilencet a katolikus egyház működtetett. Mint ez az adat is mutatja, magas volt a felekezeti kézben lévő tanítónőképzők aránya. Ezek színvonala elmaradt az államiakétól, és képzési idejük is rövidebb volt (2 év).⁴⁷

Az első polgári iskolai tanítónőképző intézet 1873-ban nyílt meg Budapesten. Ugyanebben az évben jött létre az első polgári iskolai tanítóképző is. Mindkét intézmény egy-egy elemi iskolai „képezdéhez” kapcsolódott alapításakor. A polgári iskolai tanítónőképző a budai elemi iskolai tanítónőképző – az első állami tanítónőképző intézet Magyarországon – mellett jött létre. Ettől 1875-

43 NAGYNÉ, 1969. 228.

44 MÉSZÁROS, 1991. 75.

45 Tanítónőképezdek már korábban is működtek, az elsőt 1857-ben állították fel. Számuk 1868-ban 5 volt, ezek azonban mind felekezeti kézben voltak.

46 SZUPPÁN, 1895. 27.

47 NAGYNÉ, 1969. 277.

ben vált el, és költözött Sugár úti épületébe. 1898-ban felvette Erzsébet királynő nevét, és ettől kezdve „Erzsébet Nőiskola” néven működött.⁴⁸ Az iskola magyar nőnevelésben betöltött fontos szerepét mutatja, hogy tanári kara adta ki évtizedeken keresztül a magyar nőnevelés egyetlen orgánumát, a *Nemzeti Nőnevelés* című folyóiratot. A polgári iskolai tanítóképző és a tanítónőképző szervezete hasonló volt, és a tanulmányi, valamint a vizsgakövetelmények mindkét intézet jelöltjeire nézve azonosak voltak.⁴⁹ A polgári iskolai tanítónőképzőbe való felvételhez kitűnő elemi iskolai tanítónői oklevelet kellett felmutatni. A képzés három éves volt.

A budapestin kívül 1892/93-ban még egy polgári iskolai tanítónőképző működött az országban, a kalocsai, amelyet a katolikus egyház tartott fenn.⁵⁰ A továbbiakban egyes katolikus elemi iskolai tanítónőképezdékekben polgári iskolai tanítónőképző tanfolyamok indultak, ezek azonban nem voltak teljeseek. Számuk 1898-ban 3 volt.⁵¹ Az említettekén kívül a Zeneakadémia, az Országos Nőipariskola, valamint az Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde is képzett tanítónőket a polgári iskolák számára az ének, a kézimunka és a rajz tanítására. A polgári iskolai tanítónőképzők ugyanis csak a tudományos irányú tárgyak tanítónőit képezték.⁵²

A felsőbb leányiskolai és tanítónőképezdei tanítónők képzése az 1887/88-as tanévben öltött szervezett formát. Ekkor a budapesti polgári iskolai tanítónőképző intézetben felsőbb tanítónőképzőt állítottak fel. A felvétel feltétele a polgári iskolai tanítónői képesítő vizsga legalább jeles általános eredménnyel való letétele volt. A képzés egy, esetleg két évig tartott, befejeztével azonban a résztvevők csak elbocsátó bizonyítványt kaptak. Évente általában egy-két főt vettek fel. Ez az intézmény nem bizonyult igazán életképesnek, mivel elvégzése semmilyen előnyt nem jelentett az elhelyezkedésnél. Annyira nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hogy 1891-ben az Országos Közoktatási Tanács is állást foglalt átalakítása mellett.⁵³ Az intézet működése 1895–99 között szünetelt is. 1899-től úgy módosították a képzés rendszerét, hogy a tanfolyam résztvevői rendkívüli hallgatóként az egyetemen nyerték elméleti továbbképzésüket. A növendékek azonban csak ideiglenesen, 1903-ig kaptak engedélyt az egyetem látogatására. Ennek lejáratá után a tanfolyam működésében újabb szünet állt be.⁵⁴ 1906-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben szabályozta a polgári iskolai tanító- és tanítónőképző intézetek számára történő tanárképzést. A rendelkezés szerint a tanfolyam két éves, a résztvevők az elméleti képzést az egyetemen kapják meg. A felvétel feltétele polgári iskolai tanítói, illetve tanítónői oklevél.⁵⁵

48 SEBESTYÉNNÉ, 1903. 6–16. ; Az „Erzsébet-nőiskola” ünnepe. In: *NN*, 19. (1898) 10. sz. 476–478.

49 HOLLÓS, 1909. 241.

50 A nőnevelés kérdése a képviselőházban. In: *NN*, 16. (1895) 2. sz. 50–51.

51 BOD-SZÉRTVY, 1898. 112.

52 HOLLÓS, 1909. 243.

53 SZUPPÁN, 1896a. 44.

54 Az „Erzsébet Nőiskola” új szervezete. In: *NN*, 27. (1906) 7–8. sz. 346–349.

55 Uo. 347–348.; A tanítóképző-intézeti tanárok képzése és képesítése. In: *NN*, 37. (1906) 3. sz. 138–139.

A tanítónőképzők nagy népszerűségnek örvendtek. 1892-ben, 1897-ben, de még 1911-ben is két-háromszoros túljelentkezésről számolt be a *Nemzeti Nénevelés*.⁵⁶ Bizonyára hasonlóan alakult ez a többi évben is. A növendékek száma gyorsan nőtt, így 1870-ben még csak 171, 1890-ben már 1.238 fő volt. A tanítóképző intézetek esetében a növekedés jóval lassúbbnak bizonyult: 1870-ben 1.714, 1890-ben pedig 4.346 fő látogatta ezeket az intézményeket.⁵⁷ A későbbiekben is ez a tendencia folytatódott. A nők aránya a tanítónői oklevelet szerzett személyek között csaknem folyamatosan emelkedett, az 1892-es 30%-ról az utolsó békeévre (1913/1914) már 53%-ra nőtt. (ld. 4. táblázat) A nők

4. TÁBLÁZAT

Tanév	Abszolút szám			Arány (%)		
	Férfi	Nő	Össz.	Férfi	Nő	Össz.
1891/92	776	330	1106	70,16	29,84	100
1892/93	836	379	1215	68,81	31,19	100
1893/94	996	379	1375	72,44	27,56	100
1894/95	967	509	1476	65,51	34,49	100
1895/96	1028	506	1534	67,01	32,99	100
1896/97	891	587	1478	60,28	39,72	100
1897/98	926	775	1701	54,44	45,56	100
1898/99	995	723	1718	57,92	42,08	100
1899/1900	1023	993	2016	50,74	49,26	100
1900/01	1140	1039	2179	52,32	47,68	100
1901/02	1210	1339	2549	47,47	52,53	100
1902/03	1225	1364	2589	47,32	52,68	100
1903/04	1299	1365	2664	48,76	51,24	100
1904/05	1407	1391	2798	50,29	49,71	100
1905/06	1403	1382	2785	50,38	49,62	100
1906/07	1355	1333	2688	50,41	49,59	100
1907/08	1366	1377	2743	49,80	50,20	100
1908/09	1207	1149	2356	51,23	48,77	100
1909/10	1158	1268	2426	47,73	52,27	100
1910/11	1187	1109	2296	51,70	48,30	100
1911/12	1107	1211	2318	47,76	52,24	100
1912/13	999	1228	2227	44,86	55,14	100
1913/14	1133	1269	2402	47,17	52,83	100
1914/15	889	1266	2155	41,25	58,75	100

56 Felvétel a tanítónőképző intézetekbe. In: *NN*, 18. (1897) 346.; PATAKY Irma: A tanítónőképző intézetek felvételi vizsgálatai. In: *NN*, 13. (1892) 8–9. sz. 352–355.; Tanítónőképző-intézetek (Iskolai értesítők). In: *NN*, 32. (1911) 7–8. sz. 345–349.

57 Vörös, 1987. 1405.

aránya az 1910-es években már egyértelműen meghaladta a férfiakét. Az első világháború éveiben a viszonyok még inkább a nők javára változtak, 1914/15-ben már a végzősök 59%-a volt nő. A háború alatti arányeltolódás a férfiak számának drasztikus csökkenéséből adódott. Az abszolút számokat vizsgálva azt látjuk, hogy a tanítónői oklevelet kapott nők száma 1891/92 és 1913/14 között csaknem megnégyszereződött.

A tanítónőképző népszerűségének két oka volt. Az egyik az, hogy – mint már említettem – sokáig ez volt az egyetlen olyan magasabb műveltségi szintet nyújtó iskola, mely a nők előtt is nyitva állt. Így sokan csak azért tanultak itt, hogy általános műveltségüket növeljék, a tanítónői oklevelet nem is használták fel. Férjhez mentek, esetleg más pályára léptek (például irodai, kisegítő szellemi munkakörökben dolgoztak). Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter 1891-ben erre hivatkozva volt kénytelen szigorítani a tanítónőképzőbe való felvétel feltételeit: „... számos szüle az állami tanítónőképző intézeteket pusztá nevelő intézeteknek tekinti, a melyekben leányának az állampénztár költségén való kiképzését eszközölheti, a nélkül, hogy kötelezve érezné magát arra, hogy e költsézés viszonzásául lányát csakugyan tanítónői vagy nevelőnői pályára adja...”⁵⁸ Ez főleg a századfordulóig volt jellemző, és ennek megfelelően a 19. század végéig főként a vagyonosabb vagy magasabb értelmiségi pályán működő szülők gyermekei tanultak itt.⁵⁹

A tanítónőképzők népszerűségének másik oka abban kereshető, hogy a tanítói pálya a nők körében igen kedvelt volt. Rohamosan nőtt a tanítónők száma és aránya. 1890-ben még csak 3.427, 1900-ban pedig már 6.242 nő dolgozott ezen a pályán.⁶⁰ Az 1892/93-as tanévben a tanítók 85,5-a volt férfi, 14,5-a nő.⁶¹ 1913-ban a tanítónők aránya már elérte a 32,4-ot.⁶² Miért választották a nők ilyen szívesen a tanítói pályát? Egyrészt azért, mert ezt a pályát a társadalom nők számára megfelelőnek tartotta, abból kiindulva, hogy a gyermeknevelés a nő természetes feladata. Másrészt pedig azért, mert kevés más szellemi pályára szerezhettek képesítést. Miután a nők előtt is megnyílt az egyetem, a középső és felső társadalmi rétegekhez tartozó nők a magasabb értelmiségi pályák felé fordultak, és a századfordulótól a tanítónőképzőket inkább a középosztály alsó részéből kikerülő leányok látogatták. Számukra ez a képesítés biztosítékot jelentett arra az esetre, ha nem tudtak férjhez menni.⁶³

Nők nemcsak a tanítónői, hanem más pedagógiai pályára is léphettek. Dolgozhattak például óvónőként és nevelőnőként.⁶⁴ A kisdédóvókban csak képesítő oklevéllel rendelkezőket alkalmazhattak. Ehhez el kellett végezni valamely

58 NN, 12. (1891) 6. sz. 287.

59 NAGYNÉ, 1969. 282–284.

60 Uo. 278.

61 SZUPPÁN, 1896b. 26.

62 NAGYNÉ, 1969. 281.

63 Uo. 283.

64 1895-ben 2.760 kisdédóvónő dolgozott a közoktatásban. Ugyanekkor a tanítónők száma 3.744 volt. (A nőnevelés kérdése a képviselőházban. In: NN, 14. (1895) 2. sz. 49–52.)

óvónőképző intézet két éves tanfolyamát.⁶⁵ Vizsgára bocsátották azonban a magánúton felkészülőket és az okleveles elemi iskolai tanítónőket is, ha legalább fél éves óvodai gyakorlattal rendelkeztek. Az óvónőképzőbe való felvétel feltételei megegyeztek az elemi iskolai tanítónőképzőkre érvényes feltételekkel.⁶⁶ Külön intézeteket hoztak létre a nevelőnők képzésére is. Ilyen működött például a budapesti állami polgári iskolai tanítóképző mellett.⁶⁷ 1916-tól a felsőbb leányiskolákban is felállíthattak nevelőnőképző tanfolyamot.

2.2. Szakképzés

A tanítónői, óvónői, nevelőnői pályára való felkészítéstől eltekintve a nők szakképzése meglehetősen elmaradott volt a dualizmus időszakában. Valóban korszerű, differenciált képzést nyújtó ipari és kereskedelmi szakoktatási hálózat kiépítésére az első világháború előtt nem került sor.⁶⁸ Pedig a nők szakképzése iránt nagy volt az igény, hiszen a középrétegek nőtagjai is mind nagyobb számban léptek pénzkereső pályára. Főleg a századforduló után nőtt meg az érdeklődés a nőképzés e területe iránt.⁶⁹

A nők ipari képzése szinte kizárólag kézimunka oktatását jelentette. Ez összefüggött azzal az elképzeléssel, hogy férfi és nő eltérő karakteréből következően vannak egymástól elváló férfi és női tevékenységi körök. Ha a nő kereseti pályára lép – ami már eleve ellentétes női hivatásával –, legalább olyan pályát kell választania, mely a női tevékenységi körbe tartozik. Ilyen tipikusan női tevékenység volt például a kézimunka. Természetesen voltak olyan törekvések, melyek más szakterületek hozzáférhetővé tételét is szorgalmazták. Ezek különösen az első világháború előtt erősödtek fel.⁷⁰

Az első ipari szakképzést nyújtó iskolát lányok számára az Országos Nőiparegylet hozta létre. 1874-ben nyílt meg három osztályos iskolájuk, az ún. „Nőipartanoda”. Ez az iskola a női hivatás körébe tartozó ipari tevékenységre képesített. Tanítottak fehérnemű- és ruhavarrást, hímzést, könyvkötést, de rajzot, nyelveket és kereskedelmi ismereteket is. Az iskola általános képzési feladatot is ellátott, a felső népiskola közismereti tárgyait oktatta. A felvétel feltétele négy elemi elvégzése és a 12. életév betöltése volt. Az intézmény 1879/1880-ban két évfolyamos nőipariskolává alakult át, ettől kezdve csak 14 éven felüli, hat elemi végzett lányokat vettek fel. 1884-ben a Nőiparegylet Budán nyitott fiókiskolát, mely az 1892/93-as tanévtől állami jellegűvé vált.⁷¹

65 Az első kisdédóvó-képző intézetet 1837-ben nyitották meg, nőket 1858-tól vettek fel. (MÉSZÁROS, 1991. 79–80.)

66 BOD-SZÉKELY, 1898. 49–56.

67 Itt 1882-től képeztek nevelőnőket, a négy évfolyamos nevelőnőképző intézet 1885-ben önállósodott. SEBESTYÉNNÉ, 1903.

68 NAGYNÉ, 1969. 336.

69 Uo. 336.

70 Uo. 372.

71 ZIMMERMANN, 1999. 123–125.

Az 1880-as évektől a vidéki városokban is sorra jöttek létre a nőipariskolák. Ezek fehérnemű- és felsőruhavarrásra és egyéb házimunkákra oktattak. 1911/12-ben a budapesti állami Nőiipariskolán kívül, melynek 477 növendéke volt, 15 nőipariskola működött az országban. Ezek községi, egyesületi vagy magánkézben voltak. Összesen 1.845 tanuló látogatta őket.⁷² Kézimunka-oktatás nemcsak a nőipariskolákban folyt, hanem felsőbb leányiskolához, polgári iskolához, felső népiskolához csatolt tanfolyamok formájában is.

A nők kereskedelmi képzésének fő színterét a dualizmus időszakában a női kereskedelmi tanfolyamok jelentették. Az első ilyen tanfolyam 1888. szeptemberében indult Budapesten.⁷³ Hamarosan újabbak követték, nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. A *Nemzeti Nőnevelés* 1891. decemberében már arról számolt be, hogy az országban 17 helyen indítottak kereskedelmi tanfolyamot.⁷⁴

A VKM 1890/59.258. sz. rendeletével szabályozta első ízben a női kereskedelmi tanfolyamok szervezetét.⁷⁵ Eszerint a tanfolyam célja nők előkészítése alsó fokú kereskedelmi foglalkozásokra, azaz alacsonyabb adminisztratív feladatok ellátására, kiegészítő családtagként folytatott tevékenységre.⁷⁶ A felvétel feltétele a polgári vagy a felsőbb leányiskola 4. osztálya, vagy a felső népiskola elvégzése. Azoknak, akik ilyen végzettséggel nem rendelkeztek, felvételi vizsgát kellett tenniük. A tanfolyam nyolc hónapos volt.⁷⁷ Kifejezetten kereskedelmi szakismereteket oktatott, így könyvvitelt, kereskedelmi számtant, kereskedelmi és váltóismeretet, levelezést, áruismeretet, kereskedelmi földrajzot, szépírást. Rendkívüli tárgyként szerepelt a magyar és német gyorsírás is. A tanfolyam vizsgával zárult. A VKM rendelkezése szerint ilyen tanfolyamot lehetőleg polgári vagy felsőbb leányiskolával kapcsolatban ajánlatos szervezni, de fiú felső kereskedelmi iskolák mellett is létrejöttek női kereskedelmi tanfolyamok. Az itt képeztést szerző nők könyvelőként, pénztárosként, levelezőként, egyéb üzleti alkalmazottként és családi üzletben segítőként dolgozhattak.⁷⁸

A női kereskedelmi tanfolyamok különösen a századforduló után szaporodtak meg. 1911/12-ben már 47 ilyen tanfolyam működött Magyarországon, 2.673 tanulóval. A diákok csaknem fele (1.315 fő) községi fenntartású tanfolyamot látogatott (ezek túlnyomórészt községi polgári leányiskolával kapcsolatban működtek), de voltak állami, felekezeti, társulati fenntartású tanfolyamok is.⁷⁹ A női kereskedelmi tanfolyamok iránt tehát igen nagy volt az érdeklődés, ami érthető, hiszen nők előtt kevés egyéb szakképzési lehetőség állt nyitva. A

72 *MSÉ 1912*. Új folyam XX. köt. Budapest, 1914. 187.

73 György Aladár: Nők a kereskedelmi pályán. In: *NN*, 9. (1888) 497–501.

74 A női kereskedelmi tanfolyamok. In: *NN*, 12. (1891) 10. sz. 448.

75 Női kereskedelmi tanfolyamok szervezete In: *NN*, 12. (1891) 4. sz. 191–195.

76 Az 1900-as új szervezet is a szerényebb kereskedelmi pályákra (pl. könyvelő, pénztáros, levelező) való képeztést jelölte meg célként. NAGYNÉ, 1969. 375.

77 Később 10 majd 12 hónapra nőtt a képzési idő.

78 BOD-SZÉKELY, 1898. 45–47.

79 *MSÉ 1912*. Új folyam XX. köt. Budapest, 1914. 187.

Nemzeti Névelés 1905-ben arról számolt be, hogy a főváros 1905-ben 5 kereskedelmi tanfolyamot indított,⁸⁰ de ez nem bizonyult elégségesnek. Annyian jelentkeztek, hogy nem tudtak mindenkit felvenni, ezért az egyik tanfolyamban párhuzamos osztályt hoztak létre.⁸¹

A női kereskedelmi tanfolyamok azonban nem tudták megoldani a nők kereskedelmi képzésének problémáját. Nem nyújtottak – a rövid képzési idő miatt nem is nyújthattak – a fiú középfokú kereskedelmi szakiskolákkal azonos szintű képzést.⁸² A Feministák Egyesülete (FE) és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE) számtalan alkalommal rámutatott erre. Hangsúlyozták, a kereskedelmi tanfolyamok nem adnak megfelelő képzést. Az onnan kikerülők rontják a jobban képzettek bérét és egyéb munkaviszonyait, mégsem tudnak boldogulni. Az FE, a NOE és a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége egyaránt úgy vélte, be kellene szüntetni a kereskedelmi tanfolyamokat, és helyette a fiúiskolákkal teljesen egyenlő leányiskolákat felállítani vagy lehetővé tenni, hogy lányok is tanulhassanak rendes tanulóként a felső kereskedelmi fiúiskolákban.⁸³ Néhány helyen meg is valósult a koedukáció. A brassói kereskedelmi iskolában 1911/12-ben hat lány rendes tanulóként a fiúkkal együtt tanult, a tanártestület liberális felfogásának köszönhetően.⁸⁴

A nőszervezetek számos beadvánnyal fordultak a nők kereskedelmi képzése ügyében az illetékes hatóságokhoz.⁸⁵ Érthető módon különösen a nő tisztviselőket tömörítő NOE foglalkozott sokat e kérdéssel.⁸⁶ Egyik legfontosabb kötelességének tartotta, hogy elősegítse a nő tisztviselők szakképzését. Ennek érdekében nemcsak beadványokkal fordult a hatóságokhoz és tiltakozó gyűléseket tartott, hanem gyakorlati lépéseket is tett. Az egyesület szaktanfolyamokat szervezett például magyar és német gyorsírásból, könyvvitelből, gépírásból. 1909-ben kezdeményezte három éves kereskedelmi szakiskola felállítását Budapesten, de nem kapta meg az engedélyt.⁸⁷

A nőszervezetek fellépésének bizonyára fontos szerepe volt abban, hogy létrejöttek az első női felső kereskedelmi iskolák. Az elsőt Marosvásárhelyen nyitották meg, az ottani városi tanács állította fel 1907-ben. Az iskola 1909-ben kapott nyilvánossági jogot.⁸⁸ A második felső kereskedelmi leányiskola Po-

80 A főváros 1904-ben vette saját kezelésébe a budapesti női kereskedelmi tanfolyamokat.

81 A női kereskedelmi iskolák. In: *NN*, 26. (1905) 7–8. sz. 390.

82 Problémát okozott az is, hogy ezek a tanfolyamok igen drágák voltak, így csak a módosabbak tudták kifizetni őket.

83 Ld. pl. A NOE választmányának jelentése. In: *A Nő és a Társadalom* (a továbbiakban: *NT*), 4. (1910) 6. sz. 104–109.; A NOE választmányának évi jelentése. In: *NT*, 6. (1912) 5. sz. 94–98.; A Feministák Egyesületének 1910. július 16-i beadványa a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. (Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), K 500, 6, 1916, 1, 93882.)

84 MOL, K500, 6, 1916, 1, 93882.

85 Például a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége 1911-ben, a NOE 1911-ben, 1914-ben.

86 Erre vonatkozóan ld. a NOE választmányának évi jelentéseit, valamint *A Nő és a Társadalom* és *A Nő* című lapok NOE tevékenységéről beszámoló rovatát.

87 A NOE választmányának évi jelentése. In: *NT*, 3. (1909) 6. sz. 103–110.

88 Női Felső Kereskedelmi Iskoláink. In: *Egyesült Erővel*, 2. (1910) 12–13.

zsonyban nyílt meg, 1909 szeptemberében. Felállítója a kereskedelmi- és iparkamara volt, de a város is segítette.⁸⁹ A harmadik Debrecenben jött létre, 1910 szeptemberében. Mindhárom iskola állami segílyt is kapott. A tanulók száma 1911/12-ben Marosvásárhelyen 59, Debrecenben 63, Pozsonyban 107 fő volt.⁹⁰ 1911-ben Budapesten is megnyílt egy női felső kereskedelmi iskola, amit a NOE saját sikereként ünnepelt.⁹¹ Az FE lapja 1914 márciusában már arról számolt be, hogy az év őszén nyílik meg a nyolcadik felső kereskedelmi leányiskola az országban.⁹²

A középfokú kereskedelmi leányoktatás rendezésére 1916-ban került sor, a leány-középiszkolai reform keretében. A felállított új leány-középiszkola egyik ága a három évfolyamos felső kereskedelmi leányiskola lett. Ez az iskolatípus volt hivatott a gyakorlati képzés iránti igényeket kielégíteni, a tanulókat kereskedelmi ismereteket követelő pályákra felkészíteni. Az itt szerzett érettségi bizonyítvány képesített a különféle kereskedelmi pályákra és mindazokra a nők előtt nyitva álló közhivatali pályákra, melyekre az önálló kereskedelmi iskolai érettségi jogosított.⁹³ A reform nyomán 1916-tól 11 leány-középiszkolában indítottak felső kereskedelmi tagozatot.⁹⁴ Emellett fennmaradhattak az 1916 előtt létrejött önálló női felső kereskedelmi iskolák is.

2.3. Felsőbb leányiskola

2.3.1. A felsőbb leányoktatás első intézményei

Mint az eddigiekben láttuk, az 1868. évi népiszkolai törvény rendelkezett a lányok alapfokú oktatásáról, melynek színtere az elemi népiszkola, a felső népiszkola és a polgári leányiskola volt. A törvényalkotók gondoskodtak tanítónők képzéséről is ezen iskolák számára. Mindez azonban nem bizonyult elégségesnek. Mint Szuppán Vilmos fogalmazott: *„Azonban megmaradt egy nagy és égető hiány. Nem voltak nyitvános tanintézetek azon középosztályú családok leánygyermekéi számára, kiknek vagyoni, társadalmi helyzetüknél meg műveltségük fokánál fogva több és mélyebb képzettségre van az életben szükségük, mint a minőt a népoktatási tanintézetekben nyerhetnek, a nélkül, hogy valamely hivatal elfoglalására vagy kereseti pályára akarnának készülni.”*⁹⁵ Márpedig a jobb módú középosztálybeli családok mind inkább a polgárinál magasabb szintű képzést igényeltek leányaik számára.

Az első magasabb szintű általános képzést nyújtó leányiskola Magyarországon társadalmi kezdeményezésre jött létre. Létrehozója az Országos Nőképző Egyesület (ONE), mely rendkívül fontos szerepet játszott a magyarországi nőoktatás

89 Kereskedelmi leányiskoláink. In: *NT*, 4. (1910) 8. sz. 136–137.

90 *MSÉ 1912*. Új folyam. XX. köt. Budapest, 1914. 188.

91 A NOE választmányának évi jelentése. In: *NT*, 6. (1912) 5. sz. 94–98.

92 Felső kereskedelmi leányiskola Aradon. In: *A Nő*, 1. (1914) 5. sz. 105.

93 VÁSONY, 1916. 352.

94 FELKAI-ZIBOLEN, 1993. 118.

95 SZUPPÁN, 1896a. 6.

fejlesztésében. Az 1868-ban Veres Pálné kezdeményezésére alakult egyesület 1869-ben már meg is nyitotta leányiskoláját Budapesten. Az intézmény Gyulai Pál igazgatása alatt 14 növendékkel kezdte meg a munkát. Célja alapos műveltség nyújtása volt, ami azonban az alapítók szándéka szerint nem mehetett a nőiesség rovására. Okos, művelt, a társadalmi kérdések iránt is fogékony családanyákat kívántak képezni. Nagy súlyt helyeztek az erkölcsi nevelésre és a nemzeti szellem közvetítésére.⁹⁶ Az iskola növendékei főleg a vagyonosabb középrétegekből kerültek ki.⁹⁷

Az ONE leányiskolája az évtizedek folyamán jelentős bővülésen és fejlődésen ment át, mindvégig központi szerepet töltve be a magyar nőnevelésben. Érdeemes röviden áttekinteni e változásokat, hiszen tükrözik a magyar leányoktatás fejlődését. Az alapítást követő években az iskola fokozatosan kiépült. 1871-ben már egy előkészítő és három felsőbb osztállyal működött,⁹⁸ majd a felsőbb osztályok alá négy elemi és négy polgári osztályt állítottak. A tanintézet mellé internátust is szerveztek. Az iskola új, saját épülete 1882-ben készült el, ekkor négy elemi, négy polgári és három felsőbb osztály, valamint internátus működött az épületben.⁹⁹ A lányok hattól 17 éves korig tanulhattak itt. Később tanítónőképzőt is felállítottak. Itt nyílt meg az első leánygimnázium is Magyarországon, 1896 őszén. Tükrözi az ONE vezetőségének a nő feladatáról és a nőnevelésről alkotott véleményét, hogy az intézményben háztartási tanfolyam is működött (1896 februárjától), ahol a „művelt osztályok leányait” jövőbeli háztartásuk vezetésére kívánták felkészíteni.¹⁰⁰ 1904-ben az egyesület teljesen átszervezte iskoláját. A kenyérkereső pályára való felkészítés helyett az általános képzést állítva előtérbe nyolc évfolyamos felsőbb leányiskolát állított fel a tanítónőképző, a továbbképző osztályok és a polgári leányiskola helyébe. Ennek 1–6. osztálya az állami felsőbb leányiskolák tanterve szerint működött, erre épült a 7–8. osztály, mely élő nyelveket, művészeti, irodalmi tárgyakat, valamint háztartási ismereteket oktatott.¹⁰¹ Ettől kezdve az „ONE internátussal egybekötött tan- és nevelőintézetének” két ágazata volt: a „Veres Pálné leányiskola”, amelyhez elemi iskola, nyolc osztályos felsőbb leányiskola és háztartási tanfolyam tartozott, valamint a nyolc osztályú leánygimnázium. Az iskola méretének érzékeltetésére álljon itt néhány adat: Az ONE iskolájának 1910 májusában összesen 609 növendéke volt. Ebből 227 volt gimnazista, 257 látogatta a felsőbb leányiskolát, 89 járt elemibe és 36 volt a főzőiskola tanulója.¹⁰²

96 *A magyar „Orsz. Nőképző-Egyesület” Budapesten. Az első magyar leánygimnázium és az első főzőiskolával egybekötött nyolcosztályú felsőbb leányiskola 1867–1907.* Budapest, 1908. 5–7.

97 NAGYNÉ, 1969. 297.

98 NAGYNÉ, 1969. 297.

99 Csíky Kálmánné: Veres Pálné emlékezete. In: *NN*, 16. (1895) 325–329.

100 Az ONE háztartási tanfolyamának programja. In: *NN*, 17. (1896) 1. sz. 51.

101 SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona : A „Veres Pálné leányiskola”. In: *NN*, 25. (1904) 7–8. sz. 291–294.; Veres Pálné magasabb nőiskola. In: *NN*, 25. (1904) 6. sz. 272.; *A magyar „Orsz. Nőképző-Egyesület” Budapesten. Az első magyar leánygimnázium és az első főzőiskolával egybekötött nyolcosztályú felsőbb leányiskola 1867/1907.* Budapest, 1908. 10.

102 [cím nélkül] *NN*, 31. (1910) 5. sz. 247–248.

Az első, a polgárinál magasabb szintű általános képzést nyújtó leányiskola tehát társadalmi kezdeményezésre jött létre, néhány év múlva azonban az állam is szükségesnek látta, hogy részt vegyen a felsőbb leányoktatás megszervezésében. Az ország első középfokú állami leányiskolája, a budapesti állami felsőbb leányiskola 1875. október 20-án kezdte meg működését. Megszervezője és első igazgatója Molnár Aladár volt.¹⁰³

A budapesti állami felsőbb leányiskola első (1875-ös) szervezete szerint három tanfolyamra tagolódott. Az előkészítő tanfolyam egy éves volt, és megfelelt az elemi népiskola 6. osztályának. Ide azokat a lányokat vették fel, akik elvégezték az elemi 5. vagy a polgári leányiskola 1. osztályát. A középiskolai tanfolyam négy évfolyamos volt, s önmagában befejezett egészet alkotott. A felvétel feltétele az előkészítő tanfolyam, az elemi 6. osztálya vagy a polgári 2. osztályának elvégzése, és felvételi vizsga letétele volt. A középiskolai tanfolyam fölé két éves továbbképző felsőbb tanfolyamot terveztek.¹⁰⁴ Ez a szervezet irányadó volt a később létrejött felsőbb leányiskolák számára is.

A budapestit követően ugyanis hamarosan felsőbb leányiskolák nyíltak vidéken is. Ezek állami, községi, felekezeti, magán, valamint társulati kézben voltak. Az első felsőbb leányiskolák közül például az 1879-ben létrehozott miskolci a református egyház fennhatósága alá tartozott, az 1880-ban felállított kolozsvárit pedig állami támogatással a város hozta létre. A vallás- és közoktatásügyi kormányzat előszeretettel alapított a magyarosítás jegyében felsőbb leányiskolákat a nemzetiségek lakta vidéki városokban. Így jött létre állami felsőbb leányiskola például Máramarosszigeten (1877), Trencsénben (1877), Lőcsén (1881), Sopronban (1881), Besztercebányán (1883), Pozsonyban (1883), Temesváron (1884).¹⁰⁵

2.3.2. A felsőbb leányiskola középiskola jellege

Az első állami felsőbb leányiskola azzal a céllal kezdte meg működését, hogy alkalmat nyújtson, „*hogy benne társadalmunk nőtagjai nemük sajátlagossága és a társadalmi jelen viszonyok által feltételezett, de egyszersmind oly mérvű általános műveltséget szerezhessenek, a mely egyfelől élethivatásukhoz szükséges, és másfelől megfelel azon általános műveltségnek, melyet a férfiak saját életcéljaik érdekében gymnasiumi és reális-kolai középtanodáinkban nyerhetnek.*”¹⁰⁶

A felsőbb leányiskola tehát eredeti koncepciója szerint a nőknek nemük sajátosságainak megfelelő, de a fiúközépiskolákban elsajátíthatóval azonos szín-

103 Molnár Aladár (1839–1881) tanár, oktatásügyi szakember, országgyűlési képviselő volt. Ő vetette fel először a magasabb leányoktatás kérdését a parlamentben, 1873-ban. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízására tanulmányt készített a felsőbb leányoktatás megszervezéséről. Az első állami felsőbb leányiskola e koncepció alapján jött létre.

104 SZUPPÁN, 1896a. 10–11.

105 Uo. 14.o.

106 A budapesti állami felsőbb leányiskola 1875. évi szervezete, idézi: SZUPPÁN, 1896a. 10.

tű műveltséget kívánt nyújtani.¹⁰⁷ Ez a koncepció azonban az évek folyamán mind inkább háttérbe szorult. A felsőbb leányiskolák újabb és újabb szervezeti szabályzatai a középiskolai jelleg fokozatos csökkenését, majd eltűnését hozták magukkal.

Melyek voltak a legfontosabb szervezeti változások? Már az 1879-es új szervezetben megindult a három tanfolyam összeolvadása, s a folyamat eredményeképpen az 1883-as szabályzat már hat évfolyamos, tagolatlan iskoláról rendelkezett.¹⁰⁸ Ez nemcsak a három évfolyamos tagolás megszűnését jelentette, hanem a képzési idő lerövidülését is egy évvel. Leszállította az 1883-as rendelkezés a megkövetelt előképzettséget is: csak az elemi népiskola 4. osztályának elvégzését kívánta meg. Ugyanakkor a tanterv lényegében ugyanaz maradt mint korábban, ami teljesíthetetlen követelményeket jelentett a korábbinál rosszabb előképzettségű és fiatalabb diákok számára.

Az 1885-ös szervezet már a középiskolai jelleg megszűnését hozta magával.¹⁰⁹ Hiányzott belőle a korábbiakban szereplő célkitűzés, hogy a felsőbb leányiskola nyújtotta műveltség a fiú-középiskolákban elsajátítható műveltségnek feleljen meg. Sőt, kimondta, a felsőbb osztályokban nem lehet a lányokkal szemben ugyanazokat a követelményeket támasztani, mint a fiúk esetében. Ennek oka a lányok gyengébb szervezete és „szellemi felfogásuknak nemükből eredő sajátlagossága”.¹¹⁰ A rendelet amúgy is hangsúlyozta, a leánytanulók természetének megfelelő módszert kell követni. Az új szabályzat gondosan mellőzte a felsőbb leányiskola középiskolai jellegének megemlítését.

Az 1887-es szabályzat teljesen átalakította a felsőbb leányiskolák szervezetét.¹¹¹ Az iskolát alsó (1–4. osztály) és felső (5–6. osztály) tagozatra osztotta. Az alsó tagozat befejezett egészset alkotott, a két felső osztályban már csak az alsó tagozatban tanultak bővítésére került sor. A szabályzat ennek megfelelően a felsőbb leányiskola két típusát különböztette meg: az elsőrendű (hat osztályos) és a másodrendű (négy osztályos) felsőbb leányiskolát. Az intézkedést a rendelet azzal indokolta, hogy a kisebb városokban található felsőbb leányiskolák felső osztályai szinte néptelenek voltak, a növendékek a 4. osztály után elhagyták az iskolát. Szuppán ezt a jelenséget azzal magyarázta, hogy ezekben a városokban hiányoztak az ilyen típusú intézmények létfeltételei. Véleménye szerint helyesebb lett volna ezeket az iskolákat polgári leányiskolává alakítani át.¹¹² Az új szervezet intézkedett a felsőbb leányiskolák felügyeletéről is, azokat a népoktatási intézményeket felügyelő tanfelügyelők hatásköre alá helyezte. Ezt az intézkedést a rendelet azzal indokolta, hogy a felsőbb leányiskolák a középiskolákkal

107 A felsőbb leányiskola középiskola jellegét erősítette az 1875-ös szervezet azon pontja is, mely a középiskolai és a felsőbb tanfolyamon oktató tanároktól középiskolai tanári képesítést követelt meg. (SZUPPÁN, 1896a. 11.)

108 Az 1883-as szervezeti szabályzatra vonatkozóan ld. SZUPPÁN, 1896a. 15–19.

109 Az 1885-ös szervezetet ismerteti: SZUPPÁN, 1896a. 22–26.

110 A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1885. aug. 26-i 32561. sz. rendelete. Idézi: Szuppán, 1896a. 26.

111 Az 1887-es szervezetet közli: SZUPPÁN, 1896a. 31–33.

112 SZUPPÁN, 1896a. 29.

semmiképpen sem azonosíthatók. Ugyanakkor a tanerők képzése tekintetében a rendelet az eddiginél szigorúbb követelményeket támasztott. Az alsó osztályokban csak polgári iskolára képeztettek, a felső osztályokban pedig csak középiskolai tanári vagy felsőbb leányiskolai tanítónői oklevéllel rendelkezők taníthattak.

A felsőbb leányiskola, a polgári leányiskola és a tanítónőképző közötti jobb átjárhatóság érdekében a VKM 1887-ben kiadott polgári leányiskolai tantervét a felsőbb leányiskola 1–4. osztályának tantervéhez igazította. Ettől fogva a polgári leányiskola tanterve a másodrendű felsőbb leányiskoláétól csak abban különbözött, hogy a franciát mint rendes tantárgyat nem tartalmazta. Ennek köszönhetően a franciából különbözeti vizsgát tett lányok a polgári 4. osztályából átléphettek az elsőrendű felsőbb leányiskola 5. osztályába.¹¹³ Ez az intézkedés a polgári és a felsőbb leányiskola egymáshoz való közelítését jelentette, tehát a felsőbb leányiskola „felsőbb” jellegének újabb megkérdőjelezését.

Bizonyára nem tett jót a felsőbb leányiskolák színvonalának és presztízsének az sem, hogy a másodrendű felsőbb leányiskola fogalmának bevezetését néhány alacsonyabb fokú intézmény (például polgári leányiskola) arra használta ki, hogy megszerezze a felsőbb leányiskola címet. Szuppán Vilmos véleménye szerint ezek közül némelyik csak névleg volt felsőbb leányiskola, megfelelően képzett tanárokkal sem rendelkezett.¹¹⁴

Az 1887-es szabályozás tehát igencsak megingatta a felsőbb leányiskola presztízsét. Nem csoda, hogy heves reakciókat váltott ki. De Gerando Antonina, a kolozsvári felsőbb leányiskola igazgatónöje a képviselőházhoz intézett emlékiratában 1888-ban úgy látta, hogy 4–5 éve csak visszalépés történik a női középoktatás terén, a nőoktatás az elemi oktatáson alig emelkedik felül.¹¹⁵

Egyet nem értésüknek adtak hangot az 1887-es szervezettel kapcsolatban az állami felsőbb leányiskolák igazgatói is, akik 1890. novemberi dátummal memorandumot nyújtottak be a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.¹¹⁶ Az ekkor Magyarországon működő nyolc állami felsőbb leányiskola igazgatói közül hatan írták alá a dokumentumot. Véleményük szerint a felsőbb leányiskolák 1887-es szervezete már a nőnevelés jövőjét veszélyezteti. Elsősorban az töltötte el aggodalommal őket, hogy az új szabályzat megfosztotta a felsőbb leányiskolákat középiskolai jellegüktől, és népoktatási intézetté degradálta őket. Hangsúlyozták, hogy a felsőbb leányiskolák mind céljukat, mind tanulmányi körüket tekintve egyértelműen középiskolák. Hiszen céljuk nem a nép, hanem a közép- és felsőbb osztályok leányainak képzése, tanulmányi körük pedig szélesebb, mint a népoktatási intézményeké, azoknál jóval magasabb műveltséget nyújta-

113 Uo. 32.

114 Uo. 40.

115 Női középoktatás. De Gerando Antonina kérvénye az országgyűlés képviselőházához. In: *NN*, 9. (1888) 431–442. De Gerando Antonina írására Sebestyén Gyula reagált a *Nemzeti Nőnevelésben* (Sebestyén Gyula: Észrevételek De Gerando Antonina kérvényére. In: *NN*, 9. (1888) 8. sz. 443–451.), visszautasítva a szerzőnő állítását, hogy a leány-középoktatás az elemi szintjére esett vissza, ezért újra meg kell szervezni.

116 Ld. A felsőbb leányiskolák reformja. In: *NN*, 12. (1891) 1. sz. 24–38.

nak. A memorandum aláírói attól féltek, hogy az 1887-es szervezet hatására a felsőbb leányiskolák diszkreditálódnak, a közép- és felsőbb rétegek nem küldik majd ide tanulni leányaikat. A felsőbb leányiskolák fennmaradása és továbbfejlődése szempontjából létfontosságúnak tartották a középiskolai rang visszaszerzését, sőt még azt is javasolták, a középiskolai jelleg hangsúlyozására nevezzék ezeket az intézményeket ezentúl „női középiskolának”. Ugyanakkor hangsúlyozták, a középiskolai jelleg visszakövetelése nem jelenti azt, hogy egyetemi tanulmányokra kívánják felkészíteni növendékeiket. Célnak továbbra is „*magasabb általános nemzeti műveltség*” közvetítését, és a nő tulajdonképpeni hivatására, a családi életre való felkészítését tekintik.

A felsőbb leányiskola jövőjéért való aggodáson túl bizonyára presztízszempontok is közrejátszottak az igazgatók fellépésében. Láthatólag igencsak sértette önérzetüket, hogy az igazgatásuk alá tartozó intézményeket a népiskolai tanfelügyelők fennhatósága alá rendelték. Az aláírók a felsőbb leányiskola középiskola jellegének erősítésére javasolták, hogy ebben az iskolatípusban csak középiskolára képesített tanárokat és felsőbb leányiskolai tanítónőkre képesített tanítónőket alkalmazzanak. Véleményük szerint ugyanis rontja az iskola renoméját, hogy az alsóbb osztályokban polgári iskolai tanítóságra képesítettek is alkalmazhatók, sőt egyes helyeken még nyelvmesternők is tanítanak.

A felsőbb leányiskolákban oktató tanárok tehát saját presztízsiüket, valamint munkaerőpiaci pozícióikat is védeni igyekeztek. Ennek érdekében nemcsak az alacsonyabb képzettségűek, hanem a nők alkalmazását is – e két kategória gyakran egybeesett – meg kívánták akadályozni, és megpróbálták kivédeni, hogy női tanerők irányítása alá kerüljenek. A memorandum aláírói (mindannyian férfiak) káros intézkedésnek tekintették, hogy az internátust vezető tanítónőt az 1887-es szervezet szerint igazgatónőnek kell nevezni. Ez ahhoz vezetett ugyanis, hogy egyrészt az igazgatónők a tanárok fölött is bizonyos előjogokat kaptak – például helyettesítették az igazgatót –, másrészt pedig megbomlott az iskola vezetésének egysége. A szerzők javasolták, az internátust vezető nők esetében állítsák vissza a felügyelő tanítónő elnevezést. Nem támogatták azt sem, hogy a felső leányiskolákban önálló igazgatónőket alkalmazzanak. Azzal érveltek, hogy nincsenek olyan nők, akik alkalmasak lennének egy felsőbb leányiskola vezetésére, mivel nincs – megfelelő képző intézet híján nem is lehet – megfelelő képzettségük.¹¹⁷ Hozzáfűzték azt is, hogy a férfi tanárok nem lennének hajlandók nő igazgatása alatt dolgozni. E probléma felvetésére azért kerülhetett sor, mert ekkor már volt példa Magyarországon önálló igazgatónő kinevezésére. 1880-ban De Gerando Antonina a kolozsvári,¹¹⁸ 1890-ben Marsits Rozina a temesvári állami felsőbb leányiskola igazgatónője lett. A választás oly

117 Mivel e képesítés megszerzése szinte lehetetlen volt, a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg megadta az engedélyt a felsőbb leányiskolákban alkalmazott kiválóbb tanítónőknek egyes tárgyak felsőbb osztályokban való tanítására. SZUPPÁN, 1896a. 37.

118 FÁBRI, 1996. 157.

sikeresnek bizonyult, hogy a VKM később további igazgatónőket is kinevezett. Így került a besztercebányai, kassai és fiumei állami felsőbb leányiskola élére is nő.¹¹⁹

A memorandum nyomán vita bontakozott ki a *Nemzeti Nőnevelés* hasábjain.¹²⁰ Elsősorban az igazgatók azon állítása váltott ki kritikát, hogy a felsőbb leányiskolák megakadtak a fejlődésben, valamint az a javaslatuk, hogy a felsőbb leányiskolát nevezzék ezentúl leány-középiszkolának. A hozzászólók közül Szuppán Vilmos adatokkal bizonyította, hogy a felsőbb leányiskolák száma 1886/87 és 1889/1890 között nem csökkent, hanem növekedett. Statisztikai kimutatással igazolta azt is, hogy a felsőbb leányiskolába továbbra is azok a társadalmi rétegek küldik leányaikat, akik számára ezeket az iskolákat alapították. Nem kell aggódni tehát a felsőbb leányiskolák fennmaradásáért. Szuppán nem tartotta szükségesnek, hogy a felsőbb leányiskolát középiszkolának nevezzék,¹²¹ hangsúlyozta, a felsőbb leányiskolák se népoktatási intézetek, se középiszkolák, hanem nőnevelő intézetek. Jól mutatja ez a megállapítás, mennyire nem volt kialakult helye a felsőbb leányoktatásnak a magyar oktatás rendszerében.

Heves reakciókat váltott ki a memorandum igazgatónők elleni támadása is. Szuppán Vilmos és a *Nemzeti Nőnevelés* szerkesztői egyaránt szorgalmazták, a felsőbb leányiskolákban mind több nő tanítson, és legyenek nők igazgatók is. Szuppán ezt a véleményét azzal indokolta, hogy az oktatásnak figyelembe kell vennie, a lányok szellemi fejlődése más, mint a fiúké. A nő jobban ismeri saját nemét, mint a férfi, tehát a lányok hivatott nevelője a nő.

A felsőbb leányiskolai igazgatók memorandumával kapcsolatban a vallás- és közoktatásügyi miniszter kérésére az Országos Közoktatási Tanács is állást foglalt.¹²² Lényegében visszautasította az igazgatók állításait és követeléseit. Hangsúlyozta, a felsőbb leányiskola lényegével és rendeltetésével ellentétes, hogy középiszkolává nyilvánítsák. Foglalkozott a Közoktatási Tanács a polgári és a felsőbb leányiskola kapcsolatával is. Kifejtette, továbbra is fenn kell tartani az e két iskolatípus közötti különbséget. A polgári leányiskola feladatát abban látta, hogy elsősorban gyakorlati képzést nyújtson, míg a felsőbb leányiskola az irodalmon, nyelveken alapuló általános képzést helyezi előtérbe. A Közoktatási Tanács kívánatosnak tartotta a polgári leányiskolák tantervének az iskolatípus gyakorlatias céljának megfelelő megváltoztatását.

119 SZUPPÁN, 1896a. 44.

120 A kérdéshez hozzászóltak: SUPPAN Vilmos: A felsőbb leányiskolai igazgatók memoranduma. In: *NN*, 12. (1891) 2. sz. 50–64.; Felsőbb leányiskolai igazgatók memoranduma. In: *NN*, 12. (1891) 3. sz. 149–150.; GERESICH Emil, Dr.: A felsőbb leányiskolák reformja. In: *NN*, 12. (1891) 3. sz. 130–142.; A felsőbb leányiskolai reform tárgyában. Kerner Péter levele. In: *NN*, 12. (1891) 3. sz. 150–152.; SUPPAN Vilmos: Észrevételek a visszhangra. In: *NN*, 12. (1891) 3. sz. 142–145.

121 Ebben egyetértett Szuppánnal a *Nemzeti Nőnevelés* szerkesztősége is. Ld. Felsőbb leányiskolai igazgatók memoranduma. In: *NN*, 12. (1891) 3. sz. 149–150.

122 Ismerteti: SZUPPÁN, 1896a. 39–43.

Foglalkozott a memorandummal a Mária Dorothea Egyesület Budapesti Tanítónői Szakosztálya is.¹²³ 1891. februári ülésén azzal szemben foglalt állást, kívánatosnak tartva a felsőbb leányiskola elnevezés megtartását, továbbá azt, hogy a felsőbb leányiskolák női igazgatás alatt álljanak és bennük a tanítónőknek nagyobb tér jusson.¹²⁴

Korántsem volt tehát egyöntetű a szakmai körök véleménye az 1880-as évek végén a felsőbb leányiskola jellegéről és színvonaláról. A vita középpontjában az a kérdés állt, mennyiben tekinthető középiskolának ez az iskolatípus. Már a kérdésfelvetés is mutatja, hogy ekkor már érzékelhető volt az igény a leányok középiskolai szintű oktatására. A felsőbb leányiskola azonban nem volt képes megfelelni ennek az elvárásnak.

Az 1887-es szervezet 1901-ig maradt érvényben, amikor új tantervet bocsátottak ki. A vallás- és közoktatásügyi miniszter szándéka az volt, hogy az új tanterv határozottan kifejezésre juttassa a felsőbb leányiskola középiskola jellegét. Célként tűzte ki, hogy a felsőbb leányiskola „a fiú-középiskola módjára a művelt osztály leánygyermekének befejezett, alapos általános műveltséget” nyújtson.¹²⁵ Ugyanakkor azonban hangsúlyozta, hogy a nő természetes hivatását is szem előtt tartja, ennek érdekében nagy súlyt helyezett a háztartási oktatásra, és bevezette új tantárgyként a lélektant és a neveléstant. Az utóbbiak a gyermeknevelésre kívánták felkészíteni a leányokat.

Az 1901-es tanterv fokozottan érvényt kívánt szerezni a nemzeti szellemű nevelésnek. Ennek érdekében a „nemzeti tárgyak” (magyar irodalom, történelem) oktatásának nagyobb teret szentelt, de más tárgyak (például földrajz) oktatásánál is kifejezésre juttatta a nemzeti szempontot. A cél az volt, hogy a leendő anya szorosán kötődjön nemzetéhez.

A felsőbb leányiskola fontos feladatának tartották tehát a nemzeti szellem terjesztését. Ezt a célt szolgálta az is, hogy az ilyen típusú iskolák mind magyar nyelvűek voltak.¹²⁶ Wlassics Gyula egyenesen úgy vélte, a haza és a magyarság jövője függ attól, hogy a felsőbb leányiskolákat fejlesszék.¹²⁷ A nemzeti szellem terjesztésének igénye bizonyára fontos szerepet játszott abban, hogy a magasabb nőneveléssel szemben meglehetősen közömbös állam készen mutatkozott a leányoktatás eme formáját támogatni. A kormányzat érdeklődését mutatja, hogy az állami iskolák aránya a felsőbb leányiskolák között korszakunkban

123 Az 1885-ben megalakult Mária Dorothea Egyesület (MDE) a tanítással és neveléssel foglalkozó nők egyesülete volt. Nemcsak a támogatásra szoruló pályatársak megsegítését, a tanítónők szellemi életének irányítását, műveltségük emelését tűzte ki célul, hanem általában a közművelődés fejlesztését is, amit természetesen elsősorban a nők műveltségi szintjének emelésével kívánt elérni. Az MDE jelentőségét főleg az utóbbiért folytatott tevékenysége adja. A nők oktatásának fejlesztéséért mindenekelőtt az MDE Tanítónői Szakosztálya tett sokat, mely 1887-ben alakult. Megszervezője és haláláig elnöke Sebestyénné Stetina Ilona volt. (Ld. KATONA, 1935.)

124 KATONA, 1935. 60.

125 A felsőbb leányiskolák új tanterve. In: *NN*, 22. (1901) 334.

126 SZUPPÁN, 1896a. 50.

127 Dr. Wlassics Gyula költségvetési beszédéből. In: *NN*, 20. (1899) 4. sz. 125–128.

mindvégig 50% fölött maradt. A kormány jelentős összegeket költött ezekre az intézményekre. Különösen a múlt század utolsó éveiben nőtt meg állami támogatásuk, 1900-ban már 860.190 forint jutott e célra.¹²⁸ Jól mutatja a felsőbb leányiskolák kiemelt helyzetét, hogy az 1900/01-es tanévben az állam ennél kevesebbet, 782.876 forintot költött a polgári leányiskolákra, melyek száma 186, tanulók létszáma pedig 26.250 fő volt.¹²⁹ Ugyanebben a tanévben 27 felsőbb leányiskola működött Magyarországon, 4.911 tanulóval.¹³⁰

Az 1901-es reform további fontos eleme volt, hogy megszüntették a két tagozatra tagolást, a felsőbb leányiskola egységes, hat évfolyamú iskola lett.

Bármennyire is hangsúlyozta az 1901-es tanterv középiskola jellegét, a felsőbb leányiskola sem a közvetített tudásanyagot, sem a nyújtott képesítést tekintve nem volt azonos a fiú-középiskolákkal. Itt nem lehetett érettségizni, így elvégzése után a felsőoktatásban továbbtanulni sem. Fájó hiányosság volt ez, hiszen a nők már az 1895/96-os tanév második félévétől beiratkozhattak az egyetem egyes karaira.

A felsőbb leányiskola tananyaga is jelentősen eltért a fiú-középiskolákétól. Mindkét iskolatípus célja volt ugyan általános műveltség közvetítése, a fiú-középiskola azonban emellett felsőfokú tanulmányokra, míg a felsőbb leányiskola a nő családi hivatására készített fel. Ráadásul az általános műveltség tartalma is különbözött férfiak és nők esetében. Ha összevetjük a felsőbb leányiskola 1901-es tantervét a fiúgimnázium akkor érvényes tantervével, alapvető különbségeket találunk.¹³¹ Mindkét iskolát azonos előképzettséggel (a négy elemi után) kezdték ugyan a diákok, különbözött viszont a képzés időtartama. A fiúgimnázium nyolc évfolyamos volt, míg a felsőbb leányiskola csak hat éves. Korábban pedig voltak még négy éves (másodrendű) felsőbb leányiskolák is. Természetes, hogy a lányok hat év alatt nem szerezhettek ugyanolyan szintű műveltséget, mint a fiúk nyolc év alatt.

E probléma megoldására történt is kísérlet, a budapesti állami felsőbb leányiskolával kapcsolatban 1893-ban két éves továbbképző tanfolyamot szerveztek.¹³² Lehetőséget kívántak adni azoknak a lányoknak, akik a felsőbb leányiskola 6. osztályának elvégzése után csupán általános műveltségük elmélyítése és bővítése végett még egy-két évet tanulással akartak eltölteni, hogy ezt szervezett keretek között megtehessek. A tanfolyam Szuppán Vilmos 1896-os helyzetjelentése alapján nem bizonyult túl népszerűnek. Bár két évfolyamosra tervezték, 1896-ig nem tudták a 2. évfolyamot beindítani, annyira alacsony volt a 2. osztályba jelentkezők száma. Az 1. osztály diákjainak létszáma sem volt magas: 1893/94-ben 12, 1894/95-ben 12, 1895/96-ban 20 fő tanult itt.¹³³ A viszonylag

128 FELKAI, 1994. 48/49.

129 MSÉ 1901. Új folyam. IX.köt. Budapest, 1902. 330–331.

130 Uo. 378.

131 A tanterveket ld. MÉSZÁROS, 1991. 114., 136.

132 A továbbképző tanfolyamra vonatkozóan ld. SZUPPÁN, 1896a. 46–47.

133 SZUPPÁN, 1896a. 79.

csekély érdeklődés nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a tanfolyam célja csak az általános műveltség bővítése volt, nem törekedett arra, hogy növendékeit felsőfokú tanulmányokra vagy valamely pénzkereső pályára készítse fel.

A felsőbb leányiskola és a fiúgimnázium tanterve közötti legszembevetőbb különbség, hogy a lányok nem tanultak se latint, se görögöt, pedig ezek a századfordulón még a műveltség alapelemeinek számítottak. Helyette tanultak viszont két modern nyelvet, németet és franciát.¹³⁴ Ezek oktatásánál a helyes beszéd- és íráskészség kifejlesztésére helyezték a hangsúlyt, szemben a klasszikus nyelvek tanításánál alkalmazott módszerrel. Ebből a szempontból modernnek tekinthetjük a leányiskolai képzést.¹³⁵ Feltűnő az is, hogy a felsőbb leányiskola sokkal nagyobb teret szentelt az esztétikai nevelést célzó tárgyaknak. A lányok mind a hat osztályban tanultak rajzot és éneket (ezek az 5–6. osztályban fakultatív tárgyak voltak), a fiúgimnázium tantervében ezek a tárgyak egyáltalán nem szerepeltek. További különbség a két iskolatípus között, hogy a felsőbb leányiskola alacsonyabb óraszámban tanította a természettudományos tárgyakat, például a matematikát, fizikát. A női hivatásra való felkészítés jegyében itt oktattak kézimunkát (mind a hat osztályban, de az 5. osztálytól már csak fakultatívan), háztartástant, egészségtant, lélektant-neveléstant is.

Szó sem volt tehát arról, hogy fiúk és lányok ugyanazt a műveltséget sajátíthatták volna el. Mindkét nem olyan műveltséget szerezhettek, melyet a társadalom elvárt tőle, illetve amely a társadalmi munkamegosztásban neki szánt szerep betöltéséhez szükséges volt. Szuppán Vilmos ezt meg is fogalmazta a felsőbb leányiskola feladatát vázolva: „*Czélja alkalmat nyújtani arra, hogy benne társadalmunk női tagjai nemük sajátlagossága és a társadalmi jelen viszonyok által feltételezett s élethivatásukra szükséges általános műveltséget szerezhessenek.*”¹³⁶ Nem véletlen tehát, hogy ezt az iskolatípust nem leány-középiszkolának nevezték.

Mit kell értenünk mégis az 1901-es tanterv azon kitétele alatt, hogy a felsőbb leányiskola középiszkolai jellegű? Semmiképpen sem azt, hogy ugyanazt a tudásanyagot közvetítette és ugyanazt a képesítést nyújtotta, mint a fiú-középiszkolák. Leginkább azt jelenthette, hogy „*a nőnevelés terén ugyanazt a helyet foglalja el, melyet a középiszkola a fiúk oktatásában.*”¹³⁷ Vagyis a középosztálybeli művelt nőktől elvárt magasabb általános műveltséget közvetítette. Az oktatás hierarchiáját tekintve ez azt jelentette, hogy a magasabb népoktatás (felső népiszkola, polgári) és a felsőfokú képzés között helyezkedett el.

5.3.3. Törekvések a felsőbb leányiskola reformjára

A múlt század végére a felsőbb leányiskola már mind kevésbé teljesítette azt a feladatát, hogy növendékeinek a nők társadalmi munkamegosztásban betöltött

134 A fiúk csak németül tanultak.

135 A századelőn a középiszkola megújítására indult mozgalom egyik követelése volt a latin és görög oktatásának csökkentése és helyettük élő nyelvek oktatása. Ld. részletesebben KÖTE, 1994. 117–119.

136 SZUPPÁN, 1896a. 49.

137 Uo. 49.

szerepének megfelelő képzést nyújtson. Ez a szerep ugyanis megváltozott, mind nagyobb számban vállaltak nők – családi hivatásuk betöltése mellett vagy helyett – pénzkereső munkát. A felsőbb leányiskola azonban semmilyen gyakorlati pályára nem készítette fel diákjait. Ez volt az oka, hogy felső osztályai elnéptelenedtek. A 4. osztály után a legtöbben tanítónőképzőbe, kereskedelmi iskolába, esetleg gimnáziumba mentek. Sok lány eleve inkább a polgárit választotta, mivel az jobban felkészített a kenyérkereső pályákra. A századfordulót követően egyre több támadást váltott ki ez a mind súlyosabbá váló hiányosság.

A kritikák hangsúlyozták, az első felsőbb leányiskola létrehozása óta megváltoztak a társadalmi viszonyok, megváltozott a nő helyzete a társadalomban. A nők egy része kilép családi köréből, egyrészt anyagi okokból, másrészt azért, mert értelmes, a társadalom számára is hasznos tevékenységre vágyik. A felsőbb leányiskola azonban a nőt csak családi hivatására készíti fel. Rámutattak, az itt szerzhető általános műveltség sem felel már meg a megnövekedett elvárásoknak. A felsőbb leányiskola tehát reformra szorul. A többség úgy vélte, nyolc osztályossá kellene átszervezni ezt az iskolatípust.¹³⁸ A reformot szorgalmazók javasolták ezenkívül, hogy a tantervet változtassák meg oly módon, hogy az előkészítsen a későbbi szakképzésre, illetve a felsőbb leányiskola elvégzése képesítsen a belépésre magasabb szintű szakképzést nyújtó intézményekbe.¹³⁹

A gyakorlati képzés hiányát már az 1890-es években problémaként érzékelték a felsőbb leányiskolák. Ezért állítottak fel több iskolával kapcsolatban női kézimunka-osztályokat, külön rajztanfolyamot, az önálló háztartás vezetésére képző háztartási iskolát. Az sem véletlen, hogy sok felsőbb leányiskola épületében tartottak női kereskedelmi tanfolyamot (bár ez nem állt szerves kapcsolatban az iskolával).¹⁴⁰

A felsőbb leányiskola reformjára végül is 1916-ban, a leány-középiszkolák teljes rendszerének megreformálásával került sor. Ez az intézkedés hét évfolyamúvá szervezte át ezt az iskolatípust, melynek azonban 1–4. osztálya közös lett a másik két típusú leány-középiszkoláéval. Az újjászervezett felsőbb leányiskola feladata nem változott az eddigiekhez képest: „*A felsőbb leányiskola oly magasabb általános műveltséggel látja el növendékeit, mely nemük sajátlagosságának megfelel és képessé teszi őket arra, hogy hitvesi, anyai és társadalmi hivatásukat majdan méltó módon teljesítsék.*”¹⁴¹ A reform kidolgozói ezt az iskolatípust továbbra is a „művelt közép-osztály” leánygyermekének szánták. Némileg azonban alkalmazkodni próbáltak

138 Mint láttuk, az ONE a gyakorlatban is megvalósította ezt az elképzelést, 1904-ben nyolc osztályos felsőbb leányiskolát állított fel.

139 Ld. KELLER Imre: Egy év a felsőbb leányiskolák életéből. In: *NN*, 30. (1909) 1–2. sz. 64–74.; STAUFFER Elma: A felsőbb leányiskolák jövője. In: *NN*, 32. (1911) 2–3. sz. 65–71.; A felsőbb leányiskolák jövője. In: *NN*, 33. (1912) 6. sz. 270–271.; A felsőbb leányiskolák reformja. In: *NN*, 32. (1911) 6. sz. 279–281.; DE GERANDO Antonina: A felsőbb leányiskolákról. In: *NN*, 34. (1913) 1. sz. 4–12.; VÁSONY, 1916; BITTENBINDER Miklós, Dr.: A leányközépiszkolák szervezésének kérdése. In: *NN*, 37. (1916) 4. sz. 179–206.

140 SZUPPÁN, 1896a. 77.

141 A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. júli. 14-i 86,100. sz. rendelete. Idézi: VÁSONY, 1916. 351.

a megváltozott viszonyokhoz is: „*De számolva az általános műveltségi követelmények emelkedésével s a gazdasági viszonyok nagymértvű eltolódásával, úgy szervezem ezeket az iskolákat, hogy nemcsak hitvesi, anyai és társadalmi hivatásuk méltó módon való betöltésére neveljék a növendékeket, hanem oly nőkké, akik az életviszonyok nehézségeivel sikeresen meg tudjanak birkózni és ha szükséges, kenyérkereső pályára is léphessenek.*”¹⁴² Ennek érdekében az új szabályzat a felsőbb leányiskolai képzést gyakorlatiasabbá és alaposabbá kívánta tenni. Így például az új tantervben nagyobb óraszámot kapott a földrajz, a természettudományok és a mennyiségtan, az iskola tájékoztatta a növendékeket a rájuk vonatkozó közgazdasági és jogi kérdésekről is. Nagyobb gondot fordítottak a nő természetes hivatására előkészítő neveléstanra, háztartási és gazdasági ismeretekre is.

A reform fontos eleme volt, hogy a felsőbb leányiskola ezentúl bizonyos jogosítványokat is nyújtott: a hét éves tanfolyam záróvizsgával végződött, mely letétele után a növendékek átléphetek a kereskedelmi és színművészeti akadémiákra, különbözeti vizsgával pedig az elemi iskolai tanítónőképző 4. osztályába. Ezenkívül megnyílt a lehetőség, hogy a 7. osztály fölé nevelőnőképző osztályt állítsanak fel, melynek elvégzői internátusokban és családoknál dolgozhatnak.

2.3.4. A felsőbb leányiskola diáksága

A felsőbb leányiskolák száma az első ilyen típusú iskola alapításától a leány-középiszkolai reform bevezetéséig kisebb megtorpanásoktól eltekintve folyamatosan emelkedett. 1915/16-ban 35 felsőbb leányiskola működött az országban. A legtöbb a múlt század utolsó harmadában alakult, de még a 20. század első évtizedében is jöttek létre új felsőbb leányiskolák, pedig ekkor szakmai körök már komoly kritikában részesítették ezt az iskolatípust. A leány-középiszkolai reform a felsőbb leányiskolák számának erőteljes növekedését hozta magával. Az 1918-ban Magyarországon működő 47 leány-középiszkola közül 45-nek volt felső leányiskolai tagozata.¹⁴³ A felsőbb leányiskolák kb. fele állami kézben volt, harmada pedig valamely felekezet kezelésében. Kevés érdeklődést mutattak viszont a községek az ilyen típusú iskolák iránt.

Lassú, de folyamatosan emelkedő tendenciát mutat a felsőbb leányiskolák növendékeinek száma 1898/99–1915/16 között.¹⁴⁴ (ld. 5. táblázat) A reform előtti utolsó évben, 1915/16-ban 6.784 fő tett év végén vizsgát ezekben az intézményekben. A folyamatos növekedés ellenére alacsony ez a szám, a lányok töredéke járt csak ilyen típusú iskolába. A többi eleminél magasabb szintű leányiskolához viszonyítva mégis jelentékeny a felsőbb leányiskolát látogatók száma. Csak a polgáriba jártak ennél többen, ott viszont ennek többszöröse volt a diákok létszáma.

142 Uo. 345.

143 Magyarország leány-középiszkoláinak tankerületi beosztása. In: *NN*, 39. (1918) 7–8. sz. 150–152.

144 A korábbi évekre vonatkozóan nem közli az *MSÉ* a felsőbb leányiskolák diákjainak számát.

Tanév	Rendes tanulók		Magántanulók		Összesen		
	felvett	vizsgát tett	felvett	vizsgát tett	felvett	vizsgát tett	
1898/99						4859	*
1899/1900						4902	*
1900/01						4911	*
1901/02						4998	*
1902/03						5085	*
1903/04						5055	*
1904/05						5206	*
1905/06						5817	*
1906/07						5594	
1907/08						5743	
1908/09	5963	5723	255	245	6218	5968	
1909/10	6164	5918	325	315	6489	6233	
1910/11	6321	6042	303	276	6624	6318	
1911/12	6485	6220	337	309	6822	6529	
1912/13	6456	6220	348	332	6804	6552	
1913/14	6568	6296	360	357	6928	6653	
1914/15	6344	5949	333	364	6677	6313	
1915/16	6635	6369	419	415	7054	6784	

* a tanuló száma az év végén

A felsőbb leányiskolát látogató növendékek szüleinek társadalmi állására vonatkozóan rendelkezésünkre álló statisztikákat nehéz elemezni, mivel különböző kategóriákat alkalmaznak, illetve azokat sokszor nem bontják fel. Az azonban egyértelműen látható ezekből az adatokból, hogy az ezt az iskolatípust látogató leányok szülei legnagyobb részt tisztviselők (főleg köztisztviselők) és értelmiségiek (tanárok, papok, orvosok, gyógyszerészek stb.) voltak. Az őket követő harmadik legnagyobb csoportot a kereskedők alkották.

Az 1904/05. tanévből rendelkezünk olyan statisztikával, mely az őstermelő, kereskedő, iparos kategórián belül különbséget tesz nagy- és kisbirtokos, nagy- és kisiparos, nagy- és kiskereskedő között, és különválasztja az alkalmazottakat is. Ebből kiderül, hogy ezeken a kategóriákon belül a kisbirtokosok, kisiparosok, kiskereskedők nagyobb számban küldték leányaikat a felsőbb leányiskolába, mint a magasabb státusúak. Szembetűnő azonban az ezekhez a kategóriákhoz tartozó alkalmazottak igen alacsony aránya. Az 1904/05-ös tanévben főleg a köztisztviselők (27,9%) és értelmiségiek (16,5%), valamint az önálló kiskereskedők és vállalkozók (11%) leányai jártak a felsőbb leányiskolába. Utánuk következtek a magánzók (8,4%), magántisztviselők (7,9%), kisiparosok (6,8%), kisbirtokosok (4%), majd a nagyiparosok (3,8%), nagykereskedők (3,7%), katonák

(2,7%) és nagybirtokosok (2,7%). A sort az alkalmazottak (kereskedelmi: 1,5%, ipari: 1,1%, őstermelő: 0,9%) és a személyes szolgálatot tevők (1,1%) zárták.¹⁴⁵

Összevetve a polgári leányiskolák 1904/05-ös adataival megállapíthatjuk, hogy a felsőbb leányiskola tanulói magasabb társadalmi rétegekből érkeztek. Főleg a köztisztviselő-értelmiségi réteg eltérő aránya szembetűnő. Az itt tanulók 44,5%-a érkezett ebből a körből, míg a polgári leányiskola esetében 21,9%-uk. Megragadható ez a különbség a nagybirtokosok, nagyiparosok, nagykereskedők felsőbb leányiskolában tapasztalható magasabb, illetve a kisebb egzisztenciák alacsonyabb arányával is. A polgári leányiskolában sokkal nagyobb volt az eltérés magasabb és alacsonyabb társadalmi állásúak képviselőite között, mint a felsőbb leányiskolában.

2.4. Leány-középiskola

2.4.1. Elképzelések a leány-középiskola létrehozásáról

Mint láttuk, már az 1880-as években felmerült a valóban középiskolai szintű leányiskolák létrehozásának kérdése. A leány-középiskolának szánt felsőbb leányiskolák ugyanis nem voltak képesek megfelelni ennek a feladatnak. A társadalomban ugyanakkor mind erősebben jelentkezett az igény egy ilyen típusú leányiskola megteremtésére. Különösen égetővé vált ez a probléma az egyetem bölcsészeti, orvosi kara és a gyógyszerészeti tanfolyam nők számára történő megnyitása után. Feltétlenül szükség volt tehát olyan iskolák létrehozására, melyek biztosították a nőknek az egyetemen megkövetelt előképzettséget.

Megfelelő leányiskolák hiányában a lányok egyetlen lehetősége Magyarországon az érettségi bizonyítvány megszerzésére az volt, ha magántanulóként valamely fiú-középiskolában érettségiztek. Az 1883. évi középiskolai törvény alapján nők az ország bármely nyilvános középiskolájában érettségi vizsgát tehettek magántanulóként.¹⁴⁶ E lehetőség részletesebb szabályozására 1895 decemberében került sor, amikor az egyetem egyes karainak nők előtti megnyitása tette aktuálissá a kérdést. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895. december 31-i, 72.039. sz. rendelete továbbra is fenntartotta az 1883-as szabályozást.¹⁴⁷ A lányok tehát az ország bármely középiskolájában tehettek magánvizsgát és magánérettségit. Ehhez nem volt szükség felsőbb engedély kikérésére.

Az 1895-ös rendelkezés szabályozta azt is, hogyan léphetnek át lányok magántanulóként középiskolai tanulmányokra. Ha az illető leány polgári iskolából vagy felsőbb leányiskolából kívánt átlépni, különbözeti vizsgát kellett tennie. Ezután vizsgázhatott a középiskola közvetlenül magasabb osztályainak anyagából. A rendelkezés hangsúlyozta, a lányoktól is ugyanazt a tudásszintet kell megkövetelni, mint a fiúktól, és ugyanolyan szigorúan kell elbírálni őket. Fel-

145 *MSÉ 1905*. Új folyam. XIII. köt. Budapest, 1906. 380.

146 NAGYNÉ, 1969. 308.

147A vallás- és közoktatásügyi miniszter valamennyi tankerület kir. főigazgatóságához 72.039. szám alatt kibocsátott rendelete. In: *NN*, 17. (1896) 1. sz. 6–8.

hívta a figyelmet arra is, hogy csak a valóban kiemelkedő képességű és szorgalmú nők érettségire bocsátása kívánatos.

A nők tehát csak magánúton készülhettek fel az érettségire és teheték le a vizsgát. Ez meglehetősen fáradságos és költséges megoldás volt. Binder Laura némi iróniával jegyezte meg ezzel kapcsolatban, korábban a nők magasabb szellemi képzése ellen azt hozták fel, hogy se szellemi, se fizikai erejük nem elég hozzá. Most pedig a lányokat arra kárhoztatják, hogy a fiúkhoz képest csaknem kétszeres munkával szerezzék meg a jogot az egyetemi tanulmányokra.¹⁴⁸ E probléma megoldását az jelentette volna, ha akárcsak a férfiak, a nők is lehetőséget kapnak arra, hogy szervezett keretek között, nyilvános iskolában készüljenek fel az érettségire, illetve szerezzék meg a középiskola nyújtotta műveltséget.

Az 1890-es években kétféle elképzelés létezett a nők középiskolai képzésének megszervezéséről. Abban csaknem minden szakember egyetértett, hogy a felsőbb leányiskola pillanatnyi állapotában nem képes megfelelni a megnövekedett követelményeknek, tehát változtatásra van szükség. Az egyik felfogás szerint új típusú iskolát, leánygimnáziumot kell létrehozni. A másik tábor a felsőbb leányiskola reformjában és az érettségizők számára való megtoldásában látta a megoldást. Leánygimnázium felállítása mellett foglalt állást többek között Vikár Béla, György Aladár, Hugonnay Vilma, Felméri Lajos, Radnai Dezső, Beöthy Zsolt stb. A felsőbb leányiskola továbbfejlesztését szorgalmazta például Paulovits Károly, Gúta József, Geöcze Sarolta, Eötvös K. Lajos.

A két nézet képviselői összecsaptak az 1896 nyarán tartott II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszuson is. Itt a leánygimnázium létrehozása mellett szólalt fel többek között Alexander Bernát, Beöthy Zsolt. A felsőbb leányiskola továbbfejlesztése mellett foglalt állást például Szuppán Vilmos, Marusák Pál. Érdeemes részletesebben is megismerkedni Szuppán Vilmos elképzeléseivel, a kongresszus ugyanis az ő javaslatát fogadta el.

Szuppán felszólalásában először is azok ellen indított támadást, akik a fiúgimnáziumhoz hasonló leánygimnáziumokat kívántak felállítani.¹⁴⁹ Úgy vélte, ez nagyon veszélyes lenne, elidegenítené a nőt természetes hivatásától, és női proletariátust teremtene. A nő helye véleménye szerint ugyanis a családban van, a leánynevelésnek elsősorban arra kell irányulnia, hogy felkészítse a nőt családi hivatására. A felsőfokú tanulmányokat és a szellemi pályára lépést Szuppán a nő természetével ellentétesnek és csak a kényszerhelyzetben levő nők esetében megengedhetőnek tartotta. Az egyetem megnyitásáról rendelkező vallás- és közoktatásügyi miniszteri leiratból kiindulva úgy látta, a minisztérium célja csak néhány, kiemelkedő képességű nő egyetemre bocsátása. Az érettségire való felkészítés ennek megfelelően csak keveseknek szól. Mivel csak a lányok kis része készül egyetemre, a nők középiskolai képzését úgy kell megoldani, hogy ne idegenítse el a kevésbé tehetséges lányokat természetes hivatásuktól. Minél később kell megkezdeni a lányok felkészítését az egyetemre, akkor, amikor

148 BINDER Laura: Férfiak és nők művelődési útjai. In: *NN*, 20. (1899) 5–6. sz. 217–229.

149 SZUPPÁN, 1896b.

hajlamaik és képességeik már határozottan megmutatkoznak. Túl korai a felkészítést a fiúkkal egyidőben, tehát 9-10 éves korban megkezdeni.¹⁵⁰ Véleménye szerint a leány növendékek nagy része fizikailag, illetve szellemileg sem bírná a fiúkhoz hasonlóan nyolc éves gimnáziumi képzést. Összefoglalóan a következőt állapítja meg: „*Azt hiszem, oktalanság lenne leánygimnáziumok alapítása által művelt osztályaink leánygyermekéit oly pályára szorítani és kecsegtetni, a melyen csak kis számú fényes tehetségű növendék képes eljutni a kitűzött célhoz, a nagy tömeg ellenben oly csonka képzést nyerne, a mely nem felel meg természetes rendeltetésének.*”¹⁵¹

Szuppán tehát elveti a leánygimnázium eszméjét. Sokkal megfelelőbbnek és olcsóbbnak találná a meglévő felsőbb leányiskolák átalakítását oly módon, hogy felsőbb tudományos képzésre is felkészítsék a leányokat. Ehhez – véleménye szerint – módosítani kellene a felsőbb leányiskolák tantervét, amely igen tökéletlen. A tanterv megváltoztatását úgy kellene végrehajtani, hogy a felsőbb leányiskola – a már Molnár Aladár által kitűzött célnak megfelelően – a lányoknak azt a műveltséget nyújtsa, melyet a fiúk a gimnáziumban vagy a reáliskolában szerezhetnek meg. Ezzel közeledne a felsőbb leányiskola a fiúgimnáziumhoz. A tantervi reform után a két iskolatípus között már csak a latin, a görög és a matematika oktatásában lenne számottevő különbség. A felsőbb leányiskolai tanterv ezen hiányosságait Szuppán úgy pótolná, hogy a 4. osztálytól a tovább tanulni készülöket elkülönítené a többiektől, ők a 6. osztály után még 7-8. osztályt is végeznének. 4. osztálytól latint (francia és kézimunka helyett), 6. osztálytól görögöt vagy görögpótló tárgyat, valamint matematikából a pótlándókat tanulnák (neveléstan és rajz helyett). Nem kellene tehát külön leánygimnáziumot felállítani, elég lenne néhány felsőbb leányiskolához gimnáziumi továbbképző tanfolyamot csatolni. A tanügyi kongresszus Szuppán elképzelését fogadta el.

A korabeli szakmai folyóiratokban az említett kettő mellett megjelent az a felfogás is, mely elfogadja ugyan leánygimnázium létrehozását, de annak feladatát az egyetemre való felkészítésre korlátozná, míg az általános műveltség közvetítése a felsőbb leányiskola feladata maradna.¹⁵² Ez az elképzelés abban különbözik a leánygimnázium szorgalmazóinak koncepciójától, hogy azok a csak magasabb általános műveltséget szerezni – de tovább tanulni nem – óhajtokat is befogadnák.

Mind a leánygimnázium hívei, mind a felsőbb leányiskola továbbfejlesztésének szorgalmazói megpróbálták elképzeléseiket a gyakorlatban is megvalósítani. A következő három alfejezetben ezeket a gyakorlati kezdeményezéseket tekintem át.

150 Azzal sem ért egyébként egyet, hogy a fiúknál már 9–10 éves korban dönteni kell, mely iskolába adják őket.

151 SZUPPÁN, 1896b. 7.

152 JUBA Adolf, Dr.: A nőkérdés számokban. In: NN, 18. (1897) 3. sz. 73–86.; SEBESTYÉN, 1898.

2.4.2. Az „Élet” kezdeményezése leánygimnázium létrehozására

Az első nagyobb szabású mozgalom 1892-ben indult leánygimnázium létrehozására. Az ötletet az *Élet* című folyóirat vetette fel. Érdeemes részletesebben is szemügyre venni e mozgalom lefolyását, képet nyújt ugyanis arról, hogyan szerveződtek a nőnevelés fejlesztését célul kitűző társadalmi kezdeményezések, melyeknek igen fontos szerep jutott a leányoktatás kiépítésében.

A Vikár Béla szerkesztésében megjelenő *Élet* liberális elveket valló, független folyóirat volt, a haladás ügyét kívánta szolgálni a szabad véleménnyilvánítás pártatlan fórumaként. A lap, mely gyakran írt a nőkérdésről, a nőmozgalomról, a nőemancipáció kérdésében is modern elveket vallott.

Az *Élet* már 1891-ben is foglalkozott a nőnevelés ügyével. A folyóirat három cikket közölt e tárgy körében.¹⁵³ Mindhárom írás a korabeli magyarországi véleményekhez képest radikális hangon szólt a nőkérdésről és a nőnevelésről, amit a szerzők az előbbi fontos részének tartottak. Rámutattak, meg kell szüntetni azt a helyzetet, hogy a tudás a férfi monopóliuma, a nő egyetlen lehetősége pedig a férjhez menés. Ki kívánták szabadítani a nőt a férfitől való függésből. Ezt a törekvésüket a nő emberi jogaival indokolták: „*Ha egyszer elismerjük, hogy a nő is ember, nem szabad tőle megtagadnunk ugyanazon emberi jogokat, melyeket a férfi gyakorol és viszont nem szabad őt felmentenünk azon kötelességek alól, melyek a férfit terhelik. E jogok elseje, legnemesbike, az ismeretszerzésben s az általa elérhető anyagi és szellemi önállóságban sarkallik...*”¹⁵⁴ Véleményük szerint a nőképzés Magyarországon elmaradott és reformra szorul. A felsőbb leányiskolában megszerezhető műveltséget elégtelennek tartották. Úgy látták, hogy a tanítónőképző az egyetlen iskola, mely számottevő műveltséget nyújt a nőknek. Ezek száma azonban túl kicsi az igényekhez képest, hiszen ezt az iskolatípust választják azok a lányok is, akik nem készülnek a tanítónői pályára, csupán magasabb műveltségre kívánnak szert tenni. A három nőneveléssel foglalkozó cikk közül kettő – mindkettő szerzője Vikár Béla – a koedukációban látta a leányoktatás problémájának megoldását. A Mai Pál név alatt megjelenő cikk pedig felvetette, maguknak a nőknek kellene vállalniuk a kezdeményező szerepet és női gimnáziumot felállítani a fővárosban.

E gondolatok 1891-ben még visszhang nélkül maradtak, az MDE egyik vezetője, Hampelné Pulszky Polyxéna 1892. március 15-én megjelent írása azonban nagy visszhangot váltott ki.¹⁵⁵ A szerzőnő elvetette fiúk és lányok közös oktatásának ötletét. Ezt férfi és nő különbözőségével indokolta. Emlékeztetett arra, hogy más a nő hivatása, mint a férfié, s így más ismeretekre van szüksége, mint annak. A férfi és nő által befutott életpálya különbözőségéből adódik, hogy a lányok nem tanulhatnak olyan sokáig, mint a fiúk. Egy lánynak 16-17 éves korára be kell fejeznie a tanulást, hogy férjhez mehessen. Rámutatott, hogy fiúk és lányok fejlődése eltérő ütemű, ezért sem tanulhatnak együtt. Ráadásul férfi és

153 A nők ügyében. Csáky Albin gróf úrnak. In: *Élet*, 1. (1891) 1. köt. 365–370.; Mai Pál: A nők ügyében. In: *Élet*, 1. (1891) 1. köt. 447–452.; Jövő. In: *Élet*, 1. (1891) 2. köt. 77–82.

154 A nők ügyében. Csáky Albin gróf úrnak. In: *Élet*, 1. (1891) 1. köt. 365.

155 HAMPÉLNÉ, 1892.

nő szellemi képességei is különböznek. A koedukáció helyett szerinte leánygimnáziumot kellene felállítani. A nő természetéhez kellene igazítani ezt az iskolát – vélte. Fontosnak tartotta, hogy a leánygimnázium ne csak általános műveltséget nyújtson, hanem kenyérkereső pályára is előkészítsen, készítsen fel az egyetem orvosi és gyógyszerészi kurzusaira.

Bár Pulszky Polyxénánál jóval radikálisabb nézeteket vallott,¹⁵⁶ az *Élet* szerkesztősége felsorakozott kezdeményezése mögé. Ezt követően a folyóirat több cikket közölt a leánygimnázium ügyével kapcsolatban, sőt gyakorlati lépéseket is tett.¹⁵⁷ 1892. április 10-én bizalmas értekezletet tartottak, amelyen csak a szerkesztőség tagjai vettek részt. Itt megbízták Vikár Bélát és Hermann Antalt¹⁵⁸ az ügy további előkészítésével és nyilvános tanácskozás összehívásával. Vikár és Hermann magánúton érintkezésbe léptek „számos kiváló férfitúval és nőnevelésünk legkiválóbb tényezőivel”, akik közül többen felajánlották, hogy ingyen tanítanak a létrehozandó leánygimnáziumban, illetve ígéretet tettek arra, hogy leányaikat oda küldik tanulni.

A szervezők 1892. július 1-re tanácskozást hívtak össze a leánygimnázium ügyében. Ezen 22 fő vett részt, köztük 5 tanítónő, 1 igazgató, 3 tanár, 1 országgyűlési képviselő, 1 ügyvéd, 1 nőorvos, 1 író (a szerkesztőség tagja) és az *Élet* szerkesztője. A többiek foglalkozását nem ismerjük, de bizonyára ők is a művelt középosztályhoz tartoztak. A résztvevők közül az utókor számára legismertebb név György Aladáré, aki igen sokat tett a nőnevelés ügyéért.¹⁵⁹ A tanácskozás jelentőségét emelte, hogy Bobula János országgyűlési képviselő elnökölt.

A tanácskozás résztvevői némi vita után elfogadták a létrehozandó leánygimnázium célkitűzéseit és programját, amit Vikár Béla terjesztett elő.¹⁶⁰ A leánygimnázium ezek szerint ideális és konkrét célokkal bír. Ideális célja egyrészt nemzeti szellemű, a modern kor követelményeinek megfelelő nőnevelés, másrészt a legmagasabb szintű általános műveltség nyújtása. Vikár Béla ugyanakkor szükségesnek tartotta hangsúlyozni, a leánygimnázium „a leányokat nem úgynevezett emancipált nőkké, hanem legnemesebb vonásaik kifejtése által a szó legjobb értelmében vett igazi nőiségre igyekszik nevelni.”¹⁶¹ A konkrét célok is kettősek voltak: egy-

156 Rámutat erre: Julius: A nőkérdéshez. Nyílt levél Hampelné Pulszky Polyxéna ő nagyságához. In: *Élet*, 2. (1892) 1. köt. 237–238. – A szerző kifejti, Hampelné túlságosan mérsékelt követeléseket fogalmazott meg. „Julius” a teljes nőemancipáció híve, míg Pulszky Polyxéna ezt fölöslegesnek tartja. Megmutatkozik nézeteik különbözősége abban is, hogy Pulszky Polyxéna csak bizonyos pályákat tart a nő természetével összeegyeztethetőnek. „Julius” ezzel szemben kétségbe vonja, hogy van olyan pálya, melyre a nő alkalmatlan.

157 A szervezésre és a tanácskozásokra vonatkozóan ld. Tanácskozás a leánygimnázium ügyében. In: *Élet*, 2. (1892) 1. köt. 461–467.

158 Tanár, a szerkesztőség tagja.

159 György Aladár (1844–1906) kultúrpolitikus és művelődéstörténész volt, fáradhatatlanul tevékenykedett a nőnevelés ügyéért. Számtalan frása jelent meg e témáról. Döntő szerepet játszott az MDE létrejöttében és munkájában.

160 Ennek alapelveit Vikár már az *Élet* 1892. június 30-i számában is ismertette. VIKÁR, 1892.

161 VIKÁR, 1892. 409.

részt a lányok felkészítése az egyetemi tanulmányokra, másrészt a nők képzettségének fokozása, előkészítése mindazon pályákra, melyekre az érettségi bizonyítvány jogosít.

Mint a megfogalmazott célokból is kiderül, a leánygimnázium szervezésében igen fontos motiváló tényező volt a nők magasabb pénzkereső pályákra való felkészítésének szükségessége. Ez világossá vált a határozati javaslatról folytatott vitából is. Az egyik felszólaló ugyanis azt javasolta, hogy a felsőbb osztályokban két csoportot alakítsanak ki, melyek közül csak az egyik készítsen fel az egyetemi tanulmányokra, a másik pedig csak magasabb általános műveltség közvetítését tűzze ki maga elé. Ezt az elképzelést többen visszautasították, hangsúlyozva az egyetemre való felkészítés fontosságát. Egyikük egyenesen úgy vélte, e nélkül az iskola elveszítené létjogosultságát.

Annál is érdekesebb ez a felfogás, mivel ekkor még nem álltak nyitva az egyetemek a nők előtt. A leánygimnázium szervezői és szimpatizánsai azonban láthatólag meg voltak győződve arról, hogy hamarosan a nők is lehetőséget kapnak az egyetem látogatására. Hugonnai Vilma ezzel kapcsolatban úgy vélte, 8–9 év múlva már Magyarországon is folytathatnak majd nők felsőfokú tanulmányokat.¹⁶² Mások meg sem említették ezt a problémát, egyszerűen leszögezték, a létrehozandó iskolára szükség van, hogy egyetemi tanulmányokra készítse fel a nőket. Többnyire az orvosi, a gyógyszerészi, esetleg a bölcsészettudományi karra való előkészítést emlegették.

A létrehozandó leánygimnázium tananyaga a szervezők javaslata szerint mindarra kiterjedne, amit a fiúgimnáziumok tananyaga felölel. Nem lenne azonban teljesen azonos azzal, hiszen céljuk a lányok „természetadta” tehetségeinek kifejlesztése. Ezért egyrészt ki kívánnak hagyni a fiúgimnázium tananyagából bizonyos elemeket, melyek a leánygimnázium céljai szempontjából fölöslegsek, másrészt pedig kiegészítik azt, figyelembe véve a nő „*általános emberi hivatását*”. Helyet kívánnak adni a modern pedagógia néhány vívmányának is, így például a szlőjdnek (iskolai kézművesség). A szervezők a meglévő hazai iskolák közül elsősorban a „míntagimnáziumot” – a középiskolai tanárképző intézet gyakorló iskoláját – tekintik követendő példának.

A leánygimnáziumba az elképzelések szerint felvételi vizsga letételével lehetne bekerülni. Itt az elemi 1–4. osztályának anyagát kérnék számon. A lányoktól is tehát, akár csak a gimnáziumba készülõ fiúktól, a négy elemi elvégzését követelnék meg előképzettségként. A létrehozandó iskola kilenc éves lenne. Úgy vélik ugyanis, hogy a fiúgimnáziummal azonos időtartamú (nyolc éves) képzés túl nagy megterhelést jelentene a lányoknak, veszélyeztetné egészségüket.

Vikár Béla ismertette a leánygimnáziumban majdan tanítók névsorát is. Összesen tizenöten vállalták a közreműködést, mindannyian ellenszolgáltatás nélkül. Közöttük 12 férfit és 3 nőt találunk. A férfiak többsége főgimnáziumi tanár (7 fő), kettő tanítóképző intézeti tanár, egy főreáliskolai, egy polgári leányiskolai

tanár, egy pedig könyvtáros. A három nő közül kettő tanítónő, a harmadik pedig Hugonnai Vilma, aki az egészségtan tanítását vállalta. A létrehozandó tantestület tehát komoly szakmai kompetenciát képviselt volna.

Mely társadalmi réteg leányainak szánták a felállítandó iskolát? A kérdésről nyilatkozók egyetértettek abban, hogy a leánygimnáziumot nem a tömegeknek szánják. A művelt középosztály és a kevésbé módos arisztokrácia lányait várták ide.¹⁶³

A tanácskozás után tovább folyt a szervezőmunka. Sikerült egy ingyen helyiséget is találni az iskola céljára. A szervezők a leánygimnázium megnyitását 1892 őszére tervezték. A terv azonban nem valósult meg, amiben a kormány elutasító magatartásának lehetett fő szerepe. A leánygimnázium kezdeményezői nem kérték ki előre a felsőbb szervek engedélyét, azt hitték ugyanis, a kormány támogatja törekvéseiket. A vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban közvetlenül a beiratkozások előtt kommunikét adott ki, melyből kiderült, nem támogatja a leánygimnázium ügyét. A kezdeményezők erre elhalasztották a gimnázium megnyitását, hogy a kormányt jobban informálják és megnyerjék támogatását.¹⁶⁴

Az *Élet* 1892 őszi és téli számaiban még találunk a leánygimnáziummal foglalkozó írásokat. Ezek az új iskolatípus melletti érveket sorolták fel, de az ügy előrehaladásával kapcsolatos korábbi réteumokat már nem tartalmaztak. Vikár Béla a *Nemzeti Nénevelés* 1893. januári számában még megjelentetett egy írást a leánygimnázium ügyéről,¹⁶⁵ ezután azonban a kérdés lekerült a napirendről, a kezdeményezés elhalt.

Pedig a leánygimnázium felállításának terve a közvéleményben is érdeklődést váltott ki. Mind a napi sajtó, mind a szakfolyóiratok foglalkoztak az elképzeléssel, bár inkább csak általánosságban szóltak hozzá a kérdéshez, szükség van-e leánygimnáziumra. A konkrét tervekkel kapcsolatban nem foglaltak állást. A hozzászólások között találunk mind a leánygimnázium melletti, mind ellene szóló állásfoglalásokat.¹⁶⁶

Nagy érdeklődéssel követte nyomon a *Nemzeti Nénevelés* a leánygimnázium ügyét. Ismertette az *Élet* ezzel kapcsolatos cikkeit, az ügyben tett lépéseket és ezek sajtóvisszhangját, közölte Vikár Béla a Mária Dorothea Egyesület Budapesti Tanítónői Szakosztályában tartott előadását. A *Nemzeti Nénevelés* 1892-es évfolyama több véleményt is közölt a leánygimnázium ügyéről.¹⁶⁷ Ezek mindegyike egyetértett leánygimnázium létrehozásával, bár egyikük helyesebbnek

162 HUGONNAI 1892

163 HUGONNAI, 1892. 442.; VIKÁR, 1893. 13.; HAMPELNÉ, 1892. 147.; EÖTVÖS, 1892. 410.; FELMÉR, 1892. 287.

164 A leánygimnázium és még valami. In: *Élet*, 2. (1892) 17. sz. 638–639.

165 VIKÁR, 1893

166 Mellette állt ki pl. a Budapesti Hírlap, Eötvös K. Lajos a Debreczeni Protestáns Lapban (1892. aug. 20., 27., szept. 3.). Ellene foglalt állást pl. a Magyar Hírlap, a Magyar Állam, a Néptanítók Lapja.

167 EÖTVÖS, 1892; DE GERANDO Antonina: Leánygimnázium. Levél a szerkesztőhöz. In: *NN*, 13. (1892) 7. sz. 293–294.; FELMÉRI, 1892; GYÖRGY, 1892.

tartotta volna a felsőbb leányiskola ilyen irányú továbbfejlesztését. A lap érezhető rokonszenvvel figyelte a kezdeményezést, bár némi kritikát is megfogalmazott vele szemben: „... több hévvel és buzgósággal láttak a dolog megvalósításához, mint előrelátással s időnek előtte már a gyümölcsöt akarták szedni ott, a hol még csak a csemete elültetéséről lehetett szó.”¹⁶⁸ Mint az idézet is mutatja, a Nemzeti Nőnevelés a fontolva haladás híve volt, s még nem tartotta teljesen elérkezettnek az időt leánygimnázium felállítására.

Feltűnő, hogy a leánygimnázium létrehozására irányuló mozgalom ugyanabban az évben indult, amikor megnyílt az első leánygimnázium Bécsben és az első leánylíceum Zágrábban. Nem sokkal ezelőtt, 1890-ben állították fel a prágai leánygimnáziumot, amely az első ilyen típusú iskola volt a Monarchiában.¹⁶⁹ A leánygimnázium magyarországi szorgalmazói ismerték ezeket a kezdeményezéseket. A bécsi eseményekre hivatkozott is Vikár Béla egyik, a leánygimnázium mellett érvelő írásában.¹⁷⁰ Külön cikkben mutatta be a prágai leánygimnáziumot a lap.¹⁷¹

Beszámolt az *Élet* a zágrábi női líceum – amit a lap leánygimnáziumnak tekint – felállításáról is.¹⁷² Ezt az iskolát a horvát kormány hozta létre, 1892 szeptemberében kezdte meg működését. A leánylíceum nyolc osztályos volt, az elemi 4. osztálya után vették fel ide a leányokat. Az iskola céljául tűzték ki, hogy magasabb általános műveltséget közvetítsen, esetleg egyetemi tanulmányokra is előkészítsen. Az utóbbi érdekében fakultatív tárgyként latint is lehetett tanulni. Megalapításakor a líceumnak nem volt joga nyilvános vizsgák tartására, tehát érettségiztetésre sem. Az iskola később elsősorban tanítónőket képzett. A leánylíceum ugyanis három tagozatra oszlott. A négy alsó osztály egységes volt, az 5. osztálytól azonban szétágazott a képzés: külön tanultak a csak általános műveltséget szerezni törekvők, az egyetemre készülők és a leendő tanítónők. Az utóbbi képzési forma bizonyult a legnépszerűbbnek.¹⁷³ A felsoroltakon kívül is többen utaltak az *Élet* lapjain arra, hogy külföldön már jóval előrehaladottabb a nőoktatás ügye, sok országban működnek leánygimnáziumok.

2.4.3. Az ONE leánygimnáziuma

A leánygimnázium ügye 1892-ben a kormány ellenzésének köszönhetően elhalt. Legközelebb 1895 végén került napirendre, amikor az egyetem bölcsészeti és orvosi karának, valamint a gyógyszerészeti tanfolyamnak nők számára való

168 A leánygimnázium ügye. In: *NN*, 13. (1892) 7. sz. 316.

169 Az *Élet* utalt is az időbeli egybeesésre, ld. A zágrábi leánygimnázium. In: *Élet*, 2. (1892) 17. sz. 601–602.

170 VIKÁR Béla: Pro és contra. In: *Élet*, 2. (1892) 2. köt. 473–476.

171 A prágai leánygimnázium. In: *Élet*, 2. (1892) 16. sz. 569–571.

172 A zágrábi leánygimnázium. In: *Élet*, 2. (1892) 17. sz. 601–602. – Említi ezt az iskolát Vikár Béla is, ld. VIKÁR, 1893. 8.

173 Az 1896–1906 között itt végzett leányok közül 242 tanítónő lett, 33 egyetemre ment (24 a bölcsészkarra, 9 az orvosi karra), 34 fő egyéb pályát választott vagy foglalkozása ismeretlen. (BENISCH Arthur, Dr.: Leányközépiszkolák Horvátországban. In: *NN*, 37. (1916) 4. sz. 212.)

megnyitása tette időszerűvé leánygimnázium létrehozását. Ezúttal is, akárcsak a felsőbb leányiskola ügyében, az ONE vállalta a kezdeményező szerepet. 1895-ben bizottságot küldött ki azzal a céllal, hogy kidolgozza iskolája átalakításának koncepcióját. A bizottságban Beöthy Zsolt elnökölt, tagjai között volt többek között Beke Manó, György Aladár, Hampelné Pulszky Polyxéna, Rosenberg Augustza.

1895. december 1-i ülésén a bizottság nagy többséggel amellet foglalt állást, hogy a nőképzésnek egy új, az eddigieknél magasabb szintű intézményét hozzák létre.¹⁷⁴ A vitában felszólalók közül egyedül Csiky Kálmán ellenezte e tervet. Ő sem elvi megfontolásokból, hanem azért, mert attól tartott, hogy a társadalom műveltebb köreiben ez az iskola nem örvendene kellő népszerűségnek, s így elveszítené anyagi létalapját. Ezt az aggodalmat többen is visszautasították, hangsúlyozva, hogy éppen a társadalom műveltebb köreiben van meg az igény egy ilyen típusú képzésre. A kiküldött újabb bizottság is meggyőződését fejezte ki jelentésében arról, hogy a társadalom művelt körei tárt karokkal fogadják majd az új iskolát. Hiszen éppen e körök leányai számára a legnagyobb probléma, hogy szükség esetén megélhetésükről társadalmi helyzetüknek megfelelően gondoskodjanak: „...mind élnékben az a törekvés, hogy a nőt képesítsék arra is, hogy fentartásáról társadalmi helyzetének megfelelő módon önmaga is gondoskodhassék. És különösen nagy jelentősége van e törekvésnek éppen a műveltebb társadalmi osztályok leányaira nézve; mert éppen ezeknek helyzete a legkétségbeesettebb, ha elvesztve minden támaszt, magukra hagyatva maradnak. Hogyan is gondoskodják a művelt körök leánya önfentartásáról társadalmi állásának megfelelő módon, ha ki nem képezzük magasabb állások betöltésére? - A legdöntőbb lépés Ő Felsege kegyelméből megtörtént, de hogy ez a nemes intézkedés írott malaszt ne maradjon, meg kell adni az alkalmat arra is, hogy a nők az egyetemről kívánt előképzettséget is megszerezhessék.”¹⁷⁵ Hozzáfűzték még, ezek a körök érzékelik leginkább azt is, hogy „a kor viszonyai mind sürgősebben követelik, hogy a nők általános műveltsége tárgyára és fokára nézve egy színvonalon álljon a férfiakéval.”¹⁷⁶

A létrehozandó iskola tanulmányi idejére vonatkozóan többféle elképzelés is felmerült a bizottsági ülésen. Nem mindenki volt ugyanis híve annak, hogy az új leányiskola a fiúgimnáziumnak megfelelően egységes nyolc osztályos tanfolyammal bírjon. Volt, aki a 4. osztály után bifurkációt javasolt. Felvetődött az az elképzelés is, legyen hat osztályos az iskola, és e fölé szervezzenek két éves kiegészítő tanfolyamot a továbbtanulni szándékozóknek. Ez a javaslat arra a tervre emlékeztet, amely a hat osztályos felsőbb leányiskola megtoldásával kívánta megoldani a lányok felkészítését az érettségire. Rosenberg Augustza pedig azt javasolta, a nyolc osztályos iskola első hat osztálya alkosson kerek

174 Jegyzőkönyv. Felvetetett az Országos Nőképző Egyesület elnöksége által az egyesület iskoláinak átalakítására vonatkozó javaslatlételre kiküldött bizottságnak 1895. évi december 1-én tartott értekezletén. In: *NN*, 17. (1896) 1. sz. 40-47.

175 Az 1895. évi december 1-én tartott ülésből kiküldött bizottság jelentése az ONE elnökségének. In: *NN*, 17. (1896) 1. sz. 49.

176 Uo. 48.o.

egészet, mivel a fő cél nem az egyetemre képesítés, hanem a megfelelő általános műveltség nyújtása kell hogy legyen. A csak az utóbbira törekvőknek pedig túl hosszú lehet a nyolc éves tanulmányi idő.

Az ONE választmánya 1896. január 8-i ülésén a bizottság javaslatait elfogadva, új leány-középiskola felállítását határozta el.¹⁷⁷ A választmány határozata szerint az iskola fő célja alapos általános műveltség nyújtása lesz. Ugyanakkor azonban fel kívánja készíteni növendékeit az egyetemi tanulmányokra is, mivel az ONE kezdettől feladatának tekinti a nők munkaképesítésének előmozdítását. Miután megnyíltak az egyetem egyes karai nők előtt, az egyesület lehetőséget kíván nyújtani a megfelelő előképzettség, az érettségi megszerzésére.

A választmány döntése szerint a létrehozandó leány-középiskola egységes nyolc osztályú iskola lesz, amelynek azonban már első hat osztálya bizonyos kerek általános műveltséget nyújt, mivel a szülők egy része leányát annak 16 éves kora után ki kívánja venni az iskolából. Ennek megkönnyítésére a bizottság javasolta, a tananyagot úgy osszák fel, hogy az irodalmi és történelmi anyag az 5–6. osztályra koncentrálódjon, míg a természettudományi és matematikai ismeretek zömét 7–8. osztályban tanítsák.¹⁷⁸ Ez a felosztás is mutatja, hogy a nőktől elvárható általános műveltség fontos részének tartották az irodalmat és a történelmet, míg a természettudományok már nem tartoztak ebbe a körbe. A választmány igen fontosnak tartotta a nemzeti műveltség és a nemzeti érzés fejlesztését, ezért nagy súlyt kívánt fektetni a magyar nyelv és irodalom, történelem és földrajz oktatására. A leány-középiskola létrehozása a határozat szerint oly módon történik, hogy az ONE leányiskola négy polgári osztálya alakul át a középiskola alsó négy osztályává, a négy felső osztály pedig fokozatosan a beszüntetendő tanítónőképző osztályai helyébe lép. Az iskola a négy elemi fölé épül.

A leánygimnázium tehát két feladatot volt hivatva betölteni. Egyrészt a kor megnövekedett igényeinek megfelelő általános műveltséget kívánt nyújtani, másrészt fel óhajtotta készíteni a továbbtanulni szándékozó leányokat az egyetemi tanulmányokra. Ezzel lényegében ugyanazokat a célokat tűzte maga elé mint a fiúgimnázium.

Az ONE új leányiskolájának megszervezésére a fentebb ismertetett választmányi határozat alapján került sor. A leánygimnázium nem vette át egyszerűen a fiúiskolák tantervét, csak azokat az elemeket, melyeket értékesnek és a leányiskolák számára is nélkülözhetetlennek tartottak. Eltérés volt például, hogy a lányok csak az ötödik osztályban kezdtek latint tanulni, helyette az első négy osztályban egy modern nyelvet tanultak. A leánygimnáziumban nem tanítottak görögöt, helyette viszont szerepelt tantervükben az ókori irodalom című tantárgy (a fiúgimnáziumokban is voltak görögül nem tanuló csoportok). A leánygimnázium tanterve különbözött a fiúgimnáziumétól azért is, mert helyt adtak speciálisan „női” tantárgyaknak, így például az alsó négy osztályban kötelező

177 NN, 17. (1896) 1. sz. 49–51.

178 Az 1895. évi december 1-én tartott ülésből kiküldött bizottság jelentése az ONE elnökségének. In: NN, 17. (1896) 1. sz. 47–49.

tantárgyként szerepelt a női kézimunka. A fiúktól eltérően a lányok mindvégig tanultak rajzot és éneket is, mivel a lányok nevelésében rendkívül fontosnak tartották az esztétikai elemet.¹⁷⁹

Az 1. osztályba való felvétel feltétele az elemi 4. osztályának elvégzése volt, akárcsak a fiú-középisiskolákban. Az 5. osztályba a polgári vagy a felsőbb leányiskola 4. osztályának befejezése után jelentkezhettek a tanulók.

Az ONE leánygimnáziumának – amely az első ilyen típusú iskola volt Magyarországon – megnyitására 1896. október 3-án került sor. A kormány 1892-höz képest megváltozott álláspontját mutatja, hogy ezen a tanügy számos vezető személyisége mellett részt vett Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is. Wlassics itt elmondott beszédében rokonszenvéről biztosította az intézetet és megígérte, támogatni fogja az új iskolát.¹⁸⁰

A leánygimnázium 1896-tól ideiglenesen egy-egy tanévre, majd 1901-től már hosszabb időre kapott nyilvánossági jogot. Az iskola állami támogatása 1908-ban rendeződött véglegesen, ekkor a VKM szerződést kötött az ONE elnökségével a leánygimnázium állandó évi segélyezéséről.¹⁸¹ Az ONE leánygimnáziuma fokozatosan épült ki. Az 1896/97-es tanévben az 1. és az 5. osztály nyílt meg. Az iskola az 1899/1900. tanévvel vált teljes nyolc osztályú gimnáziummá a 4. és a 8. osztály megnyitásával. Az intézmény népszerűségét mutatja, hogy hamarosan párhuzamos osztályokat is fel kellett állítani.

Az iskola az 1899/1900. tanévre kapta meg első ízben az érettségiztetés jogát, így az első érettségi vizsgára 1900. május 28. és június 1. között került sor. Az ONE leánygimnáziuma az első olyan leányiskola volt Magyarországon, mely rendelkezett az érettségiztetés jogával. Diákjai számára nagy könnyebbséget jelentett, hogy saját tanáraik előtt vizsgázhattak. Az első négy évben – tehát 1903 júniusáig – 73 leány tette le itt az érettségit. Közülük 58 fő, tehát 79,5%-uk tanult tovább 1906/07-ig. Túlnyomó többségük a bölcsészettudományi vagy az orvosi karra ment, de három rajztanár-jelöltet és egy művésznövendéket is találunk köztük.¹⁸² A leánygimnázium tandíja a fiú-középisiskolákéhoz képest magas volt. 1897/98–1899/1900 között például az 1–4. osztályban évi 70, az 5–8. osztályban 100 forintot kellett fizetni, 1900/01 és 1902/03 között pedig 140, illetve 200 koronát.¹⁸³

179 SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona: Leánygimnázium. In: *NN*, 17. (1896) 320–323. – Az iskola az 1900-as évek végén az államsegély szerződés miatt átvette a fiúgimnáziumok tantervét, azonban az 1913/14-es tanévvel visszaállították saját korábbi tantervüket.

180 Wlassics Gyula beszéde az ONE leánygimnáziuma megnyitóján. In: *Az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumának értesítője az 1896/97. iskolai évről*. Budapest, 1897. 34–36.

181 *Az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumának értesítője az 1908/09. iskolai évről*. Budapest, 1909. 3.

182 *Az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumának értesítője az 1906/1907. iskolai évről*. Budapest, 1907. 85–86.

183 1897/98-ban a fiú-középisiskolák tandíja 3–60 forint között mozgott. BOD-SZÉKELY, 1898. 15.

A leánygimnázium ügyének neves pedagógusokat sikerült megnyerni. Kurátora az 1906/07. tanév végéig Beöthy Zsolt volt, aki a kurátorság mellett óradást is vállalt, a leánygimnázium felső tagozatának egyik osztályában magyartanított. A leánygimnázium tanári kara az első tanévben 13 főből állt.¹⁸⁴ Közülük csak kettő volt rendes tanár, kettő tanítónő, a többi kilenc fő pedig rendkívüli tanár. A rendkívüli tanárok között olyan nevek szerepeltek, mint Alexander Bernát, Beke Manó, Sebestyén Gyula.¹⁸⁵ Ha megvizsgáljuk, mely iskolában tanítottak az ONE leánygimnáziumán kívül a rendkívüli tanárok, a következő eredményt kapjuk: egyetemi rendkívüli tanár: 1 fő, egyetemi magántanár: 2 fő, főgimnáziumi igazgató: 2 fő, tanítónőképző intézeti igazgató: 1 fő, főgimnáziumi tanár: 1 fő, felsőbb leányiskolai tanár: 1 fő. Egy főről nincs adatunk. A tantestületet tehát valóban színvonalasnak nevezhetjük. Figyelemre méltó, hogy ennyi kiváló szakembert sikerült megnyerni közreműködésre. Jól mutatja ez, hogy tanügyi körökben is sokan felismerték a leánygimnázium fontosságát és tenni is hajlandóak voltak érte. Az első tanévben itt oktatók nagy többsége a következő években is tanított itt, bizonyára a jó tapasztalatok készítették maradásra őket. A tantestület bővült is. A rendkívüli tanárok esetében az újonnan érkezők főleg főgimnáziumi tanárok voltak, de akadt köztük tanítóképző intézeti, polgári leányiskolai és reáliskolai tanár is.

A leánygimnázium létrehozói helyesen ismerték fel, hogy a társadalom művelt rétegeiben kialakult az igény egy ilyen típusú iskolára. Az intézmény sikeresnek és népszerűnek bizonyult. A felvett tanulók létszáma 1904/05-ig folyamatosan növekedett (ld. 6. táblázat), az iskola diákjainak száma az első évhez képest négyszeresére emelkedett.¹⁸⁶ 1906/07-től 1909/10-ig (ld. 7. táblázat) csökkent a tanulólétszám, majd 1910/11-től újra növekedésnek indult és 1914/15-re elérte az 1904/05-ös állapotot. A világháború gyors növekedést hozott, 1916/17-ben már az 1896/97-es létszám több mint hatszorosa járt ide.

Az átmeneti csökkenés azzal függött össze, hogy az ONE vezetősége 1906/07-ben elhatározta, az intézményt váltakozó négy osztályú gimnáziummá alakítja át. A leánygimnáziumot olyan négy osztályos iskolává kívánták átszervezni, ahol felváltva az egyik évben csak páratlan (tehát 1., 3., 5., 7.), a másik évben csak páros (tehát 2., 4., 6., 8.) számú osztályok indultak volna. Ennek érdekében fokozatosan csökkentették az osztályok számát. 1907/08-ban nem indítottak 1. osztályt, a következő évben nem volt 2. osztály, majd 1. és 3. osztály és így tovább. Ez a rendszer azonban nem bizonyult megfelelőnek, ezért visszaállított

184 A tanári karra vonatkozó adatok forrása: *Az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumának értesítője* megfelelő kötetei.

185 Sebestyén Gyula a korabeli oktatásügy igen elismert alakja volt. Tanítóképző intézeti igazgatóként működött, majd 1899/1900-tól az Országos Közoktatásügyi Tanács titkára lett. Sebestyén tíz éven át tanított történelmet a leánygimnáziumban. Csak 1906/07-ben hagyta abba más irányú elfoglaltságai miatt az itteni munkát. Beke és Alexander már korábban megváltak a leánygimnáziumtól, 1899/1900-ig tanítottak itt rendszeresen.

186 *Az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziuma értesítőjében* és a *Magyar Statisztikai Évkönyvben* közölt adatok között sajnos eltérések vannak, de a belőlük kiolvasható tendencia megegyezik.

Tanév	Rendes tanulók		Magántanulók		Összesen	
	Felvett	Vizsgát tett	Felvett	Vizsgát tett	Felvett	Vizsgát tett
1896/97	90	81	14	5	104	86
1897/98	157	146	23	14	180	160
1898/99	226	209	14	14	240	223
1899/1900	292	280	17	16	309	296
1900/1901	296	288	16	14	312	302
1901/02	317	304	26	26	343	330
1902/03	339	316	36	35	375	351
1903/04	367	354	26	24	393	378
1904/05	399	368	25		424	
1905/06	400	381	23		423	
1906/07	367	354	29	29	396	383
1907/08	309	299	27	27	336	326
1908/09	282	269	33	33	315	302
1909/10	228	215	26		254	
1910/11	250	230		28		258
1911/12	281	269		27		296
1912/13	293	286	28		321	
1913/14	357	347	26		383	
1914/15	400	388	22		422	
1915/16	462	446	51	42	513	488
1916/17	593	573	91	77	684	650

ták a nyolc osztályos gimnáziumot. 1913/14-től újra minden évben nyolc osztály indult. Sőt, még növelték is az osztályok számát, 1914/15-ben már párhuzamos osztályt is felállítottak.

A leánygimnázium tanulóinak 8,3%-a magántanuló volt 1896/97–1916/17 között. Különösen az első két tanévben (1896/97, 1897/98) volt magas arányuk, 13,5%, illetve 12,8%. Összevetve a fiú-középiszkolák adataival az 1913/14–1915/16-os évekből azt tapasztaljuk, hogy az ONE iskolájában magasabb volt ebben az időszakban a magántanulók aránya (8,1%), mint a fiúiskolákban (6,2%). Különösen akkor szembetűnő a különbség, ha csak a fiú középiszkolásokhoz viszonyítunk. A fiúk között ugyanis csak 4,7% volt a magántanulók aránya. Feltételezhetjük, hogy a magántanulók közül sokan azért választották a tanulás e módját, mert az iskolától távol laktak. A fiúk esetében tehát azért jóval alacsonyabb ez az arány, mert lakóhelyük közelében többnyire minden nehézség nélkül találtak középiszkolát, így nem kellett magántanulóként valamely távoli iskolába beiratkozniuk.

A magántanulók magas arányából tehát arra következtethetünk, hogy az ONE leánygimnáziumában sok Budapesttől távol lakó leány is tanult. Ezt a

megállapítást alátámasztják az iskola tanulóinak illetőségére vonatkozó adatok is.¹⁸⁷ 1897/98–1906/07 között az összes (nyilvános és magán-) tanuló 25%-a nem volt budapesti vagy Pest megyei. Különösen az első években (1897/98–1899/1900) volt magas a távolabbról jövők aránya (42,2%). Arányuk ezután csökkent ugyan, de még 1910/11–1916/17 között is magas volt. A csak a nyilvános tanulókra vonatkozó adatok szerint ekkor 14%-uk érkezett Budapesten és Pest megyén kívülről. A magántanulókat is figyelembe véve ez a szám bizonyára még növekedne is. Az ONE leánygimnáziumának vonzáskörzete tehát túlterjedt Budapest és Pest megye határán.¹⁸⁸ Az ONE felkészült a távolabbról érkezők fogadására. Az egyesület tanintézete mellett internátus működött, ahol nemcsak szállást és teljes ellátást kaptak a diáklányok, hanem különórákra (például zongora, angol) is járhattak.

2.4.4. A felsőbb leányiskolákkal kapcsolatban szervezett gimnáziumi tanfolyamok

A nők középiskolai képzésének megszervezésére vonatkozó másik elképzelés a felsőbb leányiskola fölé szervezett gimnáziumi tanfolyam volt. A VKM ezt a koncepciót tette magáévá. Wlassics még az 1901-es költségvetési vitában is hangsúlyozta, nem tartja még szükségesnek, hogy az állam leánygimnáziumot állítson fel. Úgy vélte, az általános műveltség megszerzésének megfelelő szintre a felsőbb leányiskola, amelyet fejleszteni igyekezett. Az érettségizni szándékozók számára pedig elégségesnek tartotta két-három, a felsőbb leányiskolára épülő gimnáziumi tanfolyam fenntartását.¹⁸⁹

Az első ilyen gimnáziumi tanfolyam a budapesti VI. kerületi állami felsőbb leányiskolában nyílt meg 1897 szeptemberében.¹⁹⁰ Létrehozása oly módon történt, hogy a felsőbb leányiskola 5. osztálya mellett egy gimnáziumi irányú 5. osztályt is indítottak, melybe a tovább tanulni szándékozók kerültek, ők ettől kezdve a fiúgimnázium görög-pótlós osztályainak követelményeihez igazodó tanterv szerint tanultak. Ezek a diákok a 6. osztály után még 7. és 8. osztályt is végeztek, tehát nem hat, hanem nyolc évig látogatták az iskolát. Maga a gimnáziumi tanfolyam lényegében négy évig tartott. A felvétel előfeltétele a 4. felsőbb leányiskolai vagy a 4. polgári iskolai osztály elvégzése volt.

A gimnáziumi tanfolyam kiépítése felmenő rendszerben történt. Az 1897/98-as tanévben az 1. osztály indult be, ami azt jelentette, hogy az egyik 5. osztályt gimnáziumi irányúvá tették.¹⁹¹ A gimnáziumi tanfolyam az 1900/01-es tanévben vált teljessé, ekkor indult be a 4. (illetve 8.) osztály. Az első gimnáziumi osztály 1900/01-ben jutott el az érettségiig. Mivel az iskolának nem volt joga

187 Az adatokat az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziuma értesítőiből vettem.

188 Az ONE leánygimnáziuma diákságának és tanári karának összetételére részletesebben ld. MÜLLER, 2000.

189 [cím nélkül] *NN*, 22. (1901) 2–3. sz. 105.

190 Mint már szó esett róla, itt már 1893/94-ben a 6. osztály fölé két évre tervezett továbbképző tanfolyamot állítottak fel kísérletképpen. Ennek célja csak az általános műveltség bővítése volt, érettségire nem készített fel.

191 Gimnáziumi osztály felsőbb leányiskolában. In: *NN*, 18. (1897) 6. sz. 277–278.

érettségi tartására, a növendékek az V. kerületi állami főgimnáziumban tették le az érettségi vizsgát. Ez a gyakorlat 1905-ig fennmaradt. A gimnáziumot a VKM 1905. december 14-i 102297. sz. rendeletével a teljes, nyilvános főgimnázium jellegével és jogaival ruházta fel, megkapta tehát a nyilvánosság, államilag érvényes bizonyítványok kiadása és gimnáziumi érettségi vizsgák tartásának jogát.¹⁹² Az intézményben az 1905/06-os iskolaév végén zajlott az első érettségi vizsga.

Az 1896/97-es tanévben a budapesti IV. kerületi községi felsőbb leányiskolában is gimnáziumi tanfolyam indult. A gimnázium 7–8. osztályának megfelelő osztályokat állítottak fel a felsőbb leányiskola 6. osztálya fölé. 1901-től már az 5. osztálytól folyt a a gimnáziumi oktatás, a VI. kerületi állami felsőbb leányiskolai gimnáziumi tanfolyamhoz hasonlóan. A gimnáziumi tanfolyam kezdetben magánkurzusként működött, 1903/04-ben vette át a főváros.¹⁹³ 1906-ban kapott főgimnáziumi jelleget és jogokat.

Hosszú éveken át csak az ONE leánygimnáziuma, a budapesti VI. kerületi állami felsőbb leányiskolával kapcsolatos leánygimnázium, valamint a budapesti IV. kerületi községi felsőbb leányiskolával kapcsolatos leánygimnázium volt olyan nyilvános jelleggel felruházott iskola, mely nőknek gimnáziumi képzést nyújtott. Pedig a leánygimnázium iránti érdeklődés nagynak bizonyult. A *Nemzeti Nőnevelés* 1897-ben megállapította: „... mondhatjuk, hogy nagy a tolongás a leánygimnáziumok felé. Az említett osztályokban a növendék-létszám 30-40 közt változik annak daczára, hogy mindenütt számos fiatal leányt utasítottak helyszűke miatt vissza, s hogy a legtöbb helyen csak az általánosan jeles bizonyítványokkal bíró leányokat vették fel.”¹⁹⁴

1897 őszén még egy leánygimnáziumi tanfolyam indult. A VII. kerületi Barcsay utcai állami főgimnáziummal kapcsolatban állítottak fel egy, a lányokat érettségire felkészítő tanfolyamot. Ez az úgynevezett, VII. kerületi nőgimnáziumi tanfolyam a négy polgárit végzetek esetében három, a felsőbb leányiskolát vagy tanítónőképzőt végzetek számára két éves volt. Diákjai a VII. kerületi állami főgimnáziumban tették le az érettségi vizsgát.¹⁹⁵

Az említett leánygimnáziumok mind Budapesten működtek. Vidéken sokáig nem volt ilyen jellegű nyilvános iskola. A lányok ezért vagy Budapestre mentek, vagy magántanulóként valamely főgimnáziumban tanultak, és tettek érettségi vizsgát. A *Magyar Statisztikai Évkönyv* adatai szerint az első leánygimnázium vidéken Kolozsváron létesült, az 1911/12-es tanévtől római katolikus egyházközségi leánygimnázium működött ott. A következő ilyen típusú vidéki iskolát a VKM hozta létre, a fiumei állami felsőbb leányiskola 4. osztálya fölé állítottak fel

192 Az első állami leánygimnázium. In: *NN*, 27. (1906) 1–2. sz. 71–72.

193 A Budapest IV. kerületi községi nyilvános felsőbb leányiskola és a vele kapcsolatos leánygimnáziumi tanfolyam az 1903/04. tanévben. In: *NN*, 25. (1904) 9. sz. 383–384.

194 Leánygimnáziumok szaporodása. In: *NN*, 18. (1897) 6. sz. 278.

195 Leánygimnáziumok szaporodása. In: *NN*, 18. (1897) 6.sz. 278. – Az *NN* ugyanebben a cikkében beszámol arról is, hogy Horváth Janka magán leánynevelő intézetében is működik leánygimnázium. Erre vonatkozó adatot azonban máshol nem találtam.

gimnáziumi osztályokat. A leánygimnázium 1. osztálya (5. osztály) az 1912/13. tanév elején nyílt meg. A fiumei iskola a budapesti VI. kerületi állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium szervezetét követte.¹⁹⁶ Ugyanerre a mintára szerveződött a debreceni református felsőbb leányiskola mellett az 1913/14. tanév elején megnyílt gimnáziumi tanfolyam is. 1913 szeptemberében a tanfolyam első osztálya indult be.¹⁹⁷ Az 1913/14-es tanévben két másik leánygimnázium is nyílt. Kolozsváron az állami felsőbb leányiskola mellett hoztak létre gimnáziumi tanfolyamot, Sopronban pedig a Szent Orsolya-rendi apácák nyitották meg leánygimnáziumukat.¹⁹⁸ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1913. évi beszámolója szerint a lányok továbbra is „tódultak” a gimnáziumok felé, és több vidéki város (Pozsony, Győr, Kassa, Besztercebánya) is sürgette ilyen típusú intézmények felállítását.¹⁹⁹ Szegeden már 1912-ben tervezték leánygimnázium létrehozását.²⁰⁰ E tervek nem valósultak meg, legalábbis nem rendelkezünk erre vonatkozó adatokkal. Tudjuk viszont, hogy 1914 szeptemberében új, katolikus leánygimnázium nyílt Budapesten a Szent Szív Intézet vezetése alatt. Az intézményt a VKM nyil-

196 *Magyarország közoktatásügye az 1912. évben.* Budapest, 1914. 18.

197 *Magyarország közoktatásügye az 1913. évben.* Budapest, 1915. 13.; A debreceni református felsőbb leányiskola és leánygimnázium és a vele kapcsolatos internátus és elemi leányiskola értesítője az 1913/14-ik iskolai évről. Ismertetés. In: *NN*, 35. (1914) 9–10. sz. 488–489.

198 *Magyarország közoktatásügye az 1913. évben.* Budapest, 1915. 13.

199 *Magyarország közoktatásügye az 1913. évben.* Budapest, 1915. 15.

200 [cím nélkül] *NT*, 6. (1912) 7. sz. 129.; Leánygimnázium Szegeden. In: *NT*, 4. (1910) 7. sz. 120.

Iskola	Tanév														
	1900/01	01/02	02/03	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12	12/13	13/14	14/15
ONE leánygimnáziuma	307	330	353	378	391	402	383	326	307	244	267	297	316	367	404
Bp. IV. ker. közs. leánygimn.							321	340	372	421	499	343	505	552	580
Bp. VI. ker. áll. leánygimn.							132	134	148	158	177	175	176	183	174
Kolozsvári r. k. leánygimn.												36	93	146	170
Fiumei áll. leánygimn.													15	24	42
Kolozsvári áll. leánygimn.														32	71
Soproni Orsolya-rendi leányg.														13	11
Bp. r. k. leányg. (Szent Szív)															42
Debreceni leánygimn.														15	35
Összesen	307	330	353	378	391	402	836	800	827	823	943	851	1105	1332	1529

vánossági joggal ruházta fel. Érdekessége, hogy nyolc osztályosra tervezték. 1914-ben 1. és 5. osztálya indult be.²⁰¹ Az említett vidéki iskolákat a *Magyar Statisztikai Évkönyv* a „nem teljes gimnáziumok” kategóriába sorolta.

A létrejött leánygimnáziumok csak néhány száz lány középiskolai képzését biztosíthatták. Bár tanulók száma folyamatosan emelkedett (ld. 7. táblázat), mégis elenyésző volt a fiú-középiskolák tanulólétszámához képest. Összehasonlításképpen: a fiú-középiskolák diákjainak száma 1895/96-ban 51.716, 1900/01-ben 59.302, 1905/06-ban 63.739, 1910/11-ben 71.301, 1915/16-ban 79.698 fő volt.²⁰²

A beindult leánygimnáziumok, illetve gimnáziumi tanfolyamok nem voltak képesek kielégíteni a megnövekedett igényeket. Erre utal, hogy a középiskolai leánytanulók között még 1913/14–1915/16 között is igen magas volt a magántanulók aránya. A lányok csaknem fele magántanulóként végezte a középiskolát, bizonyára azért, mert nem volt lakóhelye közelében leány-középiskola, esetleg nem tudott a túljelentkezés miatt oda bejutni. Igen sok leány tehát valamely fiú-középiskolában (főleg gimnáziumban) magántanulóként folytatott középiskolai tanulmányokat. Ez eleve hátrányos helyzetet jelentett számukra, márcsak azért is, mert az oktatás e formája jóval drágább volt, mint a nyilvános középiskola. A magántanulóknak a tandíj (1898-ban évi 3–60 forint) mellett vizsgadíjat (1898-ban 40 forint) is kellett fizetniük, ehhez járult még a magántanárok díjazása.²⁰³ A létrejött leánygimnáziumok a középiskolába törekvő nők egy részét tudták csak befogadni. Mind erőteljesebbé váltak ezért a koedukációt követelő hangok.

2.4.5. Törekvések a koedukációra

Mint láttuk, már az *Élet* szerkesztője, Vikár Béla is fiúk és lányok közös oktatását szorgalmazta.²⁰⁴ A koedukációt nem a leány-középiskolák hiánya miatt tartotta szükségesnek, úgy látta ugyanis, ezt a problémát egyszerűen leánygimnáziumok feállításával is meg lehetne oldani, hanem azért, mert férfi és nő viszonyát kívánta megváltoztatni. Úgy vélte, hogy a nemek szerint különválasztott iskola újratermeli férfi és nő elkülönülését a társadalomban. Az ő eszménye azonban a nemek közötti olyan viszony volt, ahol a felek kölcsönösen elismerik egymás értékét, harmonikusan együtt tudnak működni. Ennek megvalósításához lenne szükség véleménye szerint koedukált iskolákra: „Az egymásra utaltság érzete, a kölcsönös megbecsülés, egymás értékének föl- és elismerése a két nembeli fiatalság közt már az iskolában kell hogy megkezdődjék; úgy fog az később az életben is érvényesülni. A szoros kölcsönhatás férfi és nő közt, mely a társadalom fejlődésére s a társadalom erkölcsének

201 Magyarország közoktatásiügye az 1914. évben. Budapest, 1916. 14.; Új leánygimnázium. In: NN, 35. (1914) 6. sz. 325–326.

202 Adatok forrása: MSÉ megfelelő kötetei.

203 BOD-SZÉKELY, 1898. 15.

204 Ld. A nők ügyében. Csáky Albin gróf úrnak. In: *Élet*, 1. (1891) 1. köt. 365–370.; Jövő. In: *Élet*, 1. (1891) 2. köt. 77–82.; VIKÁR, 1893.

205 Jövő. In: *Élet*, 1. (1891) 2. köt. 81.

fennmaradására mulhatatlanul szükséges, másként mint az egész ifjúkoron át tartó baráti és társi érintkezés útján elő nem állhat.”²⁰⁵

Vikár Béla tehát meglehetősen radikális elveket vallott, amit Pulszky Polyxena már idézett reagálása mindjárt egyértelművé is tett. Ő ugyanis éppen arra hivatkozva utasította el a koedukációt, hogy az iskolának figyelemmel kell lennie férfi és nő eltérő karakterére, és fel kell készítenie különböző társadalmi szerepére. Pulszky Polyxena álláspontja sokkal jobban tükrözi a közvéleményt, mint Vikár Béláé. Még a nők magasabb képzésének szorgalmazói közül is sokan elfogadták a nemek karakteréről és társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyéről vallott polgári felfogást, azt nem óhajtották teljesen szétrombolni.

A koedukáció kérdése később is újra és újra felbukkant. 1898-ban például a *Magyar Pestalozzi* című, nevelési kérdésekkel foglalkozó lap intézett körkérdezt a nőneveléssel kapcsolatban néhány tekintélyes hölgyhöz.²⁰⁶ A kérdések között szerepelt a koedukációra vonatkozó is. A megkérdezett négy hölgyből kettő fiúk és lányok közös oktatása mellett foglalt állást. Egy fő attól tette függővé helyeslését, hogy az adott tanár mennyire tudja megvédeni a lányokat azoktól az inzultusoktól, melyek a fiúk részéről érhetik őket. Az egyik válaszadó nem nyilatkozott a kérdéstről, ő azonban a nők szellemi pályára bocsátását is ellenezte, tehát valószínűleg a közös oktatást sem helyeselte volna.

A leányok középiskolai oktatása iránti igény növekedésével a század elejétől mind többen követelték a koedukációt.²⁰⁷ Elsősorban arra hivatkoztak, hogy nincs elegendő leány-középiskola, ezért lehetővé kell tenni, hogy a lányok látogathassák a fiúiskolákat. Főleg a vidéken élő lányok számára követelték ezt a jogot, hiszen ott alig voltak gimnáziumi képzést nyújtó iskolák. Fennállt természetesen a lehetőség, hogy a lányokat a nagyvárosokba küldjék tanulni, ez azonban igen költséges volt, és nem is szívesen engedték el a őket otthonról.²⁰⁸

Különösen az FE szorgalmazta fiúk és lányok közös oktatását. 1906. május 20-án külön nagygyűlést tartottak a koedukáció érdekében. Itt elhatározták, kéri a VKM-től lányok és fiúk közös oktatásának engedélyezését az ország összes iskolájában, valamint a tudományegyetem, a műegyetem és valamennyi szakiskola megnyitását nők előtt a férfiakra érvényes felvételi szabályok mellett.²⁰⁹ Itt tehát összekapcsolódott közép- és felsőoktatás kérdése. Az FE azon alapvető céljából kiindulva, hogy a tudományos és gyakorlati képzés minden ága hozzáférhető legyen nők számára is, mind a közép-, mind a felsőfokú oktatási intézmények nők előtti megnyitását követelte. Összefonódott a két ügy az FE 1910. július 16-i, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett beadványában is. Ebben a jogi kar és a műegyetem megnyitását, a nők egyetemi felvételénél a

206 A kérdésekre válaszoltak: Beksics Gusztávné, Szabóné Nogáll Janka, Ábrányiné Katona Clementina, Hugonnai Vilma.

207 Utalt erre az 1916-os reformrendelet is (ld. VÁSONY, 1916. 343.). Ld. még SZIGETHY, 1914.

208 HACKER Boriska szerint egy lány ily módon való taníttatása 1500–2000 koronába került 1916-ban (HACKER Boriska: A leányközépiskolák reformja és a koedukáció. In: *A Nő*, 3. (1916) 10. sz. 155–156.)

209 A Feministák Egyesületének évi jelentése. In: *NT*, 1. (1907) 4. sz. 65.

férfikakkal azonos szabályok alkalmazását, valamint azt kérték, hogy lányokat is vegyenek fel fiúgimnáziumokba rendes tanulóként. Úgy látták, nem érdemes mindenütt külön leánygimnáziumot felállítani, hiszen csak néhány lányról van szó, sokkal praktikusabb lenne a koedukáció. Hivatkoztak arra, hogy egy-egy magántanuló leány rendszeresen bejár a fiúgimnáziumba. A VKM azonban nem pártolta ezt a kérést, elzárkózott a koedukáció engedélyezésétől.²¹⁰ Az FE és lapja, *A Nő és a Társadalom*, majd *A Nő* a továbbiakban is többször foglalkozott a koedukáció kérdésével.²¹¹

A vallás- és közoktatásügyi kormányzat nem támogatta fiúk és lányok közös oktatását. Az akkori kultuszminiszter, Jankovich Béla még 1914-ben is hangsúlyozta, nem helyesli a koedukációt, ezért inkább a középfokú leányiskolák számát kívánja növelni.²¹² Többek között ezzel indokolta az általa bevezetett 1916-os leányközépiszkolai reform szükségességét is. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatos megállapítása: „...nem lehet megtűrni és megengedni a leányoknak a fiúkkal való együttnevelését, mely az oktatás alsó és felső fokán lehet üdvös, de a középsőn feltétlenül elkerülendő.”²¹³ Tehát elsősorban az oktatás középső szintjén tartották fontosnak, hogy a lányok nemük sajátosságainak és társadalmi szerepüknek megfelelő képzést kapjanak. Erre utal az a tény is, hogy a lányoknak teljesen új típusú iskolát (felsőbb leányiskola), hoztak létre. Azzal függ ez össze, hogy a középfokú oktatást elsősorban a művelt középosztály gyermekeinek szánták. A nemek társadalmi szerepéről vallott polgári felfogás pedig éppen ezt a társadalmi réteget hatotta át a legerőteljesebben. Elsősorban tehát a középosztály leányainak szánt iskolákban tartották fontosnak felkészíteni őket női hivatásukra. A középiszkolás korú (10–18 éves) fiúk és lányok életkori sajátosságai is szerepet játszottak abban, hogy különösen a középiszkolákban ellenezték a koedukációt. Ebben az életkorban ugyanis különösen veszélyesnek tartották fiúk és lányok együtttanulását.

Bár a VKM nem volt híve fiúk és lányok közös oktatásának, 1914-ben mégis engedélyezte, hogy a fiú-középiszkolákban magántanuló lányok esetről-esetre megadandó engedély alapján bizonyos demonstratív tárgyak (például természettan, számtan stb.) óráira bejárhassanak. Jellemző módon a szünetet a fiúktól elkülönülve, felügyelet alatt kellett tölteniük.²¹⁴

Mitől féltették a lányokat? Tartottak attól, hogy erkölcsük romlanak, ha a fiúkkal együtt tanulnak. A koedukáció ellenzői rámutattak arra is, hogy a nők biológiai és lelki fejlődése más mint a férfiaké, ezért nem lehet őket együtt tanítani. Hivatkoztak arra – mint láttuk –, hogy különbözik férfi és nő társadalmi szerepe, s az iskolának mindkét nemet speciális hivatására kell felkészítenie.

210 MOL, K 500, 6, 1916, 1, 93882.

211 1911-ben például küldöttség járt ez ügyben a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, az 1918. november 28-i naggyűlés egyik határozati pontja is a koedukációt követelte.

212 SZIGETHY, 1914.

213 Idézi: VÁSONY, 1916. 344.

214 FODOR Ferenc: Leányok a fiúiskolákban. In: *NN*, 36. (1915) 416–422.

215 SZÉKELY György: A koedukáció kérdéséhez. In: *NN*, 31. (1910) 8–9. sz. 385–389.

A *Nemzeti Nőnevelés* egyik cikkírója azt is megfogalmazta, hogy az összes iskola megnyitása női proletáriátus létrejöttéhez vezetne.²¹⁵ Itt tehát a koedukáció elutasítása mögött az a szándék állt, hogy megakadályozzák nagyobb számú nő szellemi pályára áramlását.

A koedukáció hívei természetesen cáfolták az ellenzők érveit. Hangsúlyozták például, hogy az együttnevelés nem jár erkölcsi veszéllyel, sőt éppen természetessé teszi a két nem érintkezését, hiszen megszokják egymást. Külföldi tapasztalatokra hivatkozva azt állították, még pozitívan is hat a koedukáció a tanulók viselkedésére. A lányok például szelídítőleg hatnak a fiúkra. Általában szívesen utaltak a jó külföldi tapasztalatokra.²¹⁶ Hangsúlyozták, a lányok is képesek olyan szellemi teljesítményekre, mint a fiúk. Legfontosabb érvük – azon kívül, hogy a lányok számára is elérhetővé kell tenni a középiskola nyújtotta műveltséget és képesítést – az volt, hogy meg kell változtatni a nemek viszonyát. Vikár Béla elképzeléseivel hasonlóan úgy vélték, a cél, „*hogy bajtársak legyenek fiúk és leányok már tanulásuk idején, értékeljék egymást emberi szempontok alapján és ne lássanak egymásban sem titokzatosan izgató lényeket, sem helyzetüket rontó illoyális versenytársakat.*”²¹⁷

2.4.6. Az 1916-os leány-középfiskolai reform

Az állam sokáig nem tartotta érdekének, illetve úgy vélte, nincs is arra igény, hogy nők nagyobb számban egyetemi tanulmányokat folytassanak és megszerezzék az ehhez szükséges előképzettséget. Ennek megfelelően nem szorgalmazta leánygimnáziumok felállítását, ehelyett inkább a hagyományos női szerepre felkészítő felsőbb leányiskolát igyekezett fejleszteni. Különösen jellemző Wlassics tevékenységének kettőssége: egyrészt megnyitotta az egyetem egyes karait a nők előtt, másrészt nem támogatta a nők gimnáziumi képzésének jelentősebb bővítését. Úgy vélte, az ONE leánygimnáziuma és a két felsőbb leányiskolával kapcsolatos gimnáziumi tanfolyam elégséges a gimnáziumi képzés iránti igény kielégítésére, ennél többre nincs szükség. Biztosította ugyan a felsőfokú képzés lehetőségét, de nem tartotta kívánatosnak, hogy ezt nők nagyobb számban kihasználják, s ezért ennek előfeltételeit is csak kevesek számára teremtette meg. Már az egyetem megnyitását hírül adó rendeletében is hangsúlyozta, csak néhány, különösen tehetséges nő egyetemi képzése a cél, s még 1906-ban is így vélekedett: „*módot kell ugyan adni arra, hogy gimnáziumi kiképzetésben is részesíthessenek a leányok, de hogy általában felsőbb leányiskolák helyett érettségi vizsgával összekötött gimnáziumok állíttassanak fel, ezt indokoltnak nem tarthatom, mert a nők legnagyobb részének jövője ily kiképzést nem igényel.*”²¹⁸ Az őt követő kultuszmi-

216 Pl. ÁBRÁNYINÉ KATONA Clementin: A női kérdés iskolai vonatkozással. In: *Magyar Pestalozzi*, 1. (1898) 8. sz. 41–42.; OBLÁTH Miranda, Dr.: Leányok a fiúiskolákban. In: *NN*, 35. (1914) 3. sz. 132–137.; HACKER Boriska: A leányközépfiskolák reformja és a koedukáció. In: *A Nő*, 3. (1916) 10. sz. 155–156.

217 GLÜCKLICH Vilma: A leányközépfiskolák reformja. In: *A Nő*, 2. (1916) 8. sz. 119.

218 A modern nő hivatása. In: *Az Újság*, 4. (1906) 354. sz. 65.

niszterek is hasonlóan gondolkoztak. Még 1914-ben is úgy vélte az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, Jankovich Béla, hogy elsősorban a felsőbb leányiskolát kell fejleszteni. Ő azonban már hajlandónak mutatkozott a nők gimnáziumi képzésének fejlesztésére is, rámutatva, ha már megengedték a nőknek, hogy egyetemre mehessenek, felkészítésükről is gondoskodni kell.²¹⁹

A lányok középfokú oktatásának átfogó rendezésére csak 1916-ban került sor, pedig már hosszú évek óta égető problémát jelentett e kérdés megoldatlansága. A 19. század végére nyilvánvalóvá vált – mint láttuk –, hogy a felsőbb leányiskola nem tud eleget tenni a leányoktatással szemben támasztott új követelményeknek, hiszen semmilyen gyakorlati képzést sem nyújtott, és a közvetített általános műveltség sem felelt meg a megváltozott igényeknek. A nők egyetemi tanulmányokra való felkészítése szintén megoldatlan volt. Egyrészt kevés helyen folyt ilyen irányú képzés, másrészt a felsőbb leányiskolákban szervezett gimnáziumi tanfolyamok sem jelentették a gimnáziumi oktatás megfelelő formáját. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a reform ügyében kiadott rendeletében hivatkozott is erre: „*Nem felelnek meg e célnak a felsőbb leányiskolák IV. osztályára épített leánygimnáziumok sem, mert az alsó négy osztály a jelenlegi tanításterv mellett nem alkalmas alapja a leánygimnáziumnak s azért a pótlendő tanításanyag nagy terjedelme miatt a leányok a felső osztályokban mértéktelenül megterhelhetnek.*”²²⁰ A kultuszminiszter egyébként hibának tartotta azt is, hogy a létrejött leánygimnáziumokat – megfelelő törvényi szabályozás hiányában – az 1883. évi 30. tc. alapján teljesen a fiú-középiszkolák mintájára szervezték. Ez szerinte „*pedagógiai szempontból, a nők oktatásánál megkívánt különös követelmények mellőzése miatt célszerűtlen.*”²²¹

Az 1916-os reform meg kívánt felelni a társadalom támasztotta (már nem teljesen) új igényeknek, és tekintettel kívánt lenni a nő speciális tulajdonságaira és feladatára is. Az utóbbi jegyében – a jogos kritikák ellenére – megtartotta, sőt a leány-középiszkola alaptípusává tette a felsőbb leányiskolát. A rendelkezés szerint ugyanis a leány-középiszkola alsó tagozata egységes lett,²²² az erre épülő felső tagozat három ágú volt: lehetett három évfolyamos felső leányiskola, három évfolyamos felső kereskedelmi iskola vagy négy osztályos leánygimnázium. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a felső leányiskola felállítását mindenütt elrendelte, e mellé állíthattak leánygimnáziumot vagy felső kereskedelmi iskolát. A leány-középiszkola tehát háromféle lehetett: tiszta felső leányiskola, felső leányiskola és leánygimnázium vagy felső leányiskola és kereskedelmi iskola. Másféle csoportosításhoz külön miniszteri engedély kellett. Kivételt a már fennálló önálló leánygimnáziumok és női felső kereskedelmi iskolák képeztek, melyek fennmaradhattak régi szervezetükkel.

219 SZIGETHY, 1914

220 A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. július 14-i 86,1000. sz. rendelete. Idézi: VÁSONY, 1916. 344.

221 Uo. 344.

222 A középfokú leányiskolák alsó négy osztályának egységesítését az ONE és a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége már 1911-ben javasolta a VKM-nek. (SZIGETHY Karolina: Egységes leányiskolák. In: *NN*, 34. (1913) 5–6. sz. 187–190.)

Az új felsőbb leányiskola alapfeladata – mint láttuk – a női hivatásra való felkészítés, illetve az ennek megfelelő általános műveltség közvetítése volt. A leánygimnázium céljául azt szabták, „*hogy oly nőnevelő irányú magasabb általános műveltséget adjon a leánynak, amely egyenlő értékű a fiúgimnáziumokéval és őt meghatározott főiskolai tanulmányokra képessé teszi.*”²²³ Az új leánygimnázium tehát hangsúlyozottan nőnevelési intézmény volt, a fiúgimnáziummal egyenértékű, de nem azonos általános műveltséget közvetített.

A leánygimnáziumi érettségi bizonyítvány az új szervezeti szabályzat szerint jogosított arra, hogy tulajdonosa tanulmányokat folytasson mindazon felsőoktatási intézményekben, melyek a nők előtt nyitva álltak, így például a tudományegyetemek orvosi karán és bölcsészkarán, a gyógyszerészeti tanfolyamon, a polgári iskolai tanítónőképző intézetben, az országos rajztanárképző főiskolán, a kereskedelmi és színművészeti akadémiákon. A továbbtanulás mellett egyes pénzkereső pályákra lépést is lehetővé tette: jogosított az érettségihez kötött közhivatali pályákra, amennyiben ezek a pályák nők számára is hozzáférhetőek voltak.

A leány-középiszkola harmadik ága – mint erről a szakiskolák tárgyalásánál már szó esett – kifejezetten gyakorlati irányú volt, a kereskedelmi ismereteket követelő pályákra készített fel.

A leánygimnázium alsó tagozatának tanterve természetesen lényegesen eltért a fiúgimnáziumétól, hiszen mind a három fajta leány-középiszkola alsó tagozatának tananyaga közös volt.²²⁴ Így a lányok nem tanultak az 1–4. osztályban latint. Tanultak viszont első idegen nyelvként németet (az 1. osztálytól) és második idegen nyelvként franciát (a 3. osztálytól). A fiúknál a latin volt az első idegen nyelv (1. osztálytól) és a német a második (3. osztálytól). A leány-középiszkolák alsó tagozatának tantervében szerepeltek speciálisan nőknek szánt tárgyak. Ilyen volt a kézimunka (1–4. osztályban), de ide sorolhatjuk az éneket (1–4. osztályban) és a rajzot (1. osztálytól) is, a nők nevelésében ugyanis különösen fontosnak tartották az esztétikai elemet.

A leánygimnázium felső tagozatának – tehát a tulajdonképpeni gimnáziumi tanfolyamnak – tanterve már jóval közelebb állt a fiúgimnáziuméhoz. Lényegében ugyanazokat a tárgyakat tartalmazta, azzal a különbséggel, hogy a lányoknál még 5–6. osztályban is szerepelt a rajz, a 7. osztályban pedig az egészségtan. Az utóbbi bizonyára az anyai hivatásra való felkészítést szolgálta. Az egész felső tagozatban szerepelt egyébként fakultatív tantárgyként az ének és a rajz. A lányok 5. osztályban kezdtek latint tanulni, méghozzá igen magas óraszámban, hogy bepótolják lemaradásukat a fiúkkal szemben. A fiúgimnazisták az 5. osztálytól görögöt vagy görögptőlő tárgyat tanultak. A lányoknál ez oly módon került be a tantervbe, hogy 5. osztálytól vagy a franciát folytatták, vagy görögöt

223 A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. július 14-i 86,1000. sz. rendelete. Idézi: VÁSONY, 1916. 347.

224 A tantervek megtalálhatóak: VÁSONY, 1916. 355.; MÉSZÁROS, 1991. 126., 114.

Tanév	Abszolút szám			Arány (%)	
	Összes	Fiú	Lány	Fiú	Lány
1900/01	4079	4039	40	99,02	0,98
1904/05	4628	4545	83	98,21	1,79
1908/09	4934	4815	119	97,59	2,41
1912/13	5534	5294	240	95,66	4,34
Összes	19175	18693	482	97,49	2,51

Kézmunkálatia.

Milyenek voltak Majoros apostol a székely?

Korabeli karikatúra – ironikus utalás Majoros István képviselőre, aki a politikai egyenjogúság témakörében törvényjavaslatot nyújtott be a parlamentben

tanultak. A leányoktatás hagyományainak megfelelően tehát az 1916-os reform is elsősorban a modern nyelvekre helyezte a hangsúlyt a klasszikus nyelvekkel szemben, és fontos szerepet juttatott az esztétikai képzést szolgáló tárgyaknak. Helyt kaptak a tantervben a speciális női hivatásra felkészítő tárgyak is.

Az új leánygimnázium komoly hibája volt, és erre már bevezetésekor rámutattak, hogy a gimnáziumi képzést mindössze négy évre korlátozta, ez nem volt elegendő a megfelelő tudásanyag közvetítésére.²²⁵ Ez az iskolatípus sem oldotta meg tehát megfelelőképpen a nők középiskolai képzését. Mint Nagyné Szegvári Katalin a nőnevelésről írt könyvében megállapítja, a dualizmus időszakának kultúrpolitikája mindvégig adós maradt az olyan női középiskolával, mely alkalmas lett volna arra, hogy a nőket megfelelően felkészítse a felsőfokú tudományos képzésre.²²⁶

A leány-középiskolai reform nyomán szép számban alakultak leánygimnáziumi tagozatok. 1918-ban Budapesten 7, vidéken 24 gimnáziumi tagozattal rendelkező leány-középiskola működött. Ezek közül 21-et felső leányiskolával kapcsolatban állítottak fel, három pedig olyan iskolában működött, ahol felső leányiskola és kereskedelmi iskola is volt. Rajtuk kívül találunk még két önálló leánygimnáziumot is. Összehasonlításképpen: az 1918-ban Magyarországon működő 47 leány-középiskolából 45-nek volt felső leányiskolai, 12-nek felső kereskedelmi iskolai ága. Sokkal több helyen hoztak tehát létre a felső leányiskola mellett leánygimnáziumot, mint felső kereskedelmi iskolát.²²⁷

2.4.7. A középiskolák leánytanulói

A középiskolai tanulmányokat folytató nők száma korszakunkban jelentősen nőtt. Jól mutatja ezt az érettségire jelentkező nők számának emelkedése. (ld. 8. táblázat) 1900/01-ből rendelkezünk először adatokkal erre vonatkozóan, ekkor 40 nő kívánt érettségit tenni. Számuk 1912/13-ra hatszorosára nőtt, majd 1917/18-ra 675-re emelkedett. Növekedett a nők aránya is az érettségire jelentkezők között. A dinamikus növekedés ellenére a lányok képviselete a középiskolák diákságában igen alacsony, még 1913/14–1915/16 között is csak átlag 3,5% volt, pedig ekkorra már megnövekedett a leánygimnáziumok száma és a világháború is elősegítette a leánytanulók számának emelkedését. (ld. 9–10. táblázat) Valamivel jobb eredményt kapunk, ha csak a gimnáziumokat vizsgáljuk, reáliskolát ugyanis csak kevés lány látogatott. A gimnáziumi tanulók között a lányok aránya ugyanebben az időszakban 4% volt.

Mint már szó esett róla, a középiskolai tanulmányokat folytató nők vagy leánygimnáziumba jártak, vagy valamely fiú-középiskolában tanultak magántanulóként. Mivel igen kevés leánygimnázium működött az országban, a lányok jelentős része – még 1913/14–1915/16 között is 48%-a – magántanuló volt.

225 VÁSONY, 1916. 358–361.

226 NAGYNÉ, 19690. 335.

227 Adatok forrása: Magyarország leány-középiskoláinak tankerületi beosztása. In: *NN*, 39. (1918) 7–8. sz. 150–152.

Tanév	Gimnázium		Reáliskola		Együtt	
	Nyilvános	Magán	Nyilvános	Magán	Nyilvános	Magán
1913/14	1237	912	0	54	1237	966
1914/15	1390	1053	0	75	1390	1128
1915/16	1629	1721	0	123	1629	1844
Összes	4256	3686	0	252	4256	3938

Tanév	Gimnázium			Reáliskola			Együtt		
	Ny.	M.	E.	Ny.	M.	E.	Ny.	M.	E.
1913/14	2,00	32,12	3,28	0	14,71	0,44	1,70	30,13	2,84
1914/15	2,30	30,33	3,76	0	19,38	0,63	1,90	29,23	3,28
1915/16	2,70	25,67	4,97	0	15,89	1,00	2,30	24,66	4,36
Összes	2,30	28,32	4,02	0	16,49	0,69	1,94	27,08	3,50
Ny= nyilvános, M=magán, E=együtt									

Ennek megfelelően a középiskolai magántanulók között a lányok aránya jóval magasabb volt, mint a nyilvános tanulók között. 1913/14–1915/16-ban a középiskolás magántanulók 27%-a, a nyilvános tanulók 2%-a volt lány. (ld. 10. táblázat) A reáliskolákat látogató lányok mindannyian magántanulók voltak, leány-reáliskola ugyanis nem létezett.

A középiskolás lányok túlnyomó része gimnáziumi tanuló volt, a reáliskolát csak kevesen látogatták. 1913/14-1915/16 között az összes leány-középiskolás 3%-a járt reáliskolába.

Nők főképp azért folytattak középiskolai tanulmányokat, hogy az érettségi után tovább tanulhassanak. Erre utal, hogy a gimnáziumi vagy reáliskolai érettségit tett lányok 86%-a tovább tanult 1908/09 és 1917/18 között. (ld. 11. táblázat) Egy további nagyobb csoportjuk – a vizsgált években átlag 10%-uk – az érettségi után otthon maradt, ezek aránya azonban jelentősen csökkent. Az érettségizett nők közül csak nagyon kevesen (2%) léptek kereső pályára. Körükben valamegyes növekedést figyelhetünk meg.

A továbbtanuló lányok esetében az 1908/09–1917/18 közötti időszakból adatokkal rendelkezünk arra vonatkozóan is, mely felsőoktatási intézményben kívánták folytatni tanulmányaikat. (ld. 12. táblázat) A középiskolai érettségit tett nők túlnyomó része vagy a bölcsészettudományi, vagy az orvosi kart választotta. Ezek közül is a bölcsészkar bizonyult népszerűbbnek, a továbbtanuló nők kb. fele jelentkezett oda. Az orvosi karon tanuló nők száma alatta maradt ugyan a

Tanév	Sikeres érettségített	Tovább tanult		Kereső pályára lépett		Otthon maradt		Ismeretlen	
		absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
1908/09	116	94	81,03	1	0,86	20	17,24	1	0,86
1910/11	129	97	75,19	3	2,33	26	20,16	3	2,33
1912/13	226	196	86,73	3	1,33	26	11,50	1	0,44
1915/16	425	378	88,94	9	2,12	37	8,71	1	0,24
1917/18	645	561	86,98	19	2,95	48	7,44	17	2,64
Össz.	1541	1326	86,05	35	2,27	157	10,19	23	1,49

Intézmény	Tanév					Össz.
	1908 /1909	1910 /1911	1912 /1913	1915 /1916	1917 /1918	
	Absz. szám					
Orvosi kar	27	36	68	167	221	519
Bölcsészeti kar	53	47	100	165	202	567
Gyógyszerészeti tanf.	4	4	10	15	65	98
Műegyetem		2	4	10	18	34
Polg. isk. tanítónőképző	4	1	1		2	8
Egyéb főisk.	6	7	13	21	53	100
Összesen	94	97	196	378	561	1326
	Arány (%)					
Orvosi kar	28,72	37,11	34,69	44,18	39,39	39,14
Bölcsészeti kar	56,38	48,45	51,02	43,65	36,01	42,76
Gyógyszerészeti tanf.	4,26	4,12	5,10	3,97	11,59	7,39
Műegyetem	0,00	2,06	2,04	2,65	3,21	2,56
Polg. isk. tanítónőképző	4,26	1,03	0,51	0,00	0,36	0,60
Egyéb főisk.	6,38	7,22	6,63	5,56	9,45	7,54
Összesen	100	100	100	100	100	100

bölcsészhallgatóknak, de arányuk fokozatosan nőtt, míg a bölcsészkaron továbbtanuló lányoké csökkent. Az orvosi pálya tehát mind népszerűbbé vált a nők körében. A vázolt tendenciák már 1900/01-től megfigyelhetők.²²⁸ A bölcsészettudományi karra az érettségizett nők 61,3%-a jelentkezett 1900/01-ben, arányuk 1904/05-re 46%-ra csökkent. Az orvosi kart 22,6%-uk választotta 1900/01-ben, 1904/05-ben pedig valamivel több, 25,3%. A bölcsészeti és az orvosi karon kívül még a gyógyszerészeti tanfolyamra mentek jelentősebb számban a nők. Az első világháború előtt 4–5%-uk jelentkezett ide. A gyógyszerésznek készülő nők száma a háború alatt többszörösére nőtt, arányuk a továbbtanuló nők között 1917/18-ban már 12% volt. Más felsőoktatási intézményt (például művészeti főiskolák, kereskedelmi főiskola, polgári iskolai tanítónőképző, műgyetem stb.) csak néhány nő választott.

A nők szellemi képességeivel kapcsolatos előítéleteket megcáfolva a lányok igen jó eredményeket értek el az érettségi vizsgákon. Az 1900/01–1912/13-as időszakra vonatkozóan rendelkezünk összevethető adatokkal. A lányok az érettségi első részén, az írásbelin igen jól szerepeltek. Az érettségire jelentkezett nők közül a vizsgált években csaknem mindenki (99,6%) sikerrel jutott túl ezen az akadályon. A fiúk között nagyobb volt a lemorzsolódók aránya, 96,9%-uk tett

13. TÁBLÁZAT

Tanév	Fiú	Lány	Összes
1900/01	95,62	100,00	95,70
1904/05	95,71	100,00	95,80
1908/09	98,07	100,00	98,10
1912/13	97,83	99,17	97,90
Összes	96,90	99,59	97,00

szóbelit. (ld. 13. táblázat) A szóbelin is jobban szerepeltek a lányok. (ld. 14. táblázat) Első kísérletre 92%-ukat nyilvánították érettnak, és csak 8%-ukat utasították ismétlő vagy javító vizsgára. A fiúk 13%-a volt kénytelen ismételni vagy javítani. Még nagyobb a különbség, ha a minősítéseket hasonlítjuk össze. A lányok egyharmada jeles, további 38%-uk pedig jó minősítést kapott. Csak ötödük lett egyszerűen érett. A fiúknál kb. kétszer ekkora volt az egyszerűen érettek aránya (44%), fele ekkora viszont a jeleseké (16%). Elmondhatjuk tehát, hogy az érettségin a lányok sokkal jobb eredményeket értek el, mint a fiúk. Nyilvánvalóan azzal magyarázható ez a jelenség, hogy a lányok közül csak kevesek folytathattak középiskolai tanulmányokat. Csak a legtehetségesebbek vagy legambiciózusabbak kapták meg a lehetőséget erre. A fiúk esetében nem működött ilyen minőségi szelekció.

²²⁸ Az 1900/01–1908/09 közötti időszakra vonatkozó adatokat a kategóriák különbözősége miatt nem tudtam a későbbiekkel egy táblázatban összefoglalni.

Tanév	Jelesen érett	Jól érett	Egyszerűen érett	Ismét- lésre utasították	Javításra utasították	Össz.
LÁNYOK						
1900/01	22,50	32,50	20,00	15,00	10,00	100
1904/05	27,70	40,96	25,30	4,82	1,20	100
1908/09	40,30	40,34	14,29	5,04	0,00	100
1912/13	33,20	36,97	22,69	4,62	2,52	100
Összes	33,10	38,13	20,83	5,63	2,29	100
FIÚK						
1900/01	13,90	26,10	45,44	11,40	3,16	100
1904/05	12,90	24,97	47,17	12,50	2,44	100
1908/09	17,90	27,95	41,74	11,00	1,46	100
1912/13	19,00	27,15	41,73	10,40	1,68	100
Összes	16,20	26,61	43,83	11,30	2,12	100

14. TÁBLÁZAT

Tanév	Vallás								
	római katolikus	görög katolikus	református	evangélikus	görögkeleti	unitárius	izraelita	egyéb	összesen
LÁNYOK									
1908/09	40,52	0,00	6,90	3,45	3,45	0,86	44,83	0,00	100
1909/10	29,57	1,74	11,30	6,96	3,48	0,87	46,09	0,00	100
1910/11	36,97	0,84	9,24	8,40	3,36	0,00	41,18	0,00	100
Összesen	35,71	0,86	9,14	6,29	3,43	0,57	44,00	0,00	100
FIÚK									
1908/09	43,23	4,44	14,47	9,32	4,07	0,84	23,64	0,00	100
1909/10	41,92	5,13	15,08	9,29	4,63	1,01	22,93	0,00	100
1910/11	44,80	4,40	14,93	8,96	4,98	0,76	21,15	0,02	100
Összesen	43,33	4,66	14,80	9,19	4,57	0,87	22,54	0,01	100

15. TÁBLÁZAT

A társadalom mely csoportjai küldték leányait középiskolába? A középiskolai tanulmányokat folytató lányok felekezeti megoszlására a sikeres érettségit tett középiskolai tanulók vallását közlő statisztikai adatokból következtethetünk.²²⁹ A lányok többsége – 1908/09–1910/11 között kb. 80%-a – római katolikus vagy izraelita volt. (ld. 15. táblázat) Feltűnő a zsidó vallásúak igen magas aránya (44%), ami messze meghaladta a zsidóság arányát a teljes népességben.²³⁰ Szembetűnővé válik a zsidóság túlreprezentáltsága a lányok körében akkor is, ha az érettségit tett fiúkhoz viszonyítunk. Az izraelitákon kívül csak az unitáriusok voltak a népesség egészéhez viszonyítva túlreprezentáltak az érettségit tett nők között. A többi felekezet alulreprezentált volt. Legkisebb mértékben az evangélikusok, legnagyobb mértékben pedig a görög katolikusok és a görögkeletiek. Az utóbbiak alacsony aránya azzal magyarázható, hogy e felekezetek műveltségi szintje igen alacsony volt. A kevésbé művelt társadalmi csoportok pedig a nők iskolázására is kevés gondot fordítottak. Fordítva is igaz ez. Mint láttuk, a gimnazista lányok között az izraeliták alkották a legnagyobb csoportot, rájuk pedig általában is az iskolázottság magas foka volt jellemző.

Karády Viktor szerint az izraeliták mellett az evangélikusok voltak a másik „túliskolázott” felekezeti csoport.²³¹ Sajátos módon ez a lány gimnazisták esetében nem figyelhető meg, az evangélikusok nem voltak túlreprezentálva a középiskolás lányok között. Szerepet játszhatott ebben az, hogy az evangélikusok szétszórtan, főleg vidéken éltek, urbanizációjuk alacsony mértékű volt, így az evangélikus lányok számára nehézséget jelentett a leánygimnáziumba való eljutás. A zsidók magas arányához pedig többek között hozzájárulhatott az is, hogy e felekezet körében igen nagy volt a városban élők aránya, s különösen sokan laktak Budapesten.²³²

A középiskolai tanulmányokat folytató nők túlnyomó többsége magyar anyanyelvű volt,²³³ képviseljük messze meghaladta a magyarok népességen belüli arányát.²³⁴ Érthetőbbé válik dominanciájuk, ha figyelembe vesszük, hogy a leány középiskolások között igen jelentős mértékben képviseltette magát az

229 Példaként az 1908/09–1910/11-es időszakot vizsgálom, ekkor ugyanis már nagyobb számban tettek nők érettségit, de még nem volt érezhető a háború hatása.

230 A felekezetek népességen belüli aránya 1910-ben: római katolikus: 49,3%, görög katolikus: 11%, református: 14,3%, evangélikus: 7,1%, görögkeletiek: 12,8%, unitárius: 0,4%, izraelita: 5%, egyéb: 0,1%. (HANÁK, 1983. 420.)

231 KARÁDY, 1997b.

232 1910-ben a zsidóság 50,8%-a volt városi lakos, Budapesten az izraeliták 25%-a élt. (KARÁDY, 1997c.)

233 A sikeres érettségit tett gimnáziumi leánytanulók anyanyelve 1908/09–1910/11 között: magyar: 94,4%, német: 2,3%, szlovák: 0%, román: 0,8%, rutén: 0%, horvát: 0,3%, szerb: 2,3%. (Adatok forrása: MŰÉ megfelelő kötetei)

234 Magyarország (Horvátország és Fiume nélkül) népességének anyanyelve 1910-ben: magyar: 54,56%, német: 10,44%, szlovák: 10,68%, román: 16,18%, ruszin: 2,55%, horvát: 1,00%, szerb: 2,53%, egyéb: 2,05% (GYÁNI – KÖVÉR, 1998. 134.)

235 Hanák Péter szerint a tisztviselő-értelmiségi rétegen belül 82% volt a magyarok aránya. (HANÁK, 1983. 456.)

értelmiségi-tisztviselő réteg, körükben pedig a magyarok aránya jóval felülmúlta népességen belüli arányukat.²³⁵ Az összes többi anyanyelvi csoport alulreprezentált volt, legnagyobb mértékben a románok. Szlovákokat és ruszinokat pedig egyáltalán nem is találunk a leánytanulók között. A románok alacsony aránya és az a tény, hogy ruszin nők nem jártak középiskolába megfelel e két nemzetiség általánosan alacsony műveltségi szintjének.²³⁶ A szlovákok aránya viszont igen alacsony volt ahhoz képest, hogy alfabetizációs szintjüket tekintve a német és a magyar anyanyelvűek után a harmadik helyen álltak. Ez a nemzetiség nemcsak a lány, hanem a fiú középiskolások között is nagyon alulreprezentált volt. Összefüggőhet e jelenség azzal, hogy a szlovákság körében igen erőteljes volt az asszimiláció. Hasonló okokkal magyarázható a német anyanyelvűek népességen belüli súlyukhoz képest alacsony aránya is. E jelenség másik oldalán pedig a magyarok túlreprezentáltsága nyilván az asszimiláció okozta nyereségből is adódott. Ennek jelentősége mindenképpen nagy volt, hiszen az asszimiláció különösen előrehaladott volt azokban a társadalmi rétegekben, amelyekből a leány gimnazisták többsége kikerült. A sikeres érettségit tett fiú gimnazisták körében kevésbé volt erőteljes a magyarság dominanciája, mint a lányoknál, nagyobb arányban képviseltette magát viszont a többi nemzetiség, kivéve a szerbeket és a horvátokat.²³⁷

A Magyar Statisztikai Évkönyv sajnos nem közölt adatokat a középiskolák leánydiákságának társadalmi összetételére vonatkozóan, ezért az ONE leánygimnáziumának adataira támaszkodom. Az iskola értesítője ugyanis rendszeresen közölt statisztikákat az ott tanuló lányok édesapjának, illetve gyámjának polgári állásáról. 1908/09-től a korábbiól eltérő kategóriákat alkalmaztak, ezért az adatokat két táblázatban foglaltam össze.²³⁸ (ld. 16–17. táblázat)

Az ONE leánygimnáziumának növendékei legnagyobb számban értelmiségi és tisztviselő családokból kerültek ki. 1896/97–1907/08 között a tanulók 56,3%-ának apja (illetve gyámja) volt értelmiségi (orvos, tanár, ügyvéd, pap stb.), köztisztviselő vagy magántisztviselő. Különösen az értelmiségi családokból érkezett sok leány – 1896/97–1907/08 között a tanulók 31,2%-a, 1908/09–1916/17 között 26,7%-a – a leánygimnáziumba. Az értelmiségi és tisztviselő réteg mellett a másik jelentős csoportot a kereskedők alkották, ebbe a kategóriába az első vizsgált időszakban a szülők 17,5%-a tartozott.

A kategóriák különbözősége miatt nehéz az adatokat összevetni. A legfőbb problémát a magántisztviselő kategória eltűnése okozza. Ők az 1908/09–1916/17 közötti statisztikákban bizonyára az őstermelő, kereskedelmi és ipari alkal-

236 Az írni-olvasni tudók aránya 1900-ban a ruszinok (14,8%) és a románok (20,4%) között volt a legalacsonyabb. (*A magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása*. 10. rész. Budapest, 1909. 164.)

237 A sikeres érettségit tett gimnáziumi fiútanulók anyanyelve 1908/09–1910/11 között: magyar: 86,9%, német: 4,1%, szlovák: 1%, román: 6,1%, rutén: 0,05%, horvát: 0,2%, szerb: 1,2%, egyéb: 0,4% (Adatok forrása: *MSÉ* megfelelő kötetei)

238 Az 1898/99-es tanévre vonatkozóan az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziuma értesítőjében közölt adatok nyilvánvalóan tévesek, ezért ezeket kénytelen voltam kihagyni a vizsgálatból.

Tanév												
Szülő polgári állása	1896 1897	1897 1898	1899 1900	1900 1901	1901 1902	1902 1903	1903 1904	1904 1905	1905 1906	1906 1907	1907 1908	Össz.
Abszolút szám												
Őstermelő	7	11	26	32	18	19	20	24	12	28	13	210
Nagyiparos	3	2	9	12	18	28	27	27	32	32	17	207
Kisiparos	1	3	3	3	6	4	4	9	7	1	3	44
Iparos alkalmazott	1	0	1	2	0	6	5	3	2	4	1	25
Kereskedő és vállalkozó	13	28	43	58	59	61	66	65	63	65	63	584
Köztisztviselő	17	29	55	42	64	52	76	55	66	60	59	575
Magántisztviselő	6	21	35	28	34	21	23	22	19	23	27	259
Katona	2	3	4	4	5	7	8	9	7	3	6	58
Értelmiség	21	30	84	90	100	123	123	117	123	133	95	1039
Magánzó	11	20	24	31	26	30	23	37	50	34	42	328
Összesen	82	147	284	302	330	351	375	368	381	383	326	3329
Arány (%)												
Őstermelő	8,54	7,48	9,15	10,60	5,45	5,41	5,33	6,52	3,15	7,31	3,99	6,31
Nagyiparos	3,66	1,36	3,17	3,97	5,45	7,98	7,20	7,34	8,40	8,36	5,21	6,22
Kisiparos	1,22	2,04	1,06	0,99	1,82	1,14	1,07	2,45	1,84	0,26	0,92	1,32
Iparos alkalmazott	1,22	0,00	0,35	0,66	0,00	1,71	1,33	0,82	0,52	1,04	0,31	0,75
Kereskedő és vállalkozó	15,85	19,05	15,14	19,21	17,88	17,38	17,60	17,66	16,54	16,97	19,33	17,54
Köztisztviselő	20,73	19,73	19,37	13,91	19,39	14,81	20,27	14,95	17,32	15,67	18,10	17,27
Magántisztviselő	7,32	14,29	12,32	9,27	10,30	5,98	6,13	5,98	4,99	6,01	8,28	7,78
Katona	2,44	2,04	1,41	1,32	1,52	1,99	2,13	2,45	1,84	0,78	1,84	1,74
Értelmiség	25,61	20,41	29,58	29,80	30,30	35,04	32,80	31,79	32,28	34,73	29,14	31,21
Magánzó	13,41	13,61	8,45	10,26	7,88	8,55	6,13	10,05	13,12	8,88	12,88	9,85
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

mazottak között szerepelnek. Részben ez magyarázhatja a kereskedő és iparos kategóriákban tapasztalható növekedést, mely a kereskedők esetében igen jelentős volt (képviselőjük csaknem megkétszereződött). Az iparban tevékenykedőknél kisebb mértékű volt a növekedés.

A magántisztviselő kategória megszűnése miatt az értelmiségi-tisztviselő réteg arányának változása sem határozható meg pontosan. Ez a csoport mindenestre továbbra is domináns maradt, a magántisztviselők nélkül is 37,4%-ot tett ki. Ugyanakkor azonban azt látjuk, hogy a köztisztviselők aránya jelentősen (17,3%-ról 10,7%-ra), az értelmiségé pedig valamivel kisebb mértékben (31,2%-ról 26,7%-ra) csökkent.

Az 1908/09–1916/17 között készült statisztikák a nagy foglalkozási kategóriákon belül kisebb csoportokat is megkülönböztetnek. A szülők 10,3%-a tartozott

Szülő polgári állása	1908		'09		'10		'11		'12		'13		'14		'15		'16		Össze- '17 sen							
	1908	'09	'10	'11	'12	'13	'14	'15	'16	'17	'18	'19	'20	'21	'22	'23	'24	'25	'26	'27	Össze- sen					
Abszolút szám																										
Arány (%)																										
Östermelő	13	0	2	0	2	5	1	1	1	2	5	1	1	1	2	26	4,3	0	0,87	0	0,69	1,44	0,26	0,22	0,31	0,83
Östermelő nagybirtokos	4	4	2	4	9	1	7	10	18	59	1,32	1,86	0,87	1,49	3,11	0,29	1,79	2,21	2,77	1,88						
Östermelő középbirtokos	2	0	1	0	0	0	1	8	7	19	0,66	0	0,43	0	0	0,26	1,77	1,08	0,6							
Östermelő kisbirtokos	3	2	3	6	8	8	5	6	6	47	0,99	0,93	1,3	2,23	2,77	2,3	1,28	1,33	0,92	1,49						
alkalmazott	14	9	12	7	3	11	8	8	30	102	4,64	4,19	5,22	2,6	1,04	3,16	2,05	1,77	4,62	3,24						
Nagyiparos v. vállalkozó	5	4	9	18	17	9	21	22	32	137	1,66	1,86	3,91	6,69	5,88	2,59	5,37	4,87	4,92	4,35						
Kisiparos v. vállalkozó	3	8	18	25	14	31	22	30	30	181	0,99	3,72	7,83	9,29	4,84	8,91	5,63	6,64	4,62	5,75						
Nagykereskedő v. vállalkozó	30	12	17	14	12	23	17	20	50	195	9,93	5,58	7,39	5,2	4,15	6,61	4,35	4,42	7,69	6,2						
Kiskereskedő v. vállalkozó	18	19	17	34	37	22	45	50	90	332	5,96	8,84	7,39	12,6	12,8	6,32	11,5	11,1	13,8	10,6						
Kereskedelmi alkalmazott	11	26	23	40	44	35	80	90	150	499	3,64	12,1	10	14,9	15,2	10,1	20,5	19,9	23,1	15,9						
Közisztviselő	67	16	30	25	42	48	29	30	50	337	22,2	7,44	13	9,29	14,5	13,8	7,42	6,64	7,69	10,7						
Pap és tanár	11	9	12	17	18	23	26	29	30	175	3,64	4,19	5,22	6,32	6,23	6,61	6,65	6,42	4,62	5,56						
Más értelmiségi	71	78	58	44	60	88	76	95	95	665	23,5	36,3	25,2	16,4	20,8	25,3	19,4	21	14,6	21,1						
Katonai	3	6	11	10	5	10	13	13	15	86	0,99	2,79	4,78	3,72	1,73	2,87	3,32	2,88	2,31	2,73						
Magánzó	43	22	14	10	17	29	37	37	40	249	14,2	10,2	6,09	3,72	5,88	8,33	9,46	8,19	6,15	7,91						
v. nyugdíjas	4	0	1	15	1	5	3	3	5	37	1,32	0	0,43	5,58	0,35	1,44	0,77	0,66	0,77	1,18						
Egyéb	302	215	230	269	289	348	391	452	650	3146	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100					

a nagybirtokos, nagykereskedő, nagyiparos kategóriába. Jóval nagyobb volt a közép- és kisbirtokosok, kiskereskedők, kisiparosok aránya (17,4%), az őstermelésben, iparban, kereskedelemben alkalmazottaké pedig még több, 23,1%. Az alkalmazottak magas arányának fő oka az lehetett, hogy a magántisztviselőket is ide sorolták.

Az iparban tevékenykedők esetében össze tudjuk hasonlítani az 1896/97–1907/08-as és az 1908/09–1916/17-es időszakot. Azt látjuk, hogy a nagyiparosok aránya kb. felére esett vissza, míg a kisiparosoké több mint háromszorosára, az ipari alkalmazottaké csaknem nyolcszorosára nőtt. Mint már említettem, az utóbbi csoport arányának növekedésében bizonyára nagy szerepet játszott a magántisztviselők ide sorolása. Az alkalmazottakat figyelmen kívül hagyva is szembevetendő azonban a nagyiparosok arányának csökkenése, és a kisiparosok arányának növekedése. Ez a tendencia az abszolút számokban is megragadható. Mindezek alapján némi arányeltolódást feltételezhetünk az ONE leánygimnáziuma diákságának szociális összetételében a kisebb egzisztenciák javára.

Feltehetően nem voltak jelentős különbségek a társadalmi összetétel tekintetében az ONE leánygimnáziumának tanulói és a többi leány középiskolás között. A középiskolás lányok tehát főleg értelmiségi és tisztviselő családokból érkeztek. Melléjük a kereskedők leányai alkották a legnagyobb csoportot. Az első világháború elejére némi arányeltolódás mehetett végbe a szülők társadalmi állásában a kisebb egzisztenciák javára.

3. A magyar leányoktatás helyzete nemzetközi összehasonlításban

A 19. század utolsó harmadában Magyarországhoz hasonlóan a legtöbb európai állam is biztosította lányok számára az elemi oktatást.²³⁹ Korántsem volt viszont természetes a nők ennél magasabb szintű képzése. Így például Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban, Angliában és Ausztriában az 1860-as évek végéig nem léteztek államilag vagy az önkormányzatok által finanszírozott magasabb leányiskolák.²⁴⁰ Akárcsak Magyarországon, más európai országokban is a század utolsó harmadában került napirendre a nők középfokú képzésének biztosítása. Az eleminél magasabb szintű leányoktatás megszervezésében mindenütt kiemelkedő szerepet játszottak a nőegyesületek, melyek nemcsak kérvényekkel bombázták az illetékes hatóságokat, hanem maguk is számos leányiskolát hoztak létre. Mivel Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, és oktatási rendszere a porosz/osztrák mintát követte, a továbbiakban elsősorban Németországgal és Ausztriával vetem össze a hazai helyzetet.

Magyarországhoz hasonlóan az előbb említett két országban is a középfokú leányoktatás alapintézménye a felsőbb leányiskola típusú iskola (höhere Töchterschule, höhere Mädchenschule) volt. Ez a kifejezetten lányok számára

²³⁹ ANDERSON – ZINSSER, 1995. 216.

²⁴⁰ ALBISETTI, 1993. 19.

létrehozott iskolatípus mindhárom országban a nőiesség kifejlesztését, a lányok női hivatásukra való felkészítését tartotta céljának. Ennek megfelelően az élő nyelvek oktatását helyezte előtérbe a klasszikus nyelvek helyett, és jóval kevesebb figyelmet fordított a természettudományos tárgyak oktatására, mint a fiúközépiskolák.

A magyar állammal ellentétben Németországban és Ausztriában a kormányzat igen csekély érdeklődést mutatott a magasabb leányoktatás iránt. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a magyar kormány sem csupán a leányoktatás iránti elkötelezettségéből, hanem inkább azért támogatta a felsőbb leányiskolákat, mert tőlük a nemzeti szellem terjesztését várta. Németországban és Ausztriában a magasabb leányiskolák túlnyomórészt magániskolák voltak: egyesületi és egyházi fenntartásúak, valamint magánszemélyek által működtetett intézmények. Az első magasabb képzést nyújtó világi magániskola nők számára Ausztriában 1861-ben – tehát nyolc évvel az ONE leányiskolája előtt –, a német felsőbb leányiskolák mintájára jött létre.²⁴¹ Németországban már a 19. század első felétől alakultak ilyen iskolák. Mivel a kormányzat kevésbé volt hajlandó részt venni a felsőbb leányoktatás fejlesztésében, igen fontos szerep jutott a különböző nőegyesületeknek, mint például az *Allgemeiner Deutscher Frauenverein*, a *Lettenverein*, Ausztriában a *Frauen-Erwerb-Verein*²⁴² vagy a *Verein für erweiterte Frauenbildung*.

Egységes állami szabályozás hiányában a felsőbb leányoktatás ezekben az országokban meglehetősen változatos képet mutatott: különbözött az egyes iskolákban a képzés időtartama és a tananyag is. Ausztriában a magasabb képzést nyújtó leányiskolák általában 3/6 évesek voltak. Németországban fokozta a sokszínűséget, hogy az egyes német államok iskolarendszere különbözött (még az egységes Németország létrehozása után is). Poroszországban például 9 vagy 10 éves volt a „höhere Mädchenschule”, mely magában foglalta az elemi iskolát is, a lányok 6-16 éves korban látogatták. Badenben, mely a nők felsőbb oktatása iránt legnyitottabb német állam volt, hét évig tartott a felsőbb leányiskolai tanfolyam, ide a három elemi osztály elvégzése után kerültek a diákok, tehát 9/16 éves korukban látogatták ezt az iskolát. Képzési idejét tekintve a bajorországi „höhere Mädchenschule” állt legközelebb a magyar felsőbb leányiskolához, ide a négy elemi elvégzése után hat évig jártak a lányok.²⁴³

A felsőbb leányoktatás első állami szabályozására és egységesítésére Ausztriában 1900-ban került sor. Az ún. ideiglenes szabályzat (provisorisches Statut) a középfokú leányoktatás egyetlen államilag elismert intézményévé a leánylíceumot tette (Mädchenlyzeum).²⁴⁴ Ez az iskolatípus közel állt a magyarországi felsőbb leányiskolához. Hasonló volt a képzés időtartama (10–16 éves korúak-

241 FLICH, 1992. 69–70.

242 Az egyesület 1871-ben állított fel leányiskolát (höhere Bildungsschule für Mädchen) Bécsben. Az intézmény előbb négy (12–16 éveseknek), majd hat osztályos volt, 1902-től pedig négy éves gimnáziumi tanfolyammal bővült. (FLICH, 1992. 69–70.)

243 EHRICH, 1996.

244 SIMON, 1997. 185.

nak) és célja is. Mindkét iskolatípus színvonalát tekintve a polgári és a gimnázium között helyezkedett el. Lényeges különbség volt, hogy a líceum érettségivel zárult, amely azonban csak arra jogosított, hogy birtokosa rendkívüli hallgatóként beiratkozzon a bölcsészkarra. E rendelkezés célja elsősorban az volt, hogy biztosítsa a leánylíceumok tanárellátását. A bölcsészettudományi karon rendkívüli hallgatóként elvégzett három év után ugyanis a hallgatók tanári vizsgát tehettek, mely jogosította őket a leánylíceum összes osztályában való tanításra.²⁴⁵ A magyar felsőbb leányiskola ezzel szemben egyáltalán nem tette lehetővé a beiratkozást az egyetemre, még rendkívüli hallgatóként sem. Az 1911/12-es tanév elején 66 nyilvánossági joggal rendelkező leánylíceum működött a Monarchia osztrák felében, tanulóik száma 11.286 fő volt.²⁴⁶ Ez jóval meghaladta a magyarországi felsőbb leányiskolák számát és tanulólétszámát.

Poroszországban 1908-ban került sor a középfokú leányoktatás teljes reformjára és egységesítésére. A magasabb leányoktatás alapintézménye a 10 osztályos leánylíceum lett (6–16 évesek számára). E fölé szervezték a felső líceumot (Oberlyzeum), melynek két típusa volt: a két éves, női hivatásra felkészítő ún. Frauenschule és a négy évfolyamos felsőbb tanítónői szeminárium (Höheres Lehrerinnenseminar), mely a leánylíceum alsó és középső tagozata számára képzett tanítóknőket. A továbbtanulni szándékozóknak lehetővé tették az érettségi megszerzését is, az erre törekvők a líceum 6., illetve 7. osztálya fölé szervezett Studienanstaltban tanulhattak tovább.²⁴⁷

Az 1908-as porosz reform után a legtöbb német állam az új porosz rendszerhez igazította leányoktatását. Hatással volt ez a rendelkezés a leányoktatás újrászabályozására Ausztriában is, amire 1912-ben került sor. A „Normalstatut” a leány-középiszkola két típusát hozta létre, melyek közös alapon nyugodtak. A 10–14 évesek által látogatott négy éves egységes alsó tagozat után a képzés kettéágazott, a lányok vagy a három éves felső líceumban, vagy a teljes értékű érettségit nyújtó négy éves reform-reálgimnáziumi ágban folytatták tanulmányaikat.²⁴⁸ A legtöbb eddigi leánylíceum az utóbbi lehetőséget választotta.²⁴⁹

Nem nehéz felfedezni a hasonlóságot az 1908-as porosz, az 1912-es osztrák és az 1916-os magyar leány-középiszkolai reform között. Mindhárom hasonló elveket követett, egységes alapra több – köztük érettségit nyújtó – ágazatot épített. A magyar reform kidolgozói bizonyára jól ismerték a két külföldi példát.

Magyarországhoz hasonlóan az állam Ausztriában és Németországban is a felsőbb leányiskolát szánta a középfokú leányoktatás színterének, a továbbtanulásra jogosító leányiskolák felállítását csak igen korlátozott mértékben tartotta szükségesnek, illetve támogatta. Az első egyetemi tanulmányokra felkészítő tanfolyamot mindhárom országban a nőmozgalom hozta létre.

245 ALBISETTI, 1993. 21.

246 LAUBE, 1930. 123.

247 EHRICH, 1996. 132.

248 A reform-reálgimnázium 1908 óta létezett, itt nem tanultak se latint, se görögöt.

249 ALBISETTI, 1993. 22. A rendelkezés lehetőséget nyújtott egységes nyolc osztályos reform-reálgimnázium felállítására is.

Németországban a Helene Lange által 1889-ben Berlinben alapított „Realkurse” jelentette a nők számára az első intézményes felkészülési lehetőséget az érettségire. Ezt a svájci érettségire felkészítő tanfolyamot 1893-ban átszervezték, ettől kezdve „Gymnasialkurse” néven a német érettségire készített föl négy év alatt. A felvétel feltétele a felsőbb leányiskola elvégzése volt. A kurzus hallgatói először 1896-ban tettek érettségit egy berlini fiúgimnáziumban.²⁵⁰ Hamarosan más német városokban is létrejöttek hasonló tanfolyamok, 1906-ig 20 ilyen kurzus indult be.²⁵¹ Az első németországi leánygimnázium is a nőmozgalomnak köszönhető létrejöttét. A *Verein Frauenbildungs-Reform* alapította iskola 1893-ban nyílt meg Karlsruheban. Bár a szervezők a fiúgimnáziumnak megfelelő leány-középiskolát kívántak felállítani, a kilenc éves fiúgimnáziummal szemben ez csak hat évfolyamos volt. 1906-ig 11 ilyen típusú iskola nyílt meg Németországban.²⁵² 1900-ban 240 fő – tehát kevesebb, mint Magyarországon – látogatott érettségire előkészítő magántanfolyamot vagy iskolát Németországban, számuk 1904-re már 800-ra nőtt.²⁵³

A Monarchiában az első továbbtanulásra felkészítő iskolát 1890-ben nyitották meg Prágában. Ez a Minerva Egylet alapította iskola volt Nyugat- és Közép-Európa első leánygimnáziuma.²⁵⁴ A szűkebb értelemben vett Ausztriában az első leánygimnázium 1892-ben jött létre Bécsben, alapítója a *Verein für erweiterte Frauenbildung* volt. Az iskolába a polgári elvégzése után, 14 éves korban kerültek a lányok, és hat évig tanultak itt. A leánygimnázium diákjai 1898-ban tettek először érettségit, ekkor még egy bécsi fiúgimnáziumban. Az iskola 1903-ban kapta meg a nyilvánossági jogot.²⁵⁵

Akárcsak Magyarországon, Ausztriában és Németországban is kétféle elképzelés állt szemben a leány-középiskolák ügyében. Az egyik szerint a lányok középiskolai oktatását a fiú-középiskolák mintájára kell megszervezni. Ennek jegyében született meg az ONE leánygimnáziuma Budapesten, a bécsi és a németországi leánygimnáziumok.²⁵⁶ A másik elképzelés a felsőbb leányiskolával kapcsolatban kívánta megoldani a nők felkészítését az egyetemi tanulmányokra. Magyarországon a felsőbb leányiskola 4. osztálya fölé szerveztek négy éves gimnáziumi tanfolyamot. Ausztriában 1900 után több helyen a felsőbb leányiskola fölé szerveztek gimnáziumi tanfolyamot, majd az 1912-es leány-középiskolai reform a magyarországihoz hasonló 4+4 osztályos megoldást vezetett be. Akárcsak Ausztriában és Magyarországon, a kormányzat Németor-

250 HEINSOHN, 1996. 151.

251 Közülük csak hét kapott állami vagy önkormányzati támogatást, 13 teljesen magánésszöközökből tartotta fenn magát. (HEINSOHN, 1996. 151.)

252 Közülük 5 volt magánkézben, 4 városi kezelésben, kettőt pedig vegyesen finanszíroztak. (HEINSOHN, 1996. 152.)

253 HEINSOHN, 1996. 153.

254 ALBISETTI, 1993. 22.; A prágai leánygimnáziumra ld. VOLET-JEANNERET, Helena: *La femme bourgeoise à Prague 1860–1895. De la philanthropie à l'émancipation*. Lausanne, 1988

255 A bécsi leánygimnázium 1920-ig nem részesült állami támogatásban. (ALBISETTI, 1993. 23.)

256 Bár a szervezők fiúk és lányok azonos képzését kívánták megvalósítani, a bécsi és a németországi leánygimnáziumok képzési ideje a fiúgimnáziumokénál rövidebb volt.

szágban is ezt az elképzelést támogatta: az 1908-as porosz reform a leánylíceumra építette rá az érettségit nyújtó Studienanstaltot. A Studienanstaltnak három típusa volt: az öt éves felső reáliskola, ami a 8. osztály után ágazott el a leánylíceumból, valamint a 7. osztály után a leánylíceumtól elváló egyaránt hat éves gimnáziumi és reálgimnáziumi formák. Az utóbbi két típus abban különbözött, hogy a reálgimnáziumban csak latint tanultak, míg a gimnáziumban görögöt is.²⁵⁷

A Studienanstalt intézményét a legtöbb német állam átvette Poroszországtól. 1913-ban Németországban már 71 Studienanstalt működött, közülük 51 a reálgimnáziumi, 11 a felső reáliskolai, 9 pedig a gimnáziumi típushoz tartozott.²⁵⁸ Csak Poroszországban 1909-ben 22, 1914-ben 43 Studienanstaltot találunk. A legtöbb ilyen típusú iskola önkormányzati kezelésben volt.²⁵⁹

Ausztriában 1900/01-ben még csak 156 fő tanult leánygimnáziumban.²⁶⁰ Az 1912-es reform után nőtt meg jelentősen a teljes értékű érettségit adó leányiskolák száma. 1917-ben 16 leánygimnázium, illetve gimnáziumi tanfolyam működött. Ezek főleg reálgimnáziumok és reform-reálgimnáziumok voltak.²⁶¹ Mint láttuk, Magyarországon 1918-ban ennél több, 31 gimnáziumi tagozattal rendelkező leány-középiskola és két önálló leánygimnázium volt.

A három vizsgált ország közül először Ausztriában kapták meg nők a jogot érettségi letételére. 1872-ben miniszteri rendelet engedélyezte, hogy nők magántanulóként, a férfiakkal azonos feltételek mellett, valamely fiúiskolában érettségit tegyenek. 1878-ban azonban korlátozták ezt a lehetőséget, a nőknek kiadott érettségi bizonyítványokba ettől kezdve nem kerülhetett be az a záradék, mely szerint a bizonyítvány egyetemi tanulmányokra jogosít.²⁶² Csak 1901-től kaptak nők olyan érettségi bizonyítványt, melyben ismét szerepelt a továbbtanulásra jogosító záradék.²⁶³ Magyarországon – mint láttuk – nők csak 1883-tól tehettek érettségit, de a kapott bizonyítvány teljes értékű volt (legalábbis elméletileg, hiszen 1895-ig így sem iratkozhattak be nők rendes hallgatóként az egyetemre). Németországban az első érettségi vizsgára csak 1895-ben került sor. Az egyes német államok különböző időpontokban adták meg a nőknek ezt a lehetőséget, Poroszország például 1896-ban.²⁶⁴ Németországban tehát később kaptak a nők jogot érettségi letételére, viszont ezután (sőt már ezelőtt) gyorsan kialakultak az érettségire való felkészülés intézményes lehetőségei. Nemcsak magán-kezdeményezések tették ezt lehetővé, hanem az eddig késlekedő állam is viszonylag gyorsan hajlandó volt lépéseket tenni. Az érettségiző nők száma Poroszországban 1913-ban 228 fő volt, tehát kb. annyi, mint Magyarországon, az 1908-as reformot követően azonban igencsak megugrott: 1915-ben, amikor a Studienanstaltokban az első érettségik zajlottak, már 612 volt.²⁶⁵ Ez a folya-

257 EHRICH, 1996. 133.

258 HEINSOHN, 1996. 153.

259 HUEKAMP, 1996. 49.

260 STEIBL, 1987. 10.

261 FLICH, 1992. 97.

262 Uo. 83.

263 STEIBL, 1987. 8.

264 HEINSOHN, 1996. 154.

265 HUEKAMP, 1996. 50.

mat a másik két országban jóval tovább húzódtott. Németországhoz hasonlóan Ausztriában az érettségire felkészítő első intézmények már az egyetem megnyitása előtt létrejöttek. Magyarországon azonban erre csak a nők felsőfokú tanulmányainak engedélyezése után került sor, amiben része volt a közoktatási kormányzat ellenállásának. A magyar állam szerepe meglehetősen ambivalens volt. Németországgal és Ausztriával ellentétben jelentős mértékben hozzájárult a felsőbb leányiskolák létrehozásához, a másik két országnál korábban engedélyezte nők egyetemi tanulmányait, támogatótt néhány leánygimnáziumi tanfolyamot, sőt az ONE leánygimnáziumát is, a középfokú leányoktatás szabályozására, az érettségit nyújtó képzési forma integrálására azonban csak azoknál később volt hajlandó.

4. Összefoglalás

A leányoktatás terén az előző korszakhoz képest rendkívül nagy előrelépés történt a dualizmus időszakában Magyarországon. Általánosan elfogadottá vált a vélemény, hogy a nőknek is szüksége van műveltségre. A többség ugyan csak annyiban tartotta szükségesnek a nők iskolázását, amennyiben ez elősegítette „női hivatásuk” jobb betöltését, a társadalom felsőbb rétegeiben azonban megjelent a nők magasabb szintű oktatásának igénye is. A modernizáció előrehaladása mellett az a törekvés játszott ebben szerepet, hogy a művelt középosztály leányainak társadalmi állásuknak megfelelő kereseti lehetőségeket biztosítsanak.

A népoktatási törvénynek köszönhetően jelentősen megnőtt az elemibe járó lányok száma, ami elsősorban az alsóbb néprétegek körében emelte a nők műveltségi szintjét. A középosztály alsó rétegei már nem elégedtek meg az elemi fokú képzéssel, hanem leányaikat polgári iskolába járatták. A középosztály jobb módú és műveltebb rétege pedig felsőbb leányiskolába küldte leányait, ezek száma a századfordulóra jelentősen megnőtt. A felsőbb leányiskola ugyan magasabb szintű képzést nyújtott, mint a polgári, de nem érte el a középiskola szintjét. Az 1890-es évekre kialakult az igény – elsősorban a társadalom felső rétegeiben – a fiú-középiskoláknak megfelelő műveltséget és érettségit nyújtó iskolák iránt is. A múlt század végén különböző koncepciók (felsőbb leányiskola továbbfejlesztése, leánygimnázium) léteztek a kor követelményeinek megfelelő, egyetemi tanulmányokra is előkészítő leány-középiskola megteremtéséről, melynek létrehozását sürgetővé tette az egyetem bölcsészettudományi és orvosi kara, valamint a gyógyszerészeti tanfolyam megnyitása nők számára. Létrejött ugyan az ONE leánygimnáziuma és néhány felsőbb leányiskola fölé szervezett gimnáziumi tanfolyam, a probléma kielégítő megoldására mégsem került sor.

A jelentős fejlődés ellenére még mindig csak a lányok kis része látogatta az elemi meghaladó szintű iskolákat, közülük a legtöbben polgáriba jártak. Ez az iskolatípus olcsósága és a többi középfokú leányiskolánál gyakorlatiasabb jellege miatt örvendett nagy népszerűségnek. Ennél magasabb szintű iskolába (tanítónőképző, felsőbb leányiskola, középiskola) csak néhány ezer leány járt.

A leányoktatás fejlesztésében úttörő szerepet játszottak a társadalmi kezdeményezések. Mindenekelőtt a nőmozgalom ilyen irányú erőfeszítéseit kell megemlítenünk. Felismerték a társadalomban kialakuló új igényeket, és javaslatokkal, sőt mintákkal is szolgáltak ezek kielégítésére. Különösen az ONE tevékenységét kell kiemelnünk. Ennek a szervezetnek köszönhetjük az első népiskolánál magasabb szintű leányiskola és az első leánygimnázium létrehozását is.

Az iskolák fontos szerepet játszottak a férfi és női társadalmi szerepekre való szocializációban. A közölt tudásanyag nemek szerint különböző volt, a fiúkat és a lányokat eltérő társadalmi feladataikra kívánták felkészíteni, és az ezek betöltéséhez szükséges – a korabeli felfogás szerint természetes – férfi és női tulajdonságokat kifejleszteni. Az iskolák hierarchiájában felfelé haladva egyre inkább érvényre jutott a nem-specifikus jelleg. Fiúk és lányok oktatása az elemi szintjén vált el legkevésbé. Minél magasabb szintű volt az iskola, annál inkább különbözött a tananyag, a képzési idő és a megszerezhető képesítés férfiak és nők esetében.

Az oktatás intézményrendszerében is nyomon követhető ez a jelenség. A népoktatás szintjén (elemi, felső népiskola, polgári, tanítónőképző) fiúk és lányok ugyanazokat az iskolatípusokat látogatták. E szint fölött azonban a lányok számára teljesen új típusú iskolát hoztak létre. A nők középfokú képzésének színteréül szánt felsőbb leányiskolának nem volt megfelelője a fiúiskolák között, ezt kifejezetten a nők számára hozták létre. Itt jutottak leginkább kifejezésre a nőneveléssel szemben támasztott speciális követelmények. A nők felsőfokú tanulmányokra való felkészítése is másképp történt, mint a fiúké. Egyetlen nyolcosztályos leánygimnázium működött csak Magyarországon, de ezt is bizonyos fokig a nő speciális tulajdonságaihoz és hivatásához igazították. A felsőbb leányiskolák fölél szervezett gimnáziumi tanfolyamok pedig a középiskolai képzés felemás formáját jelentették, hiszen a más céllal létrehozott felsőbb leányiskolára épülve – tehát megfelelő előtanulmányok nélkül – próbálták a növendékekkel a középiskola tananyagát elsajátíttatni, ráadásul a fiú-középiskola tanulmányi idejénél jóval rövidebb idő alatt.

Elsősorban tehát az oktatás középső szintjén tartották fontosnak, hogy felkészítsék a fiúkat és a lányokat eltérő társadalmi feladataikra, és kifejlesszék az ezek ellátásához szükséges tulajdonságokat. Az oktatás alsó szintjén kevésbé helyeztek súlyt erre. Ennek magyarázata abban kereshető, hogy a középfokú iskolákat főleg a középosztály gyermekei látogatták. A nemek társadalmi szerepéről és karakteréről vallott polgári felfogás pedig elsősorban a középosztályt hatotta át, a társadalom alsó rétegeiben jóval kevésbé érvényesült, így az alsóbb fokú oktatás céljait és eszközeit is kevésbé határozta meg.

Az állami oktatáspolitikai a nemek között kialakult társadalmi munkamegosztás fenntartására irányult. A kormányzat a polgári felfogásnak megfelelő női szerepre felkészítő iskolákat támogatta az eddigi rendet megbontani igyekvő, a valós társadalmi igényeket figyelembe vevő törekvésekkel szemben. Így a kormány a csak a női hivatásra felkészítő felsőbb leányiskolát kívánta a középfokú leányoktatás színterévé tenni. A fiú-középiskolákkal valóban azonos szintű tudásanyagot és képesítést nyújtó leánygimnáziumok létrehozását viszont nem, vagy csak igen korlátozott számban tartotta szükségesnek.

Felhasznált irodalom

ALBISETTI

- 1993 ALBISETTI, James C.: Mädchenerziehung im deutschsprachigen Österreich, im Deutschen Reich und in der Schweiz, 1866–1914. In: *Frauen in Österreich. Beiträge zu ihrer Situation im 19. und 20. Jahrhundert*. Szerk.: GOOD, David – GRANDNER, Margarete – MAYNES, Mary Jo. Wien–Köln–Weimar, 1993. 15–31.

ANDERSON – ZINSSER

- 1995 ANDERSON, Bonnie S. – ZINSSER, Judith P.: *Eine eigene Geschichte. Frauen in Europa*. 2. köt. Frankfurt am Main, 1995.

BOD – SZÉKELY

- 1898 BOD Péter–SZÉKELY István: *Női életpályák*. Budapest, 1898.

EHRICH

- 1996 EHRICH, Karin: Stationen der Mädchenschulreform. Ein Ländervergleich. In: *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. 2. köt. Szerk.: KLEINAU Elke – OPITZ, Claudia. Frankfurt–New York, 1996. 129–148.

EÖTVÖS

- 1892 EÖTVÖS K. Lajos: Leány-gimnázium, felsőbb leányiskola és tanítónőképzés. In: *Nemzeti Nénevelés*, 13. (1892) 10. sz. 411–417.

FÁBRI

- 1996 FÁBRI Anna: „A szép tiltott táj felé”. A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905). Budapest, 1996.

FELKAI

- 1994 FELKAI László: *Magyarország oktatásügye a millenium körüli években*. Budapest, 1994.

FELKAI – ZIBOLEN

- 1993 FELKAI László – ZIBOLEN Endre: *A magyar nevelés története*. 2. köt. Budapest, 1993.

FELMÉRI

- 1892 FELMÉRI Lajos: A leánygimnázium. In: *Nemzeti Nénevelés*, 13. (1892) 7. sz. 285–292.

FLICH

- 1992 FLICH, Renate: *Wider die Natur der Frau? Entstehungsgeschichte der höheren Mädchenschulen in Österreich, dargestellt anhand von Quellenmaterial*. Wien, 1992.

GYÁNI – KÖVÉR

- 1998 GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998.

GYÖRGY

- 1892 GYÖRGY Aladár: A női gymnázium, mint kulturszükséglet. In: *Nemzeti Nénevelés*, 13. (1892) 7. sz. 295–300.

HAMPELNÉ

- 1892 HAMPELNÉ PULSZKY Polyxéna: A nőkérdéshez. In: *Élet*, 2. (1892) 4. sz. 146–150.

HANÁK

- 1983 HANÁK Péter: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: *Magyarország története tíz kötetben*. Főszerk.: HANÁK Péter, szerk. MUCSI Ferenc. 7/1. köt. (1890–1918). Budapest, 1983.

HEINSOHN

- 1996 HEINSOHN, Kirsten: Der lange Weg zum Abitur: Gymnasialklassen als Selbsthilfeprojekte der Frauenbewegung. In: *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. 2. köt. Szerk.: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia. Frankfurt–New York, 1996. 149–160.

HOLLÓS

- 1909 HOLLÓS Károly: A polgáriiskolai tanítónőképzés rendezése. In: *Nemzeti Névelés*, 30. (1909) 6. sz. 241–249.

HUERKAMP

- 1996 HUERKAMP, Claudia: *Bildungsbürgerinnen: Frauen im Studium und in akademischen Berufen 1900–1945*. Göttingen, 1996.

HUGONNAI

- 1892 HUGONNAI Vilma, Dr.: Egy szavazat a leánygimnázium ügyében. In: *Élet*, 2. (1892) 12. sz. 441–442.

KARÁDY

- 1997a KARÁDY Viktor: A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása (1867–1910). In: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon. (1867–1945)*. Szerk.: HORVÁTH Ágota. Budapest, 1997. 169–194.

- 1997b KARÁDY Viktor: Felekezeti státus és iskolázási egyenlőtlenségek. In: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Szerk.: HORVÁTH Ágota. Budapest, 1997. 15–55.

- 1997c KARÁDY Viktor: A zsidó túliskolázás kérdése a történelmi Magyarországon. In: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Szerk.: HORVÁTH Ágota. Budapest, 1997. 75–92.

KATONA

- 1935 KATONA Lajosné Thuránszky Irén: *A Magyar Tanítónők Mária Dorothea Egyesületének félszázados története 1885–1935*. Budapest, 1935.

KÖTE

- 1994 KÖTE Sándor: Új művelődési eszmények az oktatásban a századelőn. In: *A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok 1890–1945*. Szerk.: LACKÓ Miklós. Budapest, 1994. 97–122.

LAUBE

- 1930 LAUBE, Grete: Mittelschulen. In: *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*. Szerk.: BRAUN, M. Wien, 1930. 123.

MAZSU

- 1980 MAZSU János: A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái. In: *Történelmi Szemle*, 1980. 2. sz. 289–308.

MÉSZÁROS

- 1991 MÉSZÁROS István: *Magyar iskolatípusok*. Budapest, 1991.

MÜLLER

- 2000 MÜLLER Ildikó: Nők iskolája. Az első magyar lánygimnázium oktatói és diákjai (1896–1917). In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Szerk.: BÓDY Zsombor – MÁTAY Mónika – TÓTH Árpád. Budapest, 2000. 202–226.

NAGYNÉ

- 1969 NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918)*. Budapest, 1969.

PUKÁNSZKY – NÉMET

- 1997 PUKÁNSZKY Béla – NÉMET András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1997.

SCHADT

- 1997 SCHADT Györgyné: A lányok alapfokú oktatásának története 1945-ig. In: *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk.: NAGY Beáta–S. SÁRDI Margit. Debrecen, 1997. 254–268.

SCHWARCZ

- 1938 SCHWARCZ Etel: *Nőnevelés és nőoktatás a XIX. században Magyarországon*. Debrecen, 1938.

SEBESTYÉN

- 1898 SEBESTYÉN Gyula: Felsőbb leányiskolai törvény. In: *Nemzeti Nőnevelés*, 19. (1898) 5. sz. 194–199.

SEBESTYÉNNÉ

- 1903 SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona: Az „Erzsébet Nőiskola” múltja és jelene. In: *Nemzeti Nőnevelés*, 24. (1903) 1. sz. 6–16.

SIMON

- 1997 SIMON, Gertrud: Mädchen- und Frauenbildung in Österreich zwischen 1774 und 1919 im Überblick. In: *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich*. Szerk.: BREHMER, Ilse – SIMON, Gertrud. Graz, 1997. 178–188.

STEIBL

- 1987 STEIBL, Marie: *Frauenstudium in Österreich vor 1945, dargestellt am Beispiel der Innsbrucker Studentinnen*. Dissertation. Innsbruck, 1987.

SZABÓ

- 1983 SZABÓ Miklós: Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában. In: *Magyarország története tíz kötetben*. Főszerk.: HANÁK Péter, szerk. MUCSI Ferenc. 7/1. köt. (1890–1918). Budapest, 1983.

SZIGETHY

- 1914 SZIGETHY Karolina: A kultusztárca. In: *Nemzeti Nőnevelés*, 35. (1914) 6. sz. 262–269.

SZUPPÁN

- 1895 SZUPPÁN Vilmos: A nőnevelés a miniszteri jelentésekben. In: *Nemzeti Nőnevelés*, 16. (1895) 1. sz. 21–28.

SZUPPÁN

- 1896a SZUPPÁN Vilmos: *A magyar felsőbb leányiskolák múltja és jelene*. Budapest, 1896.

- 1896b SZUPPÁN Vilmos: *A leányok középfokú oktatásának reformja, tekintettel a nők egyetemi képzésére (A II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus nőnevelési szakosztályában 1896. július 4-én tartott előadás)*. Budapest, 1896.

VIKÁR

- 1892 VIKÁR Béla: A leánygimnázium ügyében. In: *Élet*, 2. (1892) 1. köt. 409–410.
- 1893 VIKÁR Béla: A leánygimnázium. In: *Nemzeti Nőnevelés*, 14. (1893) 1. sz. 4–14.

VÁSONY

- 1916 VÁSONY Lajos, Dr.: A leányközépfokú oktatás reformja. In: *Nemzeti Nőnevelés*, 37. 7/8. sz. 343–361.

VÖRÖS

- 1987 VÖRÖS Károly: A művelődés. In: *Magyarország története tíz kötetben*. Főszerk.: KOVÁCS Endre, szerk. KATUS László. 6/2. köt. (1848–1890). Budapest, 1987.

ZIMMERMANN

- 1999 ZIMMERMANN, Susan: *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien-Budapest, 1999.